

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Bc. Tomáš Uher

Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

From Radicalism to Reformism, The Making of Imagined Class in the Second Generation Representatives of Czech Working-Class Movement, 1890-1914.

Praha 2017

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Mé poděkování patří především školiteli této diplomové práce prof. PhDr. Jiřímu Štaifovi, CSc. za veškeré jeho konzultace a odborné vedení práce. Také bych rád poděkoval Mgr. et. Mgr. Vojtěchu Pojarovi za jeho velmi cenné podmínky a obzvláště za závěrečnou korekturu mé práce, čehož si opravdu velmi vážím. V neposlední řadě bych rád vyjádřil také díky pracovníkům Národního archivu a Národní knihovny České republiky za jejich pomoc při vyhledávání knih, archivních materiálů a studií, které mi sloužily jako odborný a pramenný podklad.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 12. května 2017

.....

Bc. Tomáš Uher

Klíčová slova

Představy o třídě, dělnické hnutí, dělničtí vůdci, práce, sociální demokracie, odborové hnutí, periodika, memoáry

Key words:

Imagined Class, Working-class Movement, Working-Class Leaders, Work, Social Democracy, Trade Union-Movement, Periodicals, Memoirs

Abstrakt:

Diplomová práce (DP) se zabývá utvářením představ o třídě v druhé generaci českého dělnického hnutí. Spodní časové ohraničení jsem zvolil z důvodu nástupu druhé generace dělnického hnutí na počátku 90. let 19. století, která se odklonila od radikalismu první generace průkopníků k jednání oscilujícím mezi Bebelovým reformismem a Bernsteinovým revizionismem. Právě od počátku 90. let se v dělnickém hnutí pozvolně mění volné uskupení třídy o sobě (*Klasse an sich*) na přesněji vymezenou třídu pro sebe (*Klasse für sich*). DP hledá odpověď na otázku, proč k výše zmíněnému jevu dochází až ve druhé generaci. Tradiční vysvětlení marxistických historiků o konci perzekuční fáze a následném logickém nástupu masové strany se jeví příliš schématické.

Za horní časový mezník je zvolen r. 1914 vzhledem k tomu, že první světová válka způsobila řadu hlubokých kvantitativních i kvalitativních změn ve společenských vztazích: proletarizaci širokých vrstev společnosti, fatální zhoršení životních, sociálních, zdravotních a politických podmínek dělnictva. Dělnická třída v předválečném a válečném období jsou dva rozdílné sociální fenomény, jež je proto vhodné historicky analyzovat odděleně.

V diplomové práci se konceptuálně opírám o knihu Benedicta Andersona *Imagined Communities*, na jejímž základě jsem zformoval základní tezi, kterou budu v práci dále rozvíjet: *Třída pro sebe* se neutvořila jen na základě marxistické ideologie (dle Karla Marxe jakéhosi privilegovaného vědomí dělnictva), nýbrž také skrze *představy společenství, resp. sounáležitosti*. Konstruovány byly skrze sociálnědemokratický a obecně levicový tisk, odbory, dělnické čtenářské a tělocvičné spolky (DTJ), a v neposlední řadě na základě dělnických festivit.

Dále jde o Pierra Bourdieua, jehož sociologické analýzy životního světa aktérů historikovi sociálních dějin autorovi umožní postihnout vznik, proměnu či rozklad sociálních skupin a často složité a nečekané koalice nebo konflikty. V případě koalic bude přínosné sledovat rozšíření koaličního potenciálu konstituující se *Československé sociálně demokratické strany dělnické* o maloročníky, drobné živnostníky a část inteligence. DP bude též zkoumat vzájemné relace jednotlivých druhů kapitálů, kterými disponovali dělničtí vůdci, především ekonomického, sociálního a kulturního a přihlížet bude také k symbolickému potenciálu jejich veřejných (parlamentních i mimoparlamentních) projevů.

Dělnická třída zde bude vykládána jako vnitřně dynamické společenství více či méně intenzivně prožívané sociální sounáležitosti, jež bylo ovlivněno širokou škálou vzájemných vazeb, které v návaznosti na její pracovní prostředí a životní styl v řadě případů dokázaly, v jiných zase nedokázaly, z vnitřně různorodé masy manuálně pracujících jedinců vytvořit kolektivního a emancipujícího se historického aktéra, cílevědomě usilujícího o společenské uznání i lidskou důstojnost.

Abstract:

This thesis is engaged in the formation of the concept of class in the second generation of the Czech (Bohemian) Working-Class Movement. I selected time termination, because of the beginning of the 1890s involved onset of second generation of working-class movement, which deflected from radicalism the first generation of pioneers to engagement oscillating between reformism of Bebel and revisionism of Bernstein. Even since the early 1890s gradually alternated Class about itself (*Klasse an sich*) at precisely defined Class for itself (*Klasse für sich*). Thesis seeks to answer the question: *Why occurred to the above-mentioned phenomenon in the second generation?* The traditional explanation of Marxist Historians about the end of Persecutory Phase and logical accession Mass Party seems too schematic. The year 1914 is selected as an upper time milestone, because the First World War caused a series of high quantitative and qualitative transitions in social relations: proletarianization of wide classes in society; fatal deterioration of living, social, health and political conditions of workers. The Working Classes in the prewar and wartime periods are two different social phenomena, which ought to analyse historically separately.

The thesis is conceptually draws on Benedict Anderson's seminal work *Imagined Communities*. Following Anderson, the main argument of thesis is: Class for itself is not

formed only on the basis of Marxist ideology (to Marx, a sort of the privileged knowledge workers), but also on *community through the images*, or more precisely *belonging*. They were constructed through the Social-Democratic and generally Left-wing Press; Trade Unions; Worker's literary and sport clubs (DTJ), and last but not least on the basis of Worker's Festivities.

Further, I was inspired by Pierre Bourdieu, whose historical analyses of the environment of people allow social historian to affect origin, transformation and extinction of social groups and often complex and unexpected coalitions or conflicts. In the case of coalitions will be beneficial to observe the expansion of coalition potential of *Československá sociálně demokratická strana dělnická* (Czech-Slavonic Social-Democratic Party of Workers), whose coalition potential was extended by smallholders, tradesmen and partially intelligentsia.

Thesis will also analyse mutual relations of the various forms of capital held by worker's leaders. Especially economic, social and cultural capital. It will also take into account the symbolic potential of their public (parliamentary and non-parliamentary) manifestations.

The working class will be interpreted here as an internally dynamic community, more or less intensely experienced social belonging, which was influenced by a wide range of mutual relations, which achieved in many cases (in others did not achieve) with connection to the working environment and lifestyle to compose collective and emancipating historical actor, who purposefully aspired to social recognition and human dignity.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

OBSAH

1	ÚVOD	- 1 -
1.1	OBECNÉ UVEDENÍ DO PROBLEMATIKY STUDIA DĚLNICKÉHO Hnutí A METODOLOGICKÉ INSPIRACE	- 1 -
1.2	VÝVOJ VÝZKUMU O DĚLNICKÉM Hnutí V ZÁPADOEVROPSKÉ A STŘEDOEVROPSKÉ HISTORIOGRAFII	- 7 -
	PŘEDVÁLEČNÝ VÝZKUM O DĚLNICKÉM Hnutí V ZÁPADOEVROPSKÉ A STŘEDOEVROPSKÉ HISTORIOGRAFII.....	- 7 -
	MEZIVÁLEČNÝ VÝZKUM O DĚLNICKÉM Hnutí V ZÁPADOEVROPSKÉ A STŘEDOEVROPSKÉ HISTORIOGRAFII.....	- 9 -
	POVÁLEČNÝ VÝZKUM O DĚLNICKÉM Hnutí V ZÁPADOEVROPSKÉ A STŘEDOEVROPSKÉ HISTORIOGRAFII OD KONCE 2. SVĚTOVÉ VÁLKY DO ŠEDESÁTÝCH LET 20. STOLETÍ	- 11 -
	VÝZKUM O DĚLNICKÉM Hnutí V ZÁPADOEVROPSKÉ A STŘEDOEVROPSKÉ HISTORIOGRAFII OD KONCE ŠEDESÁTÝCH LET DO PŘELOMU OSMDESÁTÝCH A DEVADESÁTÝCH LET 20. STOLETÍ	- 16 -
	VÝZKUM DĚJIN O DĚLNICKÉM Hnutí V ZÁPADOEVROPSKÉ A STŘEDOEVROPSKÉ HISTORIOGRAFII OD POČÁTKU 90. LET 20. STOLETÍ DO SOUČASNOSTI	- 21 -
1.3	SPOLEČNÉ VÝVOJOVÉ TENDENCE V EVROPSKÉ HISTORIOGRAFII DĚLNICKÉHO Hnutí NAPŘÍČ CELÝM KONTINENTEM	- 22 -
	SOUDOBÉ VÝZVY VE VÝZKUMU DĚJIN DĚLNICKÉHO Hnutí.....	- 27 -
2	GENDER V DRUHÉ GENERACI ČESKÉHO DĚLNICKÉHO Hnutí ...	- 33 -
2.1	GENDER A DĚLNICKÁ TŘÍDA	- 36 -

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

2.2	ŽENA MANAŽERKA A SOUSEDSKÉ VZTAHY V RÁMCI DĚLNICKÉHO Hnutí	- 40 -
2.3	UTVÁŘENÍ KONSTRUKCE POZITIVNÍ TRÍDNÍ IDENTITY	- 44 -
2.4	PROJEVY MASKULINITY A FEMINITY V DĚLNICKÉM Hnutí.....	- 46 -
3	KONKURENČNÍ VZTAH? NÁBOŽENSTVÍ A DĚLNICKÉ Hnutí - 51 -	
3.1	KŘESŤANSKO-SOCIÁLNÍ Hnutí, ČESKOSLOVANSKÁ SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE A SNAHY O ŘEŠENÍ SOCIÁLNÍ OTÁZKY	- 52 -
3.2	ROZMANITÉ IDENTITY A ZMĚNY TRÍDNÍ PERSPEKTIVY V NÁVAZNOSTI NA NÁBOŽENSTVÍ.....	- 62 -
4	PŘEDSTAVY O TRÍDĚ NA PŘÍKLADECH STÁVEK, POULIČNÍCH NEPOKOJŮ A OSLAV SVÁTKU PRÁCE.....	- 69 -
4.1	STÁVKY, POULIČNÍ NEPOKOJE A DĚLNICKÉ MANIFESTACE JAKO FENOMÉNY PŘEDSTAV O TRÍDĚ.....	- 70 -
4.2	DĚLNICKÉ OSLAVY SVÁTKU PRÁCE	- 78 -
5	ZÁVĚR	- 85 -
6	SEZNAM POUŽITÉ ODBORNÉ LITERATURY	- 89 -
7	SEZNAM PRAMENŮ	- 92 -
7.1	ARCHIVNÍ MATERIÁLY.....	- 92 -
7.2	PERIODICKÝ TISK.....	- 92 -
7.3	VZPOMÍNKOVÁ LITERATURA.....	- 93 -
7.4	OSTATNÍ PRAMENY	- 93 -
8	PŘÍLOHY	- 95 -
8.1	STANOVY DĚLNICKÝCH POLITICKÝCH SPOLKŮ	- 95 -
	DĚLNICKÁ BESEDA V ŽIŽKOVĚ.....	- 95 -
	POKROK V PLZNI	- 101 -
	POLITICKÝ SPOLEK SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ V RAKOVNÍKU.....	- 106 -
8.2	BYTOVÉ POMĚRY DĚLNICTVA.....	- 111 -

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

1 Úvod

1.1 *Obecné uvedení do problematiky studia dělnického hnutí a metodologické inspirace*

Ve své diplomové práci *Od radikalismu k reformismu* se zabývám utvářením představ o třídě v druhé generaci českého dělnického hnutí. Samotná práce volně navazuje na mojí práci bakalářskou *Pohled dělnických vůdců na vývoj dělnického hnutí v českých zemích v letech 1870-1890*, v které jsem se zabýval generací průkopníků. Rozdíl mezi oběma pracemi nevidím pouze v zaměření na rozdílné generace dělníků,¹ kdy první generace převážně reprezentovala radikální pohled na řešení sociální otázky v buržoazní společnosti, a naopak druhá generace představovala umírněný přístup oscilující mezi Bebelovým reformismem a Bernsteinovým revizionismem. Nýbrž také v použité metodě, kdy bylo v práci bakalářské použito veskrze tradiční historické metody, avšak v diplomové práci se snažím aplikovat diferencovanější sociologický, potažmo sociálně historický a historicko-antropologický přístup. Každopádně bych se však rád v mé práci vyvaroval přílišné determinace na socioekonomické otázky „úlohy dělnické třídy v dějinách,“ a spíše se zaměřil na multi-kauzální interpretace, zohledňující vedle sociálních aspektů i nejrůznější kulturní proměnné, jež mají potenciál působit na jednání a organizaci historických aktérů.²

Dělnickou třídu ve své práci pojímám jako relativně nestabilní, proměnlivý kolektiv, ovlivňovaný řadou symbolických prostředků, které v závislosti na sociálních kontextech dokážou vytvořit z určité části amorfnní masy fyzicky pracujících lidí kolektivního aktéra.³

¹ Pozn. autor. *Generační souvislost* mezi první a druhou generací českého dělnického hnutí shledávám (dle díla německého sociologa Karla Mannheima) ve společných reálných sociálních obsahách napříč oběma generacemi. In: MANNHEIM, Karl. *Das Problem der Generationen*. In: *Wissenssoziologie: Auswahl aus dem Werk*, Berlin: Luchterhand, 1964, s. 509–565.

² Srov. PULLMANN, Michal a Jakub RÁKOSNÍK. "Dělnická třída" v moderní sociální historiografii. *Dějiny – Teorie – Kritika*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2007, 4(2), s. 271-288.

³ KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914-1918*. Praha: NLN, 2013, s. 8.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

Jedná se o rozdílné pojetí v chápání pojmu *dělnické třídy* v období marxistické historiografie. Marxističtí historikové pojímali třídu strukturalisticky, čímž jednak polarizovali rozdíly mezi jednotlivými sociálními třídami, jednak dělnickou třídu charakterizovali jako homogenní celek, přičemž se ve skutečnosti jednalo o velmi heterogenní společenství.

K dalším nedostatkům marxistického, potažmo i weberiánského pojetí konceptu třídy, patří přehlížení těch jednotlivců, kteří nedisponovali žádným vztahem k výrobním prostředkům. Kupříkladu se jednalo o ženy v domácnosti, seniory nebo nezaměstnané. Marxismus tedy bere na vědomí pouze placenou práci uplatňovanou na trhu, a zcela pomíjí práci vykonanou mimo výše jmenovanou kategorii.⁴ Ostatně výše zmíněné pojetí marxisticko-weberiánského pojetí konceptu třídy jako skupiny historických aktérů sdružených vlastnictvím způsobilosti k práci, jež poskytují jako svou jedinou disponibilní komoditu na volném pracovním trhu, bylo zpochybněno téměř ze všech stran. Přehlížené domácí hospodářství, pronajímání vlastních ubytovacích kapacit či například zpronevěry spadaly do arzenálu strategií sloužící k zajištění obživy většiny dělníků 19. a první poloviny 20. století, stejně tak jako námezdní práce.⁵

Velmi originální kritiku marxistických pozic kupříkladu provedl britský historik Edward P. Thompson, jenž mi sloužil jako jedna z nejdůležitějších inspirací. Ve své knize *The Making of the English Working Class*⁶ poukázal na skutečnost, že pokud se marxistický přístup aplikuje na výzkum historické látky, velmi záhy se historik ocitne ve slepé uličce, protože na jeho základě je nucen přehlížet všechny identity člověka, s výjimkou identity třídní. Ty ostatní jsou schematicky označeny za *falešné vědomí* (das falsche Bewußtsein). Tato interpretace vedla k teleologickému nazírání na dějiny a v případě dějin dělnického hnutí k tzv. *historii vítězů*. Tím mám na mysli, že v dějinách byli hledáni nositelé „správné

⁴ HOLUBEC, Stanislav. *Lidé periferie: sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Vydavatelství Západočeské univerzity, 2010.

⁵ KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914-1918*. Praha: NLN, 2013, s. 8.

⁶ THOMPSON, Edward Palmer. *The Making of the English Working Class*. Harmondsworth: Penguin Books, 1978.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

identity," kteří byli následně označeni za *průkopníky historického pokroku* nutně směřujícího k socialismu.⁷

Můj přístup k tématu reflektuje rozsáhlé změny v západoevropské a americké historiografii, jimiž náš obor prošel od konce 70. let 20. století a které nazýváme jazykový a kulturní obrat. Při interpretaci vzniku a působení konstituující se dělnické třídy se pozornost historiků přesunula od makro-ekonomických faktorů ke studiu symbolů, diskurzů a nejrůznějších kulturních proměnných, jež měly vliv na vznik a formy dělnického kolektivu a jeho akcí.⁸ Přičemž k jazykovému obratu přistupuji s rezervou, na straně jedné se sice jedné o inovativní metodu, aplikující poznatky lingvistiky na poli historického bádání, na straně druhé při výlučném užití této metody historikovi hrozí návrat k pozitivistickým metodám. Naopak kulturní obrat pro mě znamená významný inovační počín, který historiografii přiblížil ostatním sociálním vědám, jako jsou kulturní a sociální antropologie, historická sociologie a etnologie.

Ve své práci jsem silně ovlivněn fr. sociologem Pierrem Bourdieuem,⁹ který ve své slavné knize *Teorie jednání*¹⁰ detailně analyzoval proměny třídních pozic v moderní společnosti. Jeho historické rozbory životní světa aktérů (jejich kulturních preferencí, každodenních návyků nebo nejjemnějších distinkcí) umožnily vysvětlit vznik, proměnu či rozklad sociálních skupin a často složité a nečekané koalice nebo konflikty. Axiomem

⁷ RÁKOSNÍK, Jakub. Der Klassenkampf in der tschechoslowakischen marxistischen Historiografie. *Prager WISOHIM*. 2009. Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, 2009, **15**(2), s. 111-124.

⁸ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN (eds.). *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002.

⁹ In: BOURDIEU, Pierre. *O televizi*. Brno: Doplňek, 2002, s. 99. - Pierre Bourdieu pocházel ze skromných poměrů, přesto se mu však na svou dobu dostalo špičkového vzdělání. Vystudoval na prestižní pařížské vysoké škole *École normale supérieure*, kde byl silně ovlivněn četbou Sartra, Marxe, Merleau-Pontyho a Husserla. Po své promoci působil jako asistent na filozofické fakultě v tehdy ještě francouzském Alžiru, což podnítilo jeho zájem o etnologii tamějšího Tuarežského obyvatelstva. Po návratu do Francie se však na vysoké škole *l'École des hautes études en sciences sociales* habilitoval jako docent sociologie. V roce 1981 byl poté jmenován profesorem sociologie na nejprestižnější francouzské univerzitě *Collège de France*. Až do své smrti v roce 2002, kdy podlehl rakovině, publikoval a svými díly a názory ovlivňoval a někdy i pobuřoval francouzské a evropské intelektuální kruhy. Pierre Bourdieu je právem považován za jednoho z nejvýznamnějších sociologů konce 20. století.

¹⁰ BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Bourdieuovy sociologie je analýza sociálních nerovností,¹¹ jejíž klíčovou kategorií je *sociální pole*, které je sestaveno jako celistvý model společnosti. Pole je dále tvořeno osami jednotlivých typů kapitálu.¹² Každý člen společnosti se nachází v rámci tohoto modelu v určité pozici. Jednotliví členové společnosti však nejednají individuálně, ale vytvářejí sociální třídy (Bourdieu používá termín *milieu*).¹³ Třídy tedy nejsou určeny pouze vztahem aktérů k výrobním prostředkům či pozicí v rozdělování bohatství, nýbrž jsou též určující kulturní preference a sociální sítě. Retrospektivním doplněním a propojením různých druhů kapitálu (ekonomického, kulturního a sociálního), jimiž historičtí aktéři disponovali, lze rekonstruovat *habitus*¹⁴ těchto lidí a postihnout jejich blízkost v rámci sociálního pole. Tímto způsobem lze určit existující třídní konstelace či jejich proměnu. Obraz třídní společnosti se díky Bourdieuovu sociologickému přístupu stal mnohem diferencovanější. Pro postihnutí vývoje moderní občanské společnosti tak poskytl mnohem užitečnější nástroje, než skýtalo schematické členění podle množství či způsobu distribuce vlastnictví.¹⁵ Ve své diplomové práci (DP) budu aplikovat přístup Pierra Bourdieua na vzájemné relace jednotlivých druhů

¹¹ PULLMANN, Michal. Proměny třídních pozic v moderní společnosti: kulturní sociologie Pierra Bourdieua. In: ŠUBRT, Jiří (ed.). *Historická sociologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 500-505.

¹² In: Tamtéž – Bourdieu rozlišuje tři základní druhy kapitálu: *ekonomický kapitál* = množství peněz a majetku aktérů, *kulturní kapitál* = dosažená úroveň a typ vzdělání aktérů, *sociální kapitál* = vztahy o něž se mohou jednotliví aktéři opřít. Vedle toho zavádí kategorii *symbolického kapitálu*, jako zdroje v mocenském boji o uznání, status a prestiž. Kritériem tohoto zápasu jsou „správné hodnoty,“ legitimní přístupy, distinktivní životní styl apod.

¹³ HOLUBEC, Stanislav. *Lidé periferie: sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Vydavatelství Západočeské univerzity, 2010, s. 15.

¹⁴ In: PULLMANN, Michal. Proměny třídních pozic v moderní společnosti: kulturní sociologie Pierra Bourdieua. In: ŠUBRT, Jiří (ed.). *Historická sociologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 500-505. - Habitus je soubor dispozic jednotlivých historických aktérů, které se utvářejí v procesu socializace. Vede k určitým strategiím (jednání), přičemž individua sledují domněle své zájmy, protože svůj habitus nereflktují. Též určuje schémata vnímání, zkušenosti, hodnocení apod. Avšak neřídí jednání v úplnosti, nýbrž spíše určuje způsob provedení a hranice možného. Je tak zprostředkujícím článkem mezi světem významů a sociálními strukturami.

¹⁵ Tamtéž

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

kapitálu, kterými disponovali jednotliví dělníci/dělnice i dělničtí vůdci a budu též přihlížet k symbolickému potenciálu jejich veřejných (mimoparlamentních) projevů.

Dále se v DP konceptuálně opírám o knihu. Benedicta Andersona *Imagined Communities*,¹⁶ na jejímž základě jsem zformoval základní tezi, kterou budu v práci dále rozvíjet: *Třída pro sebe* se neutvořila jen na základě marxistické ideologie (dle Karla Marxe jakéhosi privilegovaného vědomí dělnictva), nýbrž také skrze *představy společenství, resp. sounáležitosti*. Konstruovány byly skrze sociálnědemokratický a obecně levicový tisk, odbory, dělnické čtenářské a tělocvičné spolky (DTJ), a v neposlední řadě na základě dělnických festivit.

Právě sociálnědemokratický tisk považuji v mé práci za nejdůležitější pramen.¹⁷ Dělník, jenž čte sociálně demokratické periodikum, si jeho pomocí uvědomuje sounáležitost s ostatními členy společenství v rámci vymezeného okruhu. Analýza článků sociálnědemokratických novin naznačuje, že přístup Benedicta Andersona je aplikovatelný nejenom na výzkum nacionalismu, ale také na výzkum dělnického hnutí. Ukázalo se totiž, že přes proklamovaný internacionalismus v socialistickém hnutí jedná ve stranické hierarchii výše postavený funkcionář na základě představ společenství, které je determinováno geograficky, což utvářelo jeho horizonty očekávání. Jednotlivá dělnická hnutí tak postupně vytváří ohraničené společenství, za jejichž hranicemi se nachází další society, obvykle jiná dělnická hnutí, jež jsou zároveň pojímána jako spojenci i konkurence.

Jako doplňkový pramen mi v mé práci slouží vzpomínky jednotlivých dělníků. Je zde několik důvodů, proč jsem upřednostnil dělnický tisk před jejich vzpomínkami. Za prvé dělnické autobiografie jsou sice na jedné straně výjimečný zdroj informací o životních cestách jednotlivých dělníků, na straně druhé však své vlastní vzpomínky zanechalo naprosté minimum členů hnutí, navíc se zpravidla jednalo o ty nejvzdělanější z nich, kteří tvořili

¹⁶ ANDERSON, Benedict. *Imagined communities: reflection on the origin and spread of nationalism*. London: Verso, 1991.

¹⁷ Práce pramenně vychází převážně z těchto periodik:

- 1) *Právo lidu: časopis hájící zájmy dělníků, maloživnostníků a rolníků*. Praha, 1893-1914
- 2) *Ženský list: časopis pracující třídy ženského pohlaví*. 1901-1914
- 3) *Akademie: orgán socialistické mládeže*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví, nakladatelství a antikvariát, 1897-1914

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

v rámci hnutí vůdčí milieu. Za druhé většina dělnických vůdců tvořila memoáry na konci svého života, což způsobovalo různá zkreslení historických událostí, navíc ke svým pamětem přistupovali se zřejmým didaktickým záměrem pro příští generace členů dělnického hnutí. A za třetí, většina strukturalistických metod v historiografii je založena na rekonstrukci životní cesty dělníka pomocí tradičních zdrojů, jako jsou soupisy sčítání lidu, registry obyvatelstva, seznamy voličů, vojenské záznamy, policejní výsledky, adresáře nebo rozpočty domácností. Pokud se však pomocí mikro-historické metody analyzuje dělnická memoárová literatura, tak se historik zaměří na jednání dělníků v různých situacích. Avšak, je nezbytné poznamenat, že strukturalistický a mikro-historický přístup nejsou vzájemně neslučitelné, dělník totiž disponoval mnoha různými identitami, čemuž se podrobněji věnuji v následujících podkapitolách úvodní části mé práce.¹⁸

¹⁸ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Challenges*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 17-22.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

1.2 Vývoj výzkumu o dělnickém hnutí v západoevropské a středoevropské historiografii

V tomto úvodním oddíle mé práce se zabývám vývojem výzkumu o dělnickém hnutí od jeho počátků v polovině 19. století až do současnosti. Samotný oddíl je rozvržen do několika menších celků. V prvním z nich, jenž je dále rozčleněn do několik menších bloků, podrobně popisuji samotný vývoj výzkumu a čtenáři přikládám nejvýznamnější práce, které dle mého mínění vznikly na poli dějin dělnického hnutí. V následujícím celku se věnuji společným vývojovým tendencím západoevropské a středoevropské historiografie, které významně ovlivnily bádání o dělnictvu. Závěrečná část podkapitoly je poté rozšíření předchozího textu, a zabývám se v ní soudobými přístupy ve výzkumu dějin dělnického hnutí.

Předválečný výzkum o dělnickém hnutí v západoevropské a středoevropské historiografii

Počátky bádání o dělnickém hnutí můžeme najít již na počátku druhé poloviny 19. století v díle francouzského profesora historie a geografie Pierre Emile Levasseura (1828-1911), jenž v průběhu 50. a 60. let 19. století publikoval řadu studií, které se zabývaly genezí francouzského dělnictva od pozdní římské republiky do jeho současnosti v období modernity.¹⁹ Další rozkvět výzkumu byl spjat s rozvojem dělnických organizací, jako kupříkladu sněmu britských odborů (*Trades Union Congress*) nebo založení sociálně demokratické strany Německa v roce 1875. V reflektovaném období byli spíše než historikové v řešení dělnické otázky činní národohospodáři a ostatní vědci sociálních nauk. Nejvýznamnější z nich byl jistě německý filozof a právník Ferdinand Lassalle (1825-1864),

¹⁹ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Five Periods of West European Labour History*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 1-10.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

kteřý pracoval s Malthusovou tezí o *železném zákonu mzdovém*.²⁰ Na základě této zásady, prosazoval odklon od odborového vyjednání se zaměstnavatelem, a naopak zdůrazňoval důležitost politické organizace dělníků, jež by stala partnerem státních institucí. V tomto období na základě německé předlohy vznikají první evropské sociálně demokratické strany (například česká byla založena 7. dubna 1878 v Břevnově u Prahy). Ty se stávají od 90. let 19. století důležitou složkou politického establishmentu, o období mezi roky 1890-1914 můžeme již hovořit, jako o éře masových socialistických stran.

V tomto období vznikají první socialisticky zaměřená periodika, která se zabývala dělnictvem jako intereselem v samotném výzkumu. Nejvýznamnějším z těchto periodik byl německý čtvrtletník pro sociální a hospodářské dějiny (*Vierteljahrzeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*), který byl založen v roce 1903. Mnozí z jeho přispěvatelů byli levicově orientováni, včetně ústřední postavy časopisu Ludo M. Hartmanna, jenž sám sebe považoval za socialistu. Zajímavý vývoj nastává i v Předlitavsku, kde je ve Vídni austromarxistou Carlem Grünbergem ustanoven Archiv pro dějiny socialismu a dělnického hnutí (*Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*).²¹ K dalším významným austromarxistům se řadí Otto Bauer, jenž se převážně zabýval otázkami vztahu nacionalismu národů Rakouska-Uherska k apriorně mezinárodnímu socialismu.²²

Ve stejném období se také rozvíjí výzkum ve Velké Británii, který byl převážně spjat s manžely Webbovy, kteří se na rozdíl od kontinentální produkce ve svém obsáhlém díle *Dějiny odborového hnutí (History of Trade Unionism)* zabývaly postavením dělníků v rámci odborové organizace a jejich vyjednáváním se zaměstnavateli. Jejich další významnou knihou

²⁰ Pozn. autor: Železný zákon mzdový je teoretické vyjádření dlouhodobé souvislosti mezi výší reálné mzdy a nabídkou práce. Byl formulován 18. století. Praví, že každé zvýšení mzdy vede k přírůstku obyvatelstva, což má za následek opětovné snížení mzdy na úroveň právě jen postačující k zabezpečení nezbytných existenčních prostředků pro dělníka a jeho rodinu. Při mzdě, jejíž úroveň by byla pod existenčním minimem, by nastala opačná reakce nabídky práce (pozdější uzavírání sňatků, méně dětí apod.)

²¹ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Five Periods of West European Labour History*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 1-10.

²² Pozn. autor. Mezi nejvýznamnější díla Otto Bauera patří: 1) Národnostní otázka a sociální demokracie (*die Nationalitätenfrage und Sozialdemokratie*), 2) Sociální demokracie, náboženství a církev (*Sozialdemokratie, Religion und Kirche*).

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

byla dvousvazková *Průmyslová demokracie (Industrial Democracy)* v níž tvrdí, že kapitalismus jako systém nutí podnikatele z hlediska obecného zájmu nadužívat pracovní sílu. Jedinou možností, jak podle Sidneyho a Beatrix Webbových předejít hospodářské stagnaci, a naopak dosáhnout růstu, je tlak odborového hnutí na zvyšování mezd zaměstnanců na úroveň, které budou stimulovat zavádění inovací ve výrobě.²³

Meziválečný výzkum o dělnickém hnutí v západoevropské a středoevropské historiografii

K dalšímu vývoji dochází až v meziválečném období, jež bylo silně poznamenáno turbulentním časem revolucí, hyperinflací a hospodářských krizí ve střední, středovýchodní a východní Evropě v rozmezí let 1917 a 1920. Při podrobnějším pohledu na stav výzkumu o dělnickém hnutí je pozorovatelný vzestup stranické historiografie dělnických politických stran, které se spíše, než na historické bádání zaměřily na ospravedlnění postupu dělnických vůdců v minulosti. Historické události, jež spadaly do oficiálního výkladového rámce sociálně demokratické nebo komunistické historiografie byly označeny za esenciální, naopak ty, které nesloužily momentálnímu politickému zájmu byly marginalizovány nebo zcela vypuštěny. Tento pružný systém hodnocení historických událostí byl utvořen na požadavcích utilitární a projektivní historie, což nezbytně vedlo k jejímu zkreslení.²⁴

Přestože meziválečné bádání o dělnickém hnutí bylo v porovnání s předválečným obdobím skrovné na inovativní přístupy ve výzkumu (vyjma rozsáhlé produkce o dějinách dělnického hnutí v Sovětském svazu), i zde se ovšem vyskytlo několik zajímavých příspěvků. K těm jistě patří dvousvazková studie německého historika Gustava Mayera o Friedrichu Engelsovi,²⁵ nebo dílo rakouského historika Ludwiga Brügela o rakouské

²³ Pozn. autor. Více o tématu: RAMSDEN, John, ed. *Oxfordský průvodce politikou 20. století.* Praha: Prostor, 2006.

²⁴ HAUPT, Georges u. Kol., Hrsg. *Zwischen Sozialgeschichte und Legitimationswissenschaft.* Jahrbuch Arbeiterbewegung, 2, 1974, S. 267-300.

²⁵ Pozn. autor. Bd. 1. *Friedrich Engels in seiner Frühzeit*, Bd. 2. *Engels und der Aufstieg der Arbeiterbewegung in Europa.*

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

sociálně demokratické straně. Rozsáhlý výzkum byl zahájen ve Švédsku, kde místní socialističtí akademikové a politikové zpracovali vývoj švédského dělnického hnutí, který byl dokončen až po druhé světové válce a zahrnoval bezmála dvacet svazků. Ve Francii byla pod edičním dohledem Georgese Bourgina a Edouarda Dolléanse zpracována řada zabývající se vývojem západoevropského dělnického hnutí, v níž se osobně Bourgin zabýval francouzskou komunou 1871 a Dolléanse se věnoval vývoji britského chartismu.²⁶

V československém milieu byl v meziválečném období výzkum o dělnickém hnutí pod vlivem sociálně demokratické a komunistické strany, což se týkalo i jedné z průkopnických prací historika Zdeňka Tobolky *Dějiny československé sociální demokracie od jejich počátků až po sjezd hainfeldský*, která byla vydána v roce 1922. Nejedná se však o systematickou historickou analýzu, nýbrž spíše o apologetický spis pojednávající o správnosti postupu reformistů v předválečném socialistickém hnutí. Z komunistické stranické historiografie není možné opomenout práci Pavla Raimana *Klasikové marxismu o Rakousku a české otázce*, jež zahrnuje stať o genezi českého dělnického hnutí. Autor v ní v kontradičce k Tobolkovi hodnotí počínání reformistů jako čistě oportunní, na druhé straně reflektoval i nedostatky některých radikálů v československé sociálně demokratické straně, konkrétně tendenci ve směřování k anarchosyndikalismu.

Ve 30. letech ovšem do československé historiografie začíná pronikat koncept třídního boje, kdy se stal vítaným prostředkem kritiky tehdejší akademické historiografie, jež byla ovládána žáky tzv. *Golloyovy školy* (především Josef Pekař, Kamil Krofta a Josef Kalousek). První pokus etablovat koncept třídního boje v akademickém pojetí našeho oboru provedl Václav Husa svým článkem *Třídní boje – tabu čs. dějepisectví*,²⁷ v němž je sice Marxův přístup částečně recipován, přesto se však spíše jednalo o pojetí třídy, které můžeme najít v díle německého sociologa Maxe Webera.²⁸ Třídní boje využíval jako korektiv

²⁶ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Five Periods of West European Labour History*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 1-10.

²⁷ HUSA, Václav. *Třídní boje – tabu československého dějepisectví. Dějiny a přítomnost 1*. Praha, 1937.

²⁸ In: PULLMANN, Michal a Jakub RÁKOSNÍK. "Dělnická třída" v moderní sociální historiografii. *Dějiny, teorie, kritika*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2007, (2), s. 271-288. - Sociální třídou je pro Webera jakákoli skupina lidí, kteří se nacházejí ve stejném sociálním postavení. Třídní příslušnost tak

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

dosavadního způsobu pojetí výkladu národních dějin, právě jako prostředek kritiky katedrové historiografie.²⁹ Další významnou osobností, která již v meziválečném období recipovala koncept sociální třídy a třídního boje, byl historik Jan Slavík, jenž podobně jako Husa působil na stránkách reformního historického časopisu *Dějiny a přítomnost*.³⁰ Žádný z výše zmíněných historiků se však bezprostředně výzkumem dělnického hnutí nezabýval.

Poválečný výzkum o dělnickém hnutí v západoevropské a středoevropské historiografii od konce 2. světové války do šedesátých let 20. století

V tomto období pod vlivem událostí druhé světové války evropské dělnické hnutí přehodnocovalo vlastní minulost. V Miláně byla vydavatelem Giangiacomou Feltrinellim založena knihovna dělnického hnutí, na kterou se později navázaly další vědecké instituce, jako kupříkladu v roce 1950 Gramsciho institut (*Istituto Gramsci*), jenž byl ideologicky a personálně napojen na italskou komunistickou stranu (*Partito Comunista Italiano*). Velmi zajímavý vývoj v oblasti dějin dělnického hnutí i též obecně sociálních dějin započal v tomto období ve Spolkové republice Německo, kde se kolem historiků Wernera Conzeho a Theodora Schiedera utvořila pracovní skupina pro sociální dějiny (*Arbeitskreis für Sozialgeschichte*), jež byla odpovědná za vydávání knižní série Průmyslový svět (*Industrielle Welt*), která byla vydána v pětadvaceti ročnících v letech 1962 až 1995. Sociálně-historický výzkum se v Německu dále rozvíjel s podporou nadace sociálně demokratické strany, nesoucí název po prvním německém prezidentovi sociálním demokratovi Friedrichu Ebertovi (*Friedrich Ebert Stiftung*), kdy pod její záštitou začaly vycházet obsáhlé ročenky

neznamená jako u Marxe historickou predestinaci v rámci dané sociální třídy, nýbrž každý jednotlivec má skutečnou šanci zajistit si jisté statky, dosáhnout určitých životních poměrů a utvářet své životní osudy a tím překročit hranice třídy. Weber vidí právě předivo vztahů mezi jednotlivci jako určující princip třídní diference.

²⁹ RÁKOSNÍK, Jakub. Der Klassenkampf in der tschechoslowakische marxistische Historiografie. *Prager WISOHIM*. 2009. Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, 2009, **15**(2), s. 111-124.

³⁰ Pozn. autor. rozbor Slavíkova přístupu k marxismu: RÁKOSNÍK, Jakub. Jan Slavík marxistou? In: *Život plný střetů: Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885-1978)*. Praha: Národní knihovna ČR, 2008, s. 141-155.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

nesoucí název Archiv pro sociální dějiny (*Archiv für Sozialgeschichte*). V Rakousku se výzkum dělnictva soustředil kolem Spolku pro dějiny dělnického hnutí (*Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung*).³¹

V poválečném období také začíná obnova metodologické základny sociálních dějin i historie dělnického hnutí. Klíčovou roli hrál profesor pařížské Sorbonny Ernest Labrousse, jenž ovlivnil celou generaci francouzských historiků sociálních dějin po roce 1945. V anglosaském světě převládl metodologický vliv marxistických historiků Erica Hobsbawma a E. P. Thompsona, převážně Thompsonova kniha *Utváření anglické dělnické třídy (The Making of the English Working Class)* měla obrovský dopad na tehdejší historiografii a dodnes je považována za klíčové dílo na poli západních sociálních dějin.³²

Thompsonovi se v jeho věhlasné knize podařilo zformulovat srozumitelný příběh, jenž odporoval tradičním gradualistickým tendencím v britském dějepisectví, které v důsledku pouze oslavovalo triumfální vývoj parlamentarismu. Podle Thompsona však tento vývoj ve skutečnosti vyplýval spíše z násilí, nerovnosti a vykořisťování: „*Jde mi o to, zachránit chudáky v punčochách, ludditské zkrachovalce, překonané tkalce na ručních stavech, utopistické řemeslníky, a dokonce pomýlené následovníky Joanny Southcottové před strašlivou blahosklonností, s níž na ně pohlížely následující generace,*“³³ napsal Thompson v jedné z vůbec nejcitovanějších pasáží ze všech historických děl druhé poloviny dvacátého století. Thompson se ve své knize radikálně vymezil proti úzce zaměřeným hospodářským dějinám, deterministickému marxismu i statickým teoriím třídy. Třída je v jeho pojetí dynamickým jevem, aktivní silou, jež utváří stopu v dějinách. Kapitalistickému vykořisťování i státnímu útlaku, lze podle Thompsona, porozumět pouze skrze dělnickou kulturu. Thompsonovo dílo *Utváření anglické dělnické třídy* vedlo k patrnému posunu v historické vědě, v níž se pozornost přesunula od institucionálního studia dělnictva

³¹ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Five Periods of West European Labour History*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 1-10.

³² Tamtéž

³³ THOMPSON, Edward Palmer. *The Making of the English Working Class*. Harmondsworth: Penguin Books, 1978.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

k sociálním dějinám pracujících tříd.³⁴ Autor dále ve svém výše jmenovaném stěžejním díle též poukázal na souvislosti mezi jednáním a strukturou, mezi zkušeností (vykořisťováním), sociální identitou (třídním vědomím – *Klassenbewußtsein*) a politikou. Jak jsem předestřel v předchozí úvodní podkapitole, tak mě samotného jako historika Thompson silně ovlivnil svými úvahami o dějinách každodennosti dělnického hnutí, jako je práce, ubytování, strava, volný čas a sport, alkoholismus, zločinnost, náboženství, magie a pověry, vzdělávání, zpěv, literatura, dětství, sexualita, smrt a podobně. Mnohé z jeho dodnes neotřelých pohledů a přístupů se tak snažím aplikovat i v mé diplomové práci.

Ve výzkumu dělnického hnutí v rámci poválečné československé historiografie byl znatelný příklon k rigidní implementaci marxismu na historickou látku, což bylo patrné již na II. sjezdu československých historiků v roce 1947, kdy však nutno podotknout, přetrvávala jistá otevřenost k alternativním metodologickým přístupům, a dokonce se objevila mírná kritika marxistického ekonomismu.³⁵ Veškerá kritika však byla po 25. únoru 1948 opuštěna a československá historiografie se ubírala směrem k výraznému ekonomickému determinismu, jenž byl v období třetí republiky vystaven kritice mnoha českých i slovenských historiků.³⁶ Domnívám se však, že v tomto bodě je potřeba podotknout, že se podobným směrem vydaly mnohé západní historiografie.

Nejvýznamněji se uvedené pojetí projevilo právě na výzkumu dělnického hnutí, kde marxističtí historikové usilovali o radikální vymezení proti svým generačním a ideovým předchůdcům. Za nejvýznamnějšího představitele tohoto proudu považuji historika Zdeňka Šolleho, jenž ve své zásadní práci *Ke vzniku první dělnické strany v naší zemi*,³⁷ předestřel dvě základní historické tradice výkladu formování dělnického hnutí v domácí historiografii. První z nich je tzv. *nacionalistická tradice*, v níž autor spatřoval úsilí o vytvoření specifického národního směřování českého dělnictva. Za zakladatele tohoto směru

³⁴ ELEY, Geoff. Marxistická historiografie. In: BERGER, Stefan, Heiko FELDNER a Kevin PASSMORE, ed. *Jak se píšou dějin: Teorie a praxe*. Brno: CDK, 2016, s. 79-102.

³⁵ KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Druhý sjezd československých historiků*. Praha, 1993.

³⁶ RÁKOSNÍK, Jakub. Třídní boj v marxistické historiografii. In: JIROUŠEK, Bohumil (ed.). *Proměny diskurzu české marxistické historiografie: Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice: Historia culturae, 2008, s. 287-301.

³⁷ ŠOLLE, Zdeněk. *Ke vzniku první dělnické strany v naší zemi*. Praha, 1953.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

považoval národohospodáře Cyrila Horáčka,³⁸ za jeho následovníky poté již výše zmíněného Zdeňka V. Tobolku³⁹ a Miloslava Volfa.⁴⁰ Druhá z nich je *marxistická tradice*, jejímž průkopníkem je v československé historiografii právě Zdeněk Šolle.⁴¹ Dle teorie marxismu je třídní identita privilegovaná forma identity proletariátu. V jeho pojetí tak bylo formování dělnické třídy podmíněno objektivními faktory a dělo se vlastně nezbytně v každé společnosti s kapitalistickým hospodářstvím, byť v každé včetně té české s jistými odlišnostmi.⁴²

K dalším významným představitelům oficiální akademické historiografie se řadí Ivan Dubský, jenž ve své knize *Pronikání marxismu do českých zemí*⁴³ zabýval diskurzivními kompetencemi a ideologickými znalostmi marxismu u dělnických vůdců průkopnické generace dělnického hnutí. Dubský osvědčil předchozí teze českých historiků,⁴⁴ že úsilí vůdců průkopnické generace se převážně zaměřilo na praktickou politickou činnost, což vysvětluje relativní neznalost ekonomických a filozofických otázek marxismu. Podle autora se jednalo o specifčnost českého dělnického hnutí, jež byla podmíněna nedostatkem intelektuálů. Marxistická ideologie byla do českého dělnického hnutí inkorporována až za druhé generace, která již čerpala metodologické podněty z německy mluvících zemí.

³⁸ HORÁČEK, Cyril. *Počátky českého hnutí dělnického*. Praha, 1896.

³⁹ TOBOLKA, Zdeněk. *Dějiny československé sociální demokracie od jejich počátků až po sjezd hainfeldský*. Praha, 1922.

⁴⁰ VOLF, Miloslav. *Naše dělnické hnutí v minulosti*. Praha, 1947.

⁴¹ Pozn. autor. Dle mého mínění je Šolleho polarita v přístupech výzkumu dělnického hnutí vlastně falešná. Protože: a) Pokud by socialismus jako teorie přišel zvenčí, jako pouhý intelektuální import, tak by nemohl uspět, jelikož by nedokázal zakotvit do každodenních praktik svých „klientů.“ A naopak b) Tyto samotné praktiky by zase nedávaly smysl bez socialistické teorie. Domnívám se tedy, že jen s pomocí obou argumentů je možné porozumět žité zkušenosti aktérů, kterou marginalizoval jak konzervativní diskurz, tak ortodoxní marxismus.

⁴² RÁKOSNÍK, Jakub. *Třídní boj v marxistické historiografii*. In: JIROUŠEK, Bohumil (ed.). *Proměny diskurzu české marxistické historiografie: Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice: Historia culturae, 2008, s. 287-301.

⁴³ DUBSKÝ, Ivan. *Pronikání marxismu do českých zemí*. Praha: NPL, 1963.

⁴⁴ Pozn. autor. Navazoval na dílo Miloslava Volfa

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

Po únoru 1948 se také v Československu začala rozvíjet oficiální stranická historiografie, jež byla institucionálně ukotvena do Ústavu dějin KSČ, který začal fungovat v průběhu roku 1951. Pro jeho počátky byl příznačný nedostatek kvalifikovaných pracovníků, kteří by byli schopni zpracovávat témata z dějin KSČ. Působnost stranické historiografie tak cílila na shromažďování dokumentů a literatury (tzn. budování archivu a knihovny), propagandistickou činnost a určitou formu dozoru, například nad výstavami. V tomto období se také ústav spolupodílel na shromažďování a následné likvidaci tzv. závadné literatury. Na druhé straně je zde i jistá snaha o vytvoření vlastních badatelských struktur, které by pracovišti umožnili působit v rámci historického výzkumu.⁴⁵

V druhé polovině 50. let dochází k významným změnám ve stranické historiografii, která se definitivně konstituovala jako nedílná součást československého historického výzkumu. Pro toto období je příznačné konstituování dějin KSČ jako samostatného oboru historické vědy, kdy jsou definovány okruhy otázek, které měla za úkol stranická historiografie zodpovědět. V této době také skupina stranických historiků pod vedením Pavla Reimana sepsala klíčovou paradigmatickou práci *Dějiny Komunistické strany Československa*.⁴⁶ Kniha nebyla pouze čirou historickou propagandou, nýbrž alespoň navenek se tvářila jako rezultat rozsáhlého vědeckého díla. Samotný proces vzniku knihy trval několik let a bylo do něj zapojeno mnoho badatelů, funkcionářů strany a pamětníků z řad dělnictva.⁴⁷

V tomto období také dochází k institucionálním změnám v Ústavu dějin KSČ, kdy je schválen jeho statut, jenž vymezil jeho povinnosti v oblasti historického bádání. Byla také definována určitá dozorující činnost ústavu nad produkcí zabývající se moderními a soudobými dějinami a rozsáhlé pravomoci v oblasti archivování historických dokumentů. Z původně propagandistického pracoviště se utvořila instituce zaměstnávající profesionální

⁴⁵ SOMMER, Vítězslav. Tři fáze stranického dějepisectví v padesátých a šedesátých letech. In: JIROUŠEK, Bohumil, ed. *Proměny diskurzu české marxistické historiografie: Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice: Historia culturae, 2008, s. 271-286.

⁴⁶ REIMAN, Pavel, a kol., *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha, 1961.

⁴⁷ SOMMER, Vítězslav. Tři fáze stranického dějepisectví v padesátých a šedesátých letech. In: JIROUŠEK, Bohumil, ed. *Proměny diskurzu české marxistické historiografie: Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice: Historia culturae, 2008, s. 271-286.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

historiky, velký význam měl i rozsáhlý ústavní archiv a knihovna. V následujících desetiletích poskytovala stabilizovaná struktura ústavu nezbytné vědecké zázemí pro historický výzkum na poli moderních a soudobých dějin, byť jejich interpretace byla značně zatížena poměrně rigidní marxistickou metodologií.⁴⁸

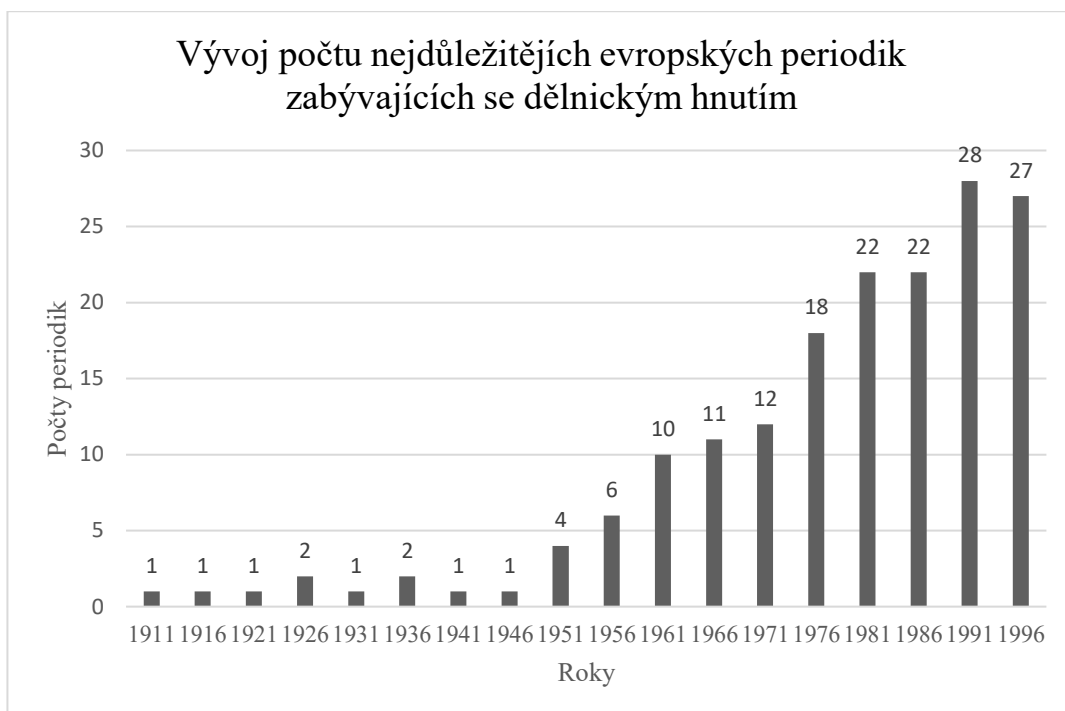
Výzkum o dělnickém hnutí v západoevropské a středoevropské historiografii od konce šedesátých let do přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století

V západních demokraciích byl výzkum dělnického hnutí závěru šedesátých až poloviny sedmdesátých let silně ovlivněn rozmáhajícím se studentským hnutím, které radikalizovalo mnohé studenty i vyučující na západoevropských a amerických univerzitách. V tomto období bylo také založeno velké množství odborných vědeckých periodik, které se zabývaly akademickým výzkumem dělnického hnutí, tento rozmach byl tak rozsáhlý, že neměl do té doby obdoby. Britský levicový historik Eric J. Hobsbawm k výše zmíněnému fenoménu poznamenává, že se nejednalo ani tolik o jev sociální, nýbrž veskrze politický: Radikalizace generací studentů a (v příhodné době) doktorů sociálních věd se převážně odehrávala ve Spojených státech amerických, Velké Británii, Spolkové republice Německo (kde byla navíc svázána i se zakládáním nových oborů a dokonce univerzit, jako například Bielefeldské univerzity) a v Itálii mezi novou levicí. Radikalizace akademické sféry vytvořila milieu pro nové historiky dělnického hnutí, jejichž zájem o předmět výzkumu byl veskrze politický závazek, jenž se mohl stát významnějším díky jejich expertnímu vědění (kulturnímu kapitálu), které získali studiem.⁴⁹

⁴⁸ Tamtéž

⁴⁹ HOBBSAWM, Eric J. *Labour History and Ideology*. In: HOBBSAWM, Eric J., ed. *Worlds of Labour: Further Studies in the History of Labour*. London, 1984, s. 1-14.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

(In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Five Periods of West European Labour History*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 17.)

V tomto období je také patrný zájem o komparativní přístup k dějinám o dělnickém hnutí, jenž byl ovlivněn etabloujícími se dějinami každodennosti. Úsilí o překlenutí propasti mezi akademickou historií a zájmy organizovaného dělnictva dále vedlo k vytvoření nových badatelských center. Nejvýznamnější z nich byly britské Historické dílny (*History Workshop*), k jejímž hlavním úkolům patřila propagace nových přístupů aplikovatelných na studium historie, například sociálních dějin, anebo dějin ostrakizovaných společenských skupin (*history from below*). K dalším významným pracovištím založeným v tomto období, patří Ústav Ludwiga Boltzmanna pro sociální a kulturní dějiny v Linci (*Ludwig Boltzmann Institut für Gesellschafts- und Kulturgeschichte in Linz*), který vznikl za přispění britsko-rakouského levicového historika Karla R. Stadlera. V květnu 1968 vznikla ve švýcarském Lausanne pracovní skupina dějin švýcarského dělnického hnutí, která ač působila velmi krátkou dobu, stihla mezitím vydat mnoho inspirativních prací. Zajímavý vývoj nastal také ve Spolkové republice Německo, kde byl v roce 1969 založen Archiv sociální demokracie

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

v Bonn-Bad Godesbergu (*Archiv der sozialen Demokratie in Bonn-Bad Godesberg*), na nějž byl v 80. letech navázán Ústav pro výzkum evropského dělnického hnutí v Bochumi (*Institut zur Erforschung der europäischen Arbeiterbewegung in Bochum*).⁵⁰

V této době se také objevuje první rozsáhlá studie o vývoji dělnického hnutí, kterou zformoval švýcarský historik Erich Grunner. Jeho obsažné dílo *Švýcarští dělníci v 19. století, sociální pozice, organizace, vztahy se zaměstnavateli a státem (Die Arbeiter in der Schweiz im 19. Jahrhundert. Soziale Lage, Organisation, Verhältnis zu Arbeitgeber und Staat)* se na více jak tisíci stranách zabývala genezí švýcarského dělnického hnutí v dlouhém 19. století. Výzkum se také rozvíjí ve Francii, kde historik Roland Treppe v roce 1971 vydává svou průkopnickou práci o hornících z Carmaux (*Les Mineurs de Carmaux, 1848–1914*), k dalším významným francouzským pracím o dělnickém hnutí patří kniha Yvese Lequina o lyonských dělnících (*Les ouvriers de la région lyonnaise, 1848-1914*) a také dílo historičky Michelle Perrot o francouzských dělnických stávkách konce 19. století (*Les ouvriers en grève, 1871-1890*). Všechny výše jmenované studie byly slovy Yvese Lequina významně ovlivněny jejich učitelem Ernestem Labroussem. Práce se zaměřily na analýzu výrobních sil a jejich rozvoje, čímž si osvojily způsob uvažování o latentně měnících se hospodářských strukturách vedoucích ke kolektivním vztahům a kulturním jevům.⁵¹

Vývoj v Itálii probíhal obdobně jako ve Francii, což byl částečně způsobeno studentskými protesty a „horkým podzimem 1969,“ jež zapříčinily nesmírný zájem o dějiny dělnického hnutí. K nejvýznamnějším autorům patřil socialista Stefano Merli, jenž v roce 1969 založil odborné periodikum *Třída (Classe)*, v němž se autoři pokoušeli kombinovat politologickou analýzu s klasickým historickým přístupem. Merli tak spolu se skupinou badatelů soustředěných kolem časopisu *Třída* usiloval o podrobnou analýzu vlivu jednotlivých fenoménů na dělnictvo. K těmto jevům patřila analýza pracovní doby, továrních nařízení a odborů, to vše v návaznosti na politologický rozbor přítomnosti

⁵⁰ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Five Periods of West European Labour History*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 1-10.

⁵¹ LEQUIN, Yves. *Sozialgeschichte á la francaise*. In: KOCKA, Jürgen (Hrsg.), *Sozialgeschichte im internationalen Überblick: Ergebnisse und Tendenzen der Forschung*. Darmstadt, 1989, S. 163-186.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

ideologie v jednání dělníků.⁵² Merli také publikoval rozsáhlou monografii o vzestupu továrního dělnictva, která se na mnoho let stala klasickým dílem tehdejší historiografie. K zemím s rozvinutým výzkumem dějin dělnického hnutí se nově řadilo i Švédsko, kde v tomto období patřilo dělnické hnutí k profilovým tématům na většině univerzit, o čemž svědčí i množství disertačních prací, jež se tomuto tématu věnovaly. V Nizozemsku významný příspěvek k dějinám dělnictva přinesly soupeřící školy historiků Gera Harmsena a Thea van Tijna, v nichž byla nově značná pozornost věnována křesťansko-sociálnímu hnutí, vedle hnutí socialistických, komunistických a anarchistických.⁵³

V této době také roste zájem o dějiny dělnického hnutí ve Spojených státech amerických, kde byl i v předchozím období patrný individuální zájem o problematiku dělnictva u jednotlivých badatelů, jako například u Waltera Galensona, Val Lorwina a Maurice Neufelda. V sedmdesátých letech je však patrný institucionalizovaný zájem o danou problematiku, jenž se kupříkladu projevil založením odborného periodika *Mezinárodní práce a dějin dělnické třídy (International Labor and Working-Class History)*. Hnací síla stojící za tímto projektem byl historik Robert E. Wheeler, jenž se specializoval na dějiny Výmarské republiky.⁵⁴

V českém badatelském milieu je v tomto období patrný příklon k ryze empiricky založeným studiím, což se týká i práce o dělnickém hnutí historika Jiřího Kořalky *Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*,⁵⁵ třebaže i zde je patrná adaptace marxistické teleologie v procesu formování dělnické třídy. Další podobou úniku od svazující ideologie bylo studium každodennosti a materiální kultury dělnictva. K těmto dodnes velmi ceněným pracím se řadí profilová studie *Etnografie pražského dělnictva od etnoložek Olgy Skalníkové a Jiřiny Svobodové*,⁵⁶ k dalším významným pracím

⁵² Pozn. autor. Více k tématu: SAMUEL, Raphael, ed. *People's History and Social Theory*. Routledge Revivals, 1981.

⁵³ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Five Periods of West European Labour History*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 1-10.

⁵⁴ Tamtéž

⁵⁵ KOŘALKA, Jiří. *Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*. Liberec, 1963.

⁵⁶ SKALNÍKOVÁ, Olga a Jiřina SVOBODOVÁ. *Etnografie pražského dělnictva*. Praha, 1975.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

vzniknuvším na poli etnologie patří kniha *Stará dělnická Praha* od kolektivu autorů pod záštitou pražského Etnografického ústavu ČSAV.⁵⁷ Poslední možností, jak se vyhnout vlivu ideologie na historické bádání byla historická demografie, jež po nástupu normalizace poskytla azyl mnohým historikům dělnického hnutí. Pochopitelně však aplikace tohoto přístupu na studium dělnického prostředí způsobila výraznou kvantifikaci a zobecnění jednotlivých fenoménů nad rámec samotného dělnického hnutí, jak je bezesporu patrné v pracích Ludmily Kárníkové⁵⁸ a Pavly Horské.⁵⁹

Problémem výše jmenovaných metodologických přístupů byla skutečnost, že bylo nezbytné vzdát se pokusů o syntetickou práci na poli dělnického hnutí a úsilí upnout buď jen ke tvorbě kvantitativních analýz nebo na úzce vymezená témata. V opačném případě bylo totiž z ideologických příčin nezbytné přijmout metanarativní příběh o pokrokově postupujícím zrovnoprávnění dělnictva. Vypovídající je v tomto směru sociálně historická syntéza Otty Urbana *Kapitalismus a česká společnost*, přestože se jedná na svou dobu o velmi zdařilou práci, autor v ní plně zůstává na poli marxistické progresivní teleologie. Komunistický režim nemohl z existenčních důvodů připustit historickou nahodilost vývoje v procesu třídního uvědomování, poněvadž by to znamenalo zpochybnění samotného vývoje společnosti k socialismu. Právě tento aspekt se může považovat za hlavní příčinu rigidity třídní analýzy v československé historické vědě, což způsobilo neschopnost přijmout kulturalisticky orientované přístupy v sociálních vědách, jež se v tomto období na západě rozvíjely.⁶⁰

⁵⁷ ROBEK, Antonín, Mirjam MORAVCOVÁ a Jarmila ŠTASTNÁ, eds. *Stará dělnická Praha: Život a kultura pražských dělníků 1848-1939*. Praha: Academia, 1981.

⁵⁸ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva českých zemí 1754-1914*. Praha, 1965.

⁵⁹ HORSKÁ, Pavla. *Kapitalistická industrializace a středoevropská společnost*. Praha, 1970.

⁶⁰ RÁKOSNÍK, Jakub. Třídní boj v marxistické historiografii. In: JIROUŠEK, Bohumil, ed. *Proměny diskurzu české marxistické historiografie: Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice: Historia culturae, 2008, s. 287-301.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

Výzkum dějin o dělnickém hnutí v západoevropské a středoevropské historiografii od počátku 90. let 20. století do současnosti

Jedná se o období velkých paradoxů, na jedné straně jsou vydávány rozsáhlé syntézy dějin dělnického hnutí, jako například v předchozí kapitole zmíněný švýcarský historik Erich Grunner spolu se svými studenty vydal na počátku 90. let třísvazkovou syntézu o vývoji švýcarské dělnické třídy od 80. let 19. století do počátku První světové války. Podobně v Norsku vydala skupina historiků sociálních dějin rozsáhlou šestisvazkovou syntetickou práci pokrývající vývoj tamního dělnictva po dobu více jak sta let od poloviny 19. století do 80. let 20. století. Nejrozsáhlejší projekt byl nepochybně uskutečněn ve Spolkové republice Německo, kde pod edičním dohledem historika Gerharda A. Rittera vyšla monumentální syntéza dějin německého dělnického hnutí nesoucí název: *Dějiny dělnictva a dělnického hnutí v Německu od konce 18. století (Geschichte der Arbeiter und der Arbeiterbewegung in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert)*.⁶¹

Na druhé straně je od 90. let výzkum dělnické hnutí doprovázen evidentním ochladnutím zájmu o toto téma především u mladších historiků. Příčin zmíněného poklesu zájmu o dějiny dělnického hnutí je více. Hlavní roli hraje vysoký stupeň rozvoje samotné disciplíny, jenž odrazuje mladší badatele. Důležitá je však také změna politického klimatu, kdy se na počátku 90. let dostal do popředí neoliberální politický diskurz, který v bádání o dělnickém hnutí viděl slepou cestu na poli historického výzkumu, což se odrazilo i na financování univerzit a specializovaných pracovišť, které se výzkumem dělnictva zabývaly. Pozornost na poli sociálních a hospodářských dějin byla přesunuta k jiným tématům, jako například kulturním dějinám, nebo dějinám podnikání, což je patrné v odborných periodikách, jež se v minulosti převážně zabývaly historií dělnického hnutí, dnes věnují úměrně více pozornosti ostatním tématům. Tento posun je například jasně viditelný u odborného časopisu *Archiv sociálních dějin (Archiv für Sozialgeschichte)* německé sociálně demokratické nadace Friedricha Eberta (*Friedrich Ebert Stiftung*) nebo nizozemského

⁶¹ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Five Periods of West European Labour History*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 1-10.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

Časopisu sociálních dějin (*Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*). Velmi výrazný byl u italského odborného periodika Dělnické a socialistické hnutí (*Movimento operaio e socialista*), který byl v roce 1991 přejmenován na Dvacáté století (*Ventesimo Secolo*), změna názvu periodika tak byla doprovázena zřejmým omezením zájmu o dřívější pole výzkumu.⁶²

1.3 Společné vývojové tendence v evropské historiografii dělnického hnutí napříč celým kontinentem

Předtím než se budeme zabývat společnými znaky ve výzkumu dělnického hnutí napříč evropskými historiografiemi, tak bych rád na začátku této podkapitoly nejprve poukázal na několik odlišností v jejich vývoji. Hlavní roli zde jistě hrála politická situace v dané zemi, v zemích, kde vládla pravicová autokracie nebo dokonce diktatura, jako tomu bylo v Německu, Finsku nebo Itálii od 30. let do konce druhé světové války, se badatelé museli často strachovat o svou vlastní existenci,⁶³ naopak v meziválečných demokraciích typu Velké Británie nebo Švédska se výzkum dělnického hnutí utěšeně rozvíjel. Důležitým fenoménem pro historiografii dělnického hnutí v meziválečném období byla síla komunistických stran v jednotlivých státech, jeví se, že v zemích, kde se jako hlavní reprezentant dělnictva v politickém diskurzu udržela sociální demokracie (kupříkladu Švédsko), byl výzkum dělnického hnutí progresivnější a objektivnější, než tomu bylo u států s převahou komunistických stran. Vývojem v poválečném období jsem se dopodrobna zabýval v předchozí kapitole, pouze bych rád čtenáře upozornil na rozdílný vývoj mezi západoevropským a východoevropským výzkumem dělnického hnutí, jenž však začal být

⁶² Tamtéž

⁶³ Pozn. autor. – Avšak pokud byl zároveň historik sympatizantem či členem německé NSDAP nebo italské P. N. F. mohl psát o dělnictvu poměrně bezstarostně. V tomto ohledu příliš nepřekvapí, že poválečný výzkum dělnické třídy ve SRN realizovali především historikové, kteří byli aktivní v rámci nacistického paradigmatu *Volksgeschichte* a měli s tématem zkušenost (kupříkladu Werner Conze, o němž se v úvodní kapitole též dále zmiňuji). Fašistická Itálie byl ostatně podobný případ jako nacistické Německo, „*popolo*“ zajímal jak fašistické historiky, tak významného italského komunistu a historika Antonia Gramsciho.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

patrný až od počátku 60. let s nástupem nové generace západoevropských levicových historiků jako například E. P. Thompsona nebo Erica Hobsbawma.

Nyní již ke společným vývojovým tendencím v rámci evropské historiografie dělnického hnutí. Za prvé vztah mezi dějinami dělnického hnutí, samotným dělnickým hnutím a akademickým milieu, jenž v průběhu času prošel zajímavým vývojem. Původně se dějinami dělnictva nezabývali profesionální historikové, nýbrž obvykle vůdci dělnického hnutí, jeho sympatizanti, národohospodáři a občas i lékaři. Z té příčiny byl ranný výzkum dělnictva z metodologického hlediska poněkud zastaralý, což do budoucna otevíralo možnosti pro akademické bádání.

Nástup profesionálních historiků na pole dějin dělnického hnutí byl však velmi pozvolný, v meziválečném bylo běžné, že se historik stal členem sociálně demokratické či komunistické strany, avšak zpravidla se dál věnoval svému původnímu badatelskému tématu, aniž by přesunul svůj zájem k dějinám dělnictva. Po mnoho let tak zůstávalo pro laické historiky z řad socialistického hnutí velmi obtížné, až nemožné, obhájit svou rigorózní nebo dokonce habilitační práci, jež by se zabývala dějinami dělnického hnutí, na akademické půdě. Tento jev se začal měnit, až po konci druhé světové války, nejprve ve Francii a později i v dalších západoevropských i východoevropských zemích, přesto však nejvlivnější práce zabývající se dělnickým hnutím vznikaly mimo univerzity, což platilo i v předchozí kapitole zmíněnou knihu E. P. Thompsona Utváření dělnické třídy v Anglii (*The Making of English Working Class*).⁶⁴

Důležitou postavou počátku moderního výzkumu dějin dělnického hnutí byl belgický historik Jan Dhondt, jenž od konce 40. let usiloval o překonání dosavadního přístupu, který se zaměřil na studium institucionálního rámce socialistických politických stran, Dhondt naopak upřednostňoval analýzu jednání jejich řadových členů. Nespokojenost s úzce definovanou institucionální historií se poté v rámci historické obce šířila v průběhu 50. let, je kupříkladu zajímavé číst prohlášení britské Společnosti pro studium dějin dělnického hnutí (*Society of Study of Labour Movement*) z roku 1960 v níž se mimo jiné píše o

⁶⁴ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Long-Term Shifts*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 10-16.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

důležitosti sociálních a hospodářských dějin i o soustředění pozornosti na vztahy mezi jednotlivými sociálními třídami v minulosti.⁶⁵

Výchozí podmínky pro tento metodologický posun v oblasti dějin dělnického hnutí byly v různých zemích velmi rozdílné, například ve Velké Británii udávali tón marxističtí historikové jako Eric Hobsbawm, John Saville a E. P. Thompson, kteří v 50. letech patřili do historické skupiny Komunistické strany Spojeného království. Spolupracovali s levicovými historiky jako byl Christopher Hill, Rodney Hilton a Victor Kiernan, kteří v dělnických organizacích spatřovali vyjádření strukturálních změn v procesu utváření sociální třídy. Naproti tomu ve Spolkové republice Německo byli průkopníky moderního přístupu k dějinám dělnického hnutí a obecně sociálních dějin bývalí nacističtí historikové Werner Conze a Theodor Schieder, kteří byli inspirováni národně-socialistickým konceptem národních dějin (*Volksgeschichte*), jejichž jádrem je předpoklad transcendentní entity národa, který zajišťuje jednotu a smysl dějin. Dalším znakem *Volksgeschichte* je důraz na studium lidových vrstev, právě proto posloužily jako základ nových sociálních dějin poválečného Německa. Proti konceptu národních dějin se však důrazně vymezila nová generace historiků sociálních dějin reprezentovaná osobnostmi jako byli Hans-Ulrich Wehler nebo Jürgen Kocka, kteří v tomto konceptu stále spatřovali hroživou metafyziku národního socialismu. Rád bych také podotknul, že jejich nesporně kvalitativně výše postavené strukturální sociálně-vědní dějiny (*Sozialwissenschaftliche Geschichte*) posunuly náš obor velmi dopředu. Zajímavý vývoj nastal také ve Francii, kde byli historici dělnického hnutí dlouho ve stínu školy *Annales*. Avšak v průběhu 60. let, kdy se začala škola *Annales* profilovat více levicově, došlo k sblížení mezi oběma přístupy.⁶⁶

Obecným jevem, jenž platil pro meziválečnou a první poválečnou generaci historiků dělnického hnutí bylo obecné zaměření na „dějiny vlastních národních dělnických hnutí,“ což velkou měrou zpomalovalo tempu výzkumu, například pokud historik porovnával dvě dělnická hnutí jako Weberův ideální typ zpravidla používal své národní hnutí. Tento fenomén přetrvával až do poloviny 60. let, kdy se začaly konat konference historiků

⁶⁵ BRIGGS, Asa. *Open Question of Labour History*. 1960.

⁶⁶ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Long-Term Shifts*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 10-16.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

dělnického hnutí, na nichž mohli historikové sdílet s ostatními kolegy poznatky ze svého bádání. Nejvýznamější z nich bylo sympóziu ve Vídni, jež neslo název Rakousko-Uhersko a první internacionála, na němž se sešli historikové dělnického hnutí nejenom z Rakouska, ale také z Československa, Maďarska, Itálie, Jugoslávie a z obou částí rozděleného Německa. Na sympóziu bylo mimo jiné přijato usnesení o pořádání každoroční Mezinárodní konference historiků dělnického hnutí v Linci (*Die Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung in Linz*). V období studené války sloužila tato konference především jako místo setkání pro historiky ze západní a východní Evropy, z té příčiny nebyly definovány kvalitativní požadavky, jež by historika opravňovali k účasti na sympoziu, což nutno poznamenat mělo neblahé důsledky pro vědecké výstupy z konference, které byly obvykle nevalné kvality. Změna nastala po transformaci východní Evropy, kdy byly poté pořadatelé zvýšeny kvalifikační kritéria pro účastníky setkání, které se promítly ve významném zvýšení kvality vědeckých výstupů. O oblíbenosti konference mezi historiky dělnického hnutí svědčí i fakt, že letos se v září bude konat již její třiapadesátý ročník.⁶⁷

Po založení Mezinárodní konference historiků dělnického hnutí se zvýšily tendence k mezinárodní spolupráci na poli dějin dělnictva. V roce 1970 bylo například založeno Společenství ústavů dělnického hnutí (*International Association of Labour History Institutions*), jež sloužilo jako místo setkávání archivů a knihoven dělnického hnutí z celé Evropy. Mezinárodní spolupráce záhy přinesla plody i ve zvyšující se kvalitě výzkumu dělnictva. Na jedné straně vznikaly mezinárodní komparativní studie, na straně druhé se také prosadila mezinárodní spolupráce na poli dějin dělnického hnutí, která v porovnání s předchozím obdobím utěšeně narůstala. V mezinárodních projektech badatelé usilovali o formulaci metodologických tezí ke komparativnímu výzkumu evropských dělnických hnutí. Na druhé straně výzkumu vztahů mezi dělnictvem a koloniálními společenstvími bylo věnováno mnohem méně pozornosti, než by si tento zajímavý fenomén jistě zasloužil. Internacionalizace vědecké disciplíny se dále rozšiřovala od poloviny 70. let, kdy se o dějiny dělnictva začala zajímat část amerických historiků, kteří jak jsem zmínil v předchozí podkapitole založili v roce 1975 odborné periodikum Mezinárodní dějiny práce a dělnické

⁶⁷ KONRAD, Helmut. Die Krise überwunden. Die Linzer Konferenzen der ITH gehen ins vierte Jahrzehnt, In: *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, 30, (1994), S. 575-578.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

třídy (*Journal of International Labor and Working-Class History*). Také v nejdůležitějším americkém historickém časopise Americká historická revue (*American Historical Review*) byli pravidelně publikovány články o dějinách dělnictva.⁶⁸

Právě na konci 70. let zájem o dějiny dělnického hnutí v západní a střední Evropě vrcholil, což je za prvé patrné vlivem sociálních dějin na ostatní na ostatní vědecké disciplíny v rámci akademické historiografie, jako je politická historie, kulturní historie a dějiny podnikání. Také dosud obecně zaměřené historické časopisy jako britská *Historie (History)* nebo německý *Historický časopis (Historische Zeitschrift)* v tomto období publikovaly enormní množství odborných článků pojednávajících o problematice dělnictva. Za druhé dějiny dělnictva měly obrovský účinek na některé sociálně vědní disciplíny jako jsou sociologie, politologie a historická antropologie. Nejdůležitější vědecké žurnály sociálních věd publikovaly mnoho studií o historii odborového hnutí, dělnických politických stranách a stávkových vlnách. To vše se začalo měnit v průběhu 80. let, kdy se stala historie dělnického hnutí méně populární jak mezi historiky sociálních dějin, tak ostatními vědci sociálních věd. Z důvodu nástupu postmodernismu do sociálních věd a společnosti obecně byly zpochybněny analytické kategorie z předchozího výzkumu 60. a 70. let, jimž bylo vytýkáno, že byly příliš strukturalistické a údajně uměle vytvářely v dějinách kontinuity a přehlížely v nich diskontinuity.⁶⁹

Naproti tomu se v 80. letech rozvíjí nové přístupy ovlivněné jazykovým a kulturním obratem v sociálních vědách, kupříkladu velký vliv v sociálních dějinách začaly mít dějiny ženského hnutí. Počet studií ženské placené i neplacené práce, jejich zapojení do sociálních struktur a úloh se velmi rychle zvyšoval. Brzy však začalo být zřejmé, že zaměření pouze na ženy nebude dostačující, protože je sporné oddělit dějiny žen od dějin obecných, jako dříve nešlo jednoduše oddělit dějiny mužů od celkového historického vývoje. Ženská i mužská historie mají totiž jeden společný znak, netýkají se pouze poloviny lidstva, nýbrž lidstva jako celku. Na druhé straně koncept *gender history*, jenž se z historie ženského hnutí vyvinul, znamenal v dějinách dělnického hnutí opravdovou revoluci, jež zapříčinila zásadní

⁶⁸ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Long-Term Shifts*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 10-16.

⁶⁹ Tamtéž

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

přehodnocení celé vědecké disciplíny. Začalo být totiž zřejmé, že ostatní *identity* jsou vedle tradičního výzkumu dělnictva klíčové k rekonstrukci dějinného procesu.⁷⁰ Evropská debata nad působením genderu na dějiny dělnického hnutí byla silně ovlivněna rostoucím intelektuálním vlivem přicházejícím ze Spojených států amerických, kde diskuze mezi Louise Tilly, Joan W. Scott a Claudií Koonz o působení genderu na historii započala od konce 70. let.⁷¹

V poslední době se také rozvíjí výzkum dělnictva v předmoderní éře. Po dlouhou dobu se v historiografii sociálních dějin pod vlivem Marxe a Webbera přetrval axiom, že revoluční roky 1848/1849 znamenaly ve střední Evropě přelom, jenž předznamenal nástup moderní společnosti konstituované ze sociálních tříd, přičemž pod vlivem kapitalismu se vytvořila také dělnická třída. Tento všeobecný konsenzus byl od počátku 80. let některými historiky odmítnut jako příliš strukturalistický, přičemž se tito historikové zaměřili na studium procesů v různých cechovních společenstvích předmoderního období.

Soudobé výzvy ve výzkumu dějin dělnického hnutí

Soudobý výzkum dějin dělnického hnutí je možné definovat jako období smíšených výsledků. Na jedné straně v západní Evropě se mu stále věnuje relativně velké množství profesionálních historiků sociálních dějin, převážně však starší generace, kteří vytvořili několik důležitých syntetických prací. Na straně druhé ve střední Evropě, která prošla v 90. letech politickou a hospodářskou transformací, byl pod vlivem neoliberalismu po dlouhou dobu výzkum dělnictva marginalizován a označován za překonaný. Teprve v současnosti vznikají první průkopnické práce na poli dějin dělnictva, přičemž výzkum v českém historickém milieu je z velké části ovlivněn badatelskou prací, která probíhala ve Spolkové

⁷⁰ KELLY, Joan. *The Social Relation of the Sexes. Methodological Implications of Women's History*, In: KELLY, Joan (ed.). *Women, History and Theory*, Chicago: University of Chicago Press, 1984, s. 1-18.

⁷¹ BOCK, Gisela. *Women History and Gender History. Aspects of an International Debate*, In: *Gender and History*, 1 (1989), s. 7-30.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

republice Německo v 80. a 90. letech 20. století. Mám na mysli především skvělé práce *Dělník a měšťan*⁷² a *Stáří k poradě, mládí k boji*⁷³ historika Lukáše Fasory z Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, kde je především v první z jmenovaných prací patrný vliv německé strukturalistické Bielefeldské školy. K dalším českým historikům, jež se zabývají výzkumem dělnictva dále patří Rudolf Kučera z Masarykova ústavu Akademie věd České republiky, jehož studie *Život na příděl*,⁷⁴ v níž se zabývá vlivem válečných událostí na dělnickou třídu, patří z metodologického hlediska k tomu vůbec nejlepšímu, co na poli českých sociálních dějin za poslední léta vzniklo. Velmi zajímavý vědecký metodologický článek o vývoji definice pojmu *dělnické třídy* napsali historikové Michal Pullmann a Jakub Rákosník z Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.⁷⁵

V západní Evropě v současnosti historikové sociálních dějin kombinují studium dělnictva s novými přístupy na poli historické vědy, jako příklad slouží kulturalistická studia, kdy si všímají vlivu kultury, vzdělání a chudoby na dělnictvo, což přináší nové interpretace jeho vývojových tendencí. Důležitou událostí pro tento metodologický posun byla diskuze z počátku 80. let, kdy se pod palbou kritiky ocitla tehdejší ústřední teze dějin dělnického hnutí, konkrétně, že dělníci v principu jednají ve shodě s dlouhodobými zájmy dělnické třídy. Každý historik dělnického hnutí byl samozřejmě zpraven, že zde byla celá řada konkrétních historických událostí, kdy dělníci nejednali v zájmu své vlastní třídy, přesto nebyla tato teze do 80. let zpochybněna, a naopak byla považována za základní předpoklad ve studiu dělnictva. Historické bádání tedy probíhalo následovně: Pokud dělník jednal solidárně se svou třídou, badatelé to považovali jednoduše za logické a dál se jím nezabývali, pokud však naopak jednal proti své třídě, tak na základě výše zmíněného předpokladu bylo jeho chování určitým způsobem rozporné, vyžadující tak podrobnější zkoumání. Nově

⁷² FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. Brno: CDK, 2010.

⁷³ FASORA, Lukáš. *Stáří k poradě, mládí k boji: radikalizace mladé generace českých socialistů 1900-1920*. Brno: CDK, 2015.

⁷⁴ KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914-1918*. Praha: NLN, 2013.

⁷⁵ PULLMANN, Michal a JAKUB RÁKOSNÍK. "Dělnická třída" v moderní sociální historiografii. *Dějiny – Teorie – Kritika*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2007, 4(2), s. 271-288.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

přístupy na poli historiografie jako například výše rozebrané dějiny ženského hnutí však prokázaly, že dělníci nebyly pouze námezdně pracující se specifickými zaměstnaneckými a třídními zájmy, nýbrž disponovali i jinými znaky, jako například etnickými, genderovými a náboženskými identitami. Realita tak nemohla být nadále redukována pouze na třídní struktury, jinými slovy, historici dělnického hnutí museli rozvinout nové historické kategorie a začít klást odlišné otázky.⁷⁶

Jak bylo zmíněno výše byl tento předpoklad zpochybněn na počátku 80. let, kdy zde byly zřetelné politické a sociální důvody pro tento vývoj. Za prvé je patrné postupné slábnutí velké mezinárodní vlny levicových studentských hnutí ze 60. a 70. let, také se v tomto období mění skladba a kultura dělnické třídy, což vede k erozi obrazu dělníka jako bojovného muže pracujícího v námezdním poměru. V neposlední řadě důležitou roli sehrála i transformace východní Evropy a rozpad Sovětského svazu na počátku 90. let., což znamenalo konec pro konzervativní komunistickou levicu sovětského typu. Tyto změny dostaly dělnické hnutí pod stále se zvyšující tlak. Politický diskurz, v 60. a 70. letech velmi levicový, se navíc v průběhu 80. a 90. let začal výrazně posouvat k pravému pólu politického spektra, tradiční politické strany, jež byly dosud úzce napojeny na dělnické hnutí se dostaly do defenzívy nových hnutí, což přineslo jejich posunutí k pravici a přetrhání vazeb k dělnictvu. Od této doby mohl být spravedlivý sociální stát pouze zachováván, ale nikoliv z důvodu klesajících veřejných výdajů rozvíjen.⁷⁷

Klíčovým fenoménem pro rozvoj soudobého historického bádání o dělnickém hnutí se stal bezpochyby gender, jemuž se v mé práci podrobněji věnuji v následující kapitole. Vzestup genderu jako analytické kategorie je spjat s rozvojem feministického hnutí od konce 60. let 20. století, postupně tak začal pronikat do akademického světa s konstituováním studií ženského hnutí. Dějiny žen se v počátcích jejich vývoje zabývaly především historií lidových vrstev společnosti, čímž se staly racionálním spojencem sociálních dějin. Díky tomuto spojení se sociálními dějinami se historie ženského hnutí postupně zaměřila na dějiny

⁷⁶ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Challenges*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 17-22.

⁷⁷ SASSOON, Donald, *Introduction*, In: SASSOON, Donald, (ed.), *Looking Left: European Socialism after the Cold War*, London, 1997, s. 1-16.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

dělnického hnutí. Dějin žen se však velmi záhy začaly měnit v obecnější dějiny genderových vztahů, tento vývoj se však neobešel bez protestů ze strany badatelek, jež se obávaly že příklon ke genderu způsobí konec dějin žen, které byly pojímány de facto jako politický projekt. Feministické historičky přistupovaly rostoucí měrou ke studiu genderu jako k metodě, s jejíž pomocí lze zkušenosti žen vsadit do širšího kontextu, jejich argumentace stála na axiomu, že gender determinuje veškeré lidské zkušenosti bez rozdílu pohlaví.⁷⁸

Posun od dějin žen k dějinám genderovým, jenž se projevil v 80. letech, přičemž měl pro dosavadní historickou vědu několik důležitých konsekvencí, například přispěl k rozvoji nového pole výzkumu tzv. mužských dějin. Nově konstituované genderové dějiny se v tomto období staly průkopníkem v tzv. post-strukturálním obratu, když byly feministické historičky schopny definovat genderové vztahy v domácnosti, jako mocenské relace. V neposlední řadě byly také na poli dějin genderu zpochybněny dosud pevné sociální kategorie, jako například „muž“ a „žena,“ přičemž bylo dokázáno, že se tyto kategorie nabývaly v čase rozdílných významů.⁷⁹

Pro samotnou historickou vědu byla zásadní metodologická přednáška americké feministické historičky Joan Scottové s názvem Gender: užitečná kategorie historického rozboru (*Gender: Useful Category of Historical Analysis*), již absolvovala pod záštitou Amerického svazu historiků (*American Historical Association*) v roce 1985. V její práci bylo poukázáno, že historičtí aktéři jako zaměstnavatelé, politikové, sociální reformátoři, dělnické a ženské hnutí jsou pouze užité obrazy feminity a maskulinity vytvořené za účelem vlivu na realitu v požadovaném směru. Metodologie Joan Scottové měla ohlas i v západoevropské historiografii, přesto však zde byl zpočátku zájem o gender nižší, než tomu bylo v americké historické vědě, což bylo mimo jiné způsobeno nižším podílem žen-historiček mezi evropskými historiky sociálních dějin.⁸⁰

⁷⁸ DOWNSOVÁ, Laura Lee. Od dějin žen k dějinám genderovým. In: BERGER, Stefan, Heiko FELDNER a Kevin PASSMORE, ed. *Jak se pišou dějin: Teorie a praxe*. Brno: CDK, 2016, s. 347-378.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Challenges*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 17-22.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

K dalším významným jevům na poli dějin dělnického hnutí patří vliv náboženství na dělnictvo, kterým se podrobněji zabývám ve třetí kapitole. Na základě sociálně historického výzkumu západoevropských a středoevropských historiků se zdá, že v některých méně průmyslově rozvinutých regionech, mohla víra nahradit třídní vědomí ve strážce solidarity mezi dělníky. Mezi charakteristické oblasti se v rámci Předlitavska řadí například Halič, Štýrsko, Korutany, v českých zemích je poté typickým příkladem východní Morava, především mám na mysli Valašsko. V těchto oblastech bylo běžné, že oddanost tamějšího dělnictva v tomto případě ke katolické víře významně převážila jeho identifikaci s dělnickou třídou.

V poslední době se také rozvíjí výzkum vlivu konzumu na dělnické hnutí, na základě bádání uskutečněného na poli dějin genderu se konzum jeví jako charakteristický genderový fenomén, jenž staví ženu-dělnici větší měrou do rovnovážného postavení s mužem-dělníkem. Protože pokud se muž-dělník zřetelněji profiloval na straně produkce, tak se naopak žena-dělnice výrazněji profiluje na straně konzumu.⁸¹

V závěru této kapitoly bych se rád zabýval fenoménem tzv. obratu k jazyku, jenž se v severoamerické a západoevropské historické vědě začal prosazovat od konce 70. let 20. století. Historikové, kterýmž vadili mono kauzální vysvětlení výlučně založená na třídní pozici, přijali koncept lingvistického obratu za svůj. V samotném pojetí sociální třídy spatřovali pouze intelektuální konstrukci, která není využitelná pro analýzu minulosti. Ve svých dílech tak usilovali o povznesení konceptu jazyka nad koncept třídy v dějinách dělnického hnutí. Myslím, že je však zde nezbytné poznamenat, že ve skutečnosti se historikové aplikující lingvistický obrat nebyli v praxi schopni vyvarovat skutečnosti, že ve svých pracích stále odkazovali na rozdíly mezi sociálními třídami.

Post-strukturalističtí historikové se podobně jako filologové zaměřili na různé dekonstrukční techniky s jejichž pomocí pak rozebírali historické prameny ve smyslu literárních artefaktů. Těžištěm historické činnosti se v důsledku toho stalo zkoumání vnitřní struktury těchto textů a konstrukce kategorií, na nichž byla založena jejich vnitřní logika. Namísto snahy přechozích generací historiků, jež od konstituování historie jako vědecké disciplíny usilovaly o rekonstrukci podoby minulosti (viz. Rankeho postulát o *wie es*

⁸¹ Tamtéž

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

eingentlich gewesen ist), usilovali post-strukturalističtí historikové o analýzu diskurzů, kolektivních reprezentací a konstrukce sociálních kategorií. Pozitivním důsledkem, jenž obrat k jazyku přinesl, bylo zdokonalení technik kritického čtení pramenů. Na druhé straně obracení pozornosti k textové konstrukci sociálních kategorií, zároveň post-strukturalističtí historikové zpochybnili samotnou epistemologickou základnu sociálních dějin. Kontinuitu mezi strukturou a jednáním měla nahradit relace mezi kulturou a politikou se zřetelem na zprostředkující funkci jazyka. Historikové sociálních dějin (především ve Spolkové republice Německo) nyní usilovali o provázání výzkumu sociálních a ekonomických struktur s reprezentacemi a diskurzy práce, a také s teoretickými koncepty výroby a ekonomiky. Tito historikové se tak postupně začali vzdalovat světu práce a dělnictva, jež do té doby tvořily profilující téma oboru, a namísto toho se věnovali spíše obnoveným kulturním a politickým dějinám zaměřující se na otázky typu genderové a rasové konstrukce kategorií, jako je občanství a reprezentace národa.⁸²

⁸² DOWNSOVÁ, Laura Lee. Od dějin žen k dějinám genderovým. In: BERGER, Stefan, Heiko FELDNER a Kevin PASSMORE, ed. *Jak se píšou dějin: Teorie a praxe*. Brno: CDK, 2016, s. 347-378.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

2 Gender v druhé generaci českého dělnického hnutí

Na začátku této kapitoly bych se rád nejprve zabýval samotnou definicí genderu v historickém bádání. K samotné definici genderu jako vědecké analytické kategorie, především v masových sdělovacích prostředcích se často zaměňuje obsah slova pohlaví za význam genderu, proto je myslím v úvodu vhodné si vytyčit rozdíl mezi těmito dvěma odlišnými významy. Základní rozlišení mezi těmito dvěma slovy je to, že pohlaví je biologická skutečnost, naopak gender je kulturní konstrukt. Pohlaví tedy popisuje biologicky dané odlišnosti mezi muži a ženami, gender poté sociálně konstruované rozdíly. Gender zejména souvisí s ideály a zkušenostmi maskulinity a feminity, jež obvykle pojí dohromady v rámci daného kulturního řádu. Pro zkoumané období konce dlouhého 19. století veskrze platí, i když pro prostředí dělnictva ne vždy, tato výchozí charakteristika, maskulinita a feminita stojí ve vztahu na vzájemném protikladu. Tím mám na mysli, že v tomto vztahu kvality připisované mužnosti (např. bojovnost) chybí na straně ženskosti a naopak (např. citlivost). Tudíž, mohu-li si vypůjčit slova Joan Scottové vztahy mezi pohlavími představují *primární aspekt sociální organizace*, protože rozdíly mezi pohlavími konstituují sociální hierarchie a zároveň jsou samy jsou jimi konstituovány.⁸³ K dalším hojně rozšířeným mýtům patří, že dějiny genderu studují pouze roli žen v dějinách, není tomu tak, vnímavost přístupu k ženské tématice neznamená, že by muži byli z dějin jistým způsobem marginalizováni. Tento metodologický směr se pouze přičiňuje o to, aby z historického bádání nebyla vyčleněna polovina lidstva.⁸⁴

Ve studiu genderových dějin je vždy nezbytné mít na zřeteli to, jak byly v minulosti u lidských bytostí tvořeny jejich identity s jejichž pomocí se utvářelo jejich jednání ve světě, v němž žily. Ve smyslu sociální sounáležitosti je právě třída jedna z možných podstat

⁸³ DOWNSOVÁ, Laura Lee. Od dějin žen k dějinám genderovým. In: BERGER, Stefan, Heiko FELDNER a Kevin PASSMORE, ed. *Jak se píšou dějin: Teorie a praxe*. Brno: CDK, 2016, s. 347-378.

⁸⁴ YEO, Eileen. Gender in Labour and Working-Class History. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, ed. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York: Berghahn Books, 2002, s. 73-88.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

(identit) proto, aby byl jedinec schopen cítit sounáležitost s ostatními členy společnosti, v jehož milieu se nachází. K dalším identitám, jež jsou v dnešní historické vědě tolik diskutovány, patří například rasa, etnicita, náboženství nebo nacionalismus. Zásadním problémem historického studia je vysvětlení fenoménu, proč sociální skupiny (v našem případě dělnictvo) upřednostňují v různé době zdánlivě neslučitelné identity. Například z jaké příčiny je v určitém období nacionalismus v rámci dělnického milieu silně konjunkturální a třídní vědomí latentní? Zdánlivě nezodpověditelnou otázku je možné ozřejmit pomocí genderu, protože právě ten je možné považovat za elementární základ každé lidské osobnosti. Jedinec se buď cítí mužem nebo ženou, což determinuje jeho sociální oddanost na samotném genderovém (tedy elementárním) základě. Podle německé historické antropoložky Rebekky Habermasové je konstrukce femininní či maskulinní identity a rozdílné prožívání a připisování významů v interaktivním životním světě vlastní oběma pohlavím právě v souvislosti s kategorií třídy.⁸⁵ Zjednodušeně řečeno v marxistické terminologii můžeme tedy gender považovat za základnu a ostatní výše zmíněné identity jako třídní vědomí, rasu, etnicitu, náboženství nebo nacionalismu za její nadstavbu. Ještě dále jdou britské badatelky v oblasti genderu, historička Leonore Davidoffová a socioložka Catherine Hallová, které ve svém stěžejním kolektivním díle *Rodinné bohatství: muži a ženy anglické střední třídy (Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class)* vyslovili tvrzení, že třída pokaždé nabírá genderových podob.⁸⁶

Právě výše jmenované dílo *Rodinné bohatství* od Davidoffové a Hallové stálo za obratem západoevropské a středoevropské historické vědy ke genderovým dějinám a zároveň také obecně k pronikání genderu do historické praxe. Ve svém díle analyzovaly formování střední třídy v Anglii kolem přelomu 19. století, a zaznamenaly velmi pozoruhodný fenomén, postupného oddělování veřejného (mužského) prostoru od soukromého prostoru ovládaného ženami, jenž je použitelný na dějiny genderu obecně.

⁸⁵ STORCHOVÁ, Lucie. Konceptualizace genderu v Historische Anthropologie. In: STORCHOVÁ, Lucie, ed. *Conditio humana - konstanta (č) i historická proměnná?: Koncepty historické antropologie a teoretické reflexe v současné historiografii*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2007, s. 59-81.

⁸⁶ DAVIDOFF, Leonore a Catherine HALL. *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780-1850*. London, 1987, s. 13.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

Velmi zajímavá byla i snaha autorek o genderovou analýzu společenských procesů, jako je kupříkladu třídní formace. Třída i gender se v jejich díle v průběhu času stále znovu konstruuje ve vztahu k sobě navzájem i v kontextu genderově určeného rozlišování mezi veřejným a soukromým prostorem. Na základě těchto zjištění autorky vyslovily axiom, o němž jsem psal na konci přechozího odstavce, že třídní vědomí mužů a žen (respektive třída) na sebe nevyhnutelně musí brát genderově určené formy.⁸⁷

Samotný gender není tvořen pouze kulturními představami, ale je též formován na úrovni podvědomí. Částečně z tohoto důvodu gender často implikuje, jak konkrétní historičtí aktéři prožívali strach, naději, nespokojenost nebo touhu. Díky čemuž je historik sociálních dějin schopen analyzovat jednání konkrétního historického aktéra, v našem případě tedy dělníka/dělnici, a například posoudit, jak byl daný jedinec schopen klást odpor, nebo dokonce zda byl ochoten vyzvat různé mocné politické organizace (například měšťanské liberální politické strany). V ranném dělnickém hnutí je též patrné, že vykořisťování ze strany zaměstnavatele mohlo být v diskurzu dělnictva interpretováno jako znásilnění. Vznikají zde tedy vzájemné ambivalence mezi termínem z oblasti sociálních věd a sexuálně motivovaným násilným činem, jež jsou u dělníků jednajících z genderových pozic snadno zaměnitelné. Avšak významná i všudypřítomná kategorie genderu ne vždy tvoří s kategorií třídy vyvážený vztah, u studia dějin dělnického hnutí se nezřídka kdy objevují i různé tenze a rozpory. Především v případech, jež se projevují z třídního pohledu jako emancipační, se mohou z genderové perspektivy jevit jako represivní.⁸⁸

⁸⁷ DOWNSOVÁ, Laura Lee. Od dějin žen k dějinám genderovým. In: BERGER, Stefan, Heiko FELDNER a Kevin PASSMORE, ed. *Jak se píšou dějin: Teorie a praxe*. Brno: CDK, 2016, s. 347-378.

⁸⁸ YEO, Eileen. Gender in Labour and Working-Class History. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, ed. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York: Berghahn Books, 2002, s. 73-88.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

2.1 *Gender a dělnická třída*

Velmi zajímavým fenoménem je obraz feminity a maskulinity v rámci dělnické třídy. Ženskost bývá buď zobrazována v tradičních rolích, nebo je dokonce často i samotnými ženami-dělnicemi kritizován jejich sociální statut v rámci milie: „*Často sobě stěžujeme na macešské vychování muže dělníka. A oč tento jest proti ženě, co se práv a výchovy týče, lépe na tom. Nám říká se, že nám stačí, pakli umíme plést punčochy, vařit a spravovat a mimo to, že nám po všem, co se ve světě děje, ničeho není. A stálé opakování tohoto učinilo z nás tvory nepřemýšlející, kteří svoje nadání a schopnosti v malichernostech ubíjejí. Nedostatek vychování a vzdělání činí nás balvanem, stojícím v cestě celému pokroku.*“⁸⁹ Na tomto krátkém úryvku můžeme pozorovat „systém duální exploatace“ žen,⁹⁰ jednak ze strany hospodářské struktury, jednak ze strany tradičního patriarchálního systému hodnot, jenž může být buď definován jednak církví, nebo jak je v českém milieu obvyklejší pozicí dělnické ženy v rámci rodiny (každopádně se jedná o systém vztahů generovaných zcela mimo pracoviště⁹¹). Postavení provdané dělnické ženy v rámci rodiny bylo silně ovlivněno společenskými stereotypy, které u ní předpokládaly určité vzorce chování, jako byla například poslušnost nebo pokora. Dále jí bylo přisuzovány genderové vzorce, jakýsi ideální obraz dělnické ženy a manželky, který se skládal z jejího úsilí o uskutečnění manželových přání a rozkazů, porozumění pro jeho nedostatky a také zdrženlivostí v jejích osobních ambicích i požadavcích. Ačkoliv se tyto nejzřetelnější formy sociálního podřízení ženy v rámci vzájemného vztahu obou pohlaví začaly ve sledovaném období konce dlouhého 19. století částečně zmírňovat díky rozšíření fenoménu námezdní práce i na ženskou část populace, čímž ženy získaly jistou materiální nezávislost na mužích v rámci rodiny, tak přesto tyto předsudky zůstaly rozšířeny v rámci sociálního milieu hluboko do 20. století.⁹²

⁸⁹ Žena a klerikalism. *Právo lidu: Ústřední orgán československé strany sociálně-demokratické.* 1902, 11(96).

⁹⁰ DOWNSOVÁ, Laura Lee. Od dějin žen k dějinám genderovým. In: BERGER, Stefan, Heiko FELDNER a Kevin PASSMORE, ed. *Jak se píšou dějin: Teorie a praxe.* Brno: CDK, 2016, s. 347-378.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Pozn. autor. – In: PROKŠ, Petr, ed.: *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948.* Praha: Historický ústav, 1999, s. 39.: Minimálně na stranické

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Rovněž při zkoumání statistických dat se ukazuje, že počet zaměstnaných žen se stále zvyšoval, avšak z těchto dat již nevyčteme jejich konkrétní motivace, proč do zaměstnání vstupovaly. Na druhé je však patrné, že tento jev způsoboval částečnou erozi výše popsaného tradičního vztahu mezi mužem a ženou, přestože ještě v 90. letech 19. století bylo běžné, že provdané ženy po narození dětí přestávaly pracovat v námezdním poměru ve výrobních průmyslových podnicích a plně se zaměřily na péči o muže a domácnost.⁹³ Ačkoliv jak se můžeme dočíst ve vzpomínkách Karla Kreibicha, jednoho z dělnických vůdců a pozdějšího významného prvorepublikového komunistického senátora, hmotné poměry rodiny byly mnohdy příčinou hledání různých zdrojů příležitostného přivýdělku, například Kreibichova matka pomáhala navyšovat rodinný rozpočet domácí prací pro tamější textilní průmysl.⁹⁴ Práce žen a dívek však byla muži také často kritizována z pozic veřejné hygieny (ve smyslu Foucaultovy biopolitiky), jako zdraví poškozující, čímž by do budoucna mohla být limitována biologická funkce ženy jako rodičky a matky, z těchto pozic byl též odmítán i modernizační diskurz: „*Dnes nezří se na venkově zdravím kypící děvy, ale vyhublá, bledá stvoření, jaká vidáme v závodech průmyslových, velice podobná souchotinářkám a jaká pak může být z takového stvoření matka? A jaké budoucí pokolení? Přichází na mysl myšlenka, že snad to někdo schválně zavedl, aby z nás udělal národ mrzáků. Krátce řečeno, není to všechno pokrok, co se v nynějším dvacátém století jako pokrok býti zdá.*“⁹⁵

expertní úrovni byla zjevná snaha o narovnání vztahů mezi muži a ženami, například v *Erfurtském programu* německé sociálnědemokratické strany se v 5. požadavku můžeme dočíst o *zrušení všech zákonů, kterými je žena ve veřejném i soukromoprávním vztahu proti muži zkracována.*

⁹³ ROBEK, Antonín, Mirjam MORAVCOVÁ a Jarmila ŠTASTNÁ, ed. *Stará dělnická Praha: Život a kultura pražských dělníků 1848-1939*. Praha: Academia, 1981, s. 131.

⁹⁴ KREIBICH, Karel. *Těsný domov – širý svět*. Liberec: Severočeské nakladatelství, 1968, s. 17.

⁹⁵ *Národní archiv Praha*, fond Okresní živnostenské komory, inv. číslo 93, karton 10, dopis starosty z Javorníku, zaslaného na žádost okresní živnostenské komory, jež zjišťovala stav domácího průmyslu.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Výrobní odvětví	Počet zaměstnaných žen
Textilní průmysl	137 206
Výroba oděvů	51 200
Výroba kamene	25 075
Potravinářství	18 481
Kovovýroba	7 529
Papírenství	7 336

(Počty zaměstnaných žen v Čechách podle průmyslových odvětví k roku 1910, In: KŘEPELÁKOVÁ, Vlastimila. *Struktura a sociální postavení dělnické třídy v Čechách 1906-1914*. Praha: Univerzita Karlova, 1974, s. 27.)

Naopak muž-dělník získával uznání na základě vystupování, které je společensky považováno za maskulinní. Například ve vyjádření těžké fyzické práce, houževnatosti, konzumace alkoholu (od počátku 20. století se však prosazuje též opak v podobě abstinence: „Musí nám být milým, že dělník raději sedí v pohodlně zařízené místnosti hostinské nežli ve svém pustém podkroví nebo do dvora obráceném příbytku. Nesmí nám býti však milým, aby dělník svůj sociálně cenný pud společenský ukojoval jenom poškozováním zdraví – požíváním alkoholových nápojů.“ Dále: „Povinností však všech organizací a soudruhů jest, co nejvíce napomáhati rozkvětu snad střídmosti a zbudování podmínek pro skutečnou abstinenci“),⁹⁶ odborných znalostí, statečností nebo bojovým duchem, adekvátní finanční podporou jeho rodiny, či odmítnutím přerušování stávkou.⁹⁷ Další genderová role muže-dělníka

⁹⁶ LEBIUS, Rudolf. Jak se postavit k otázce alkoholové. *Akademie: orgán socialistické mládeže*. 1900, 5(3), 346-351., KYPR, Ondřej. Alkoholism a naše organizace. *Akademie: orgán socialistické mládeže*. 1903, 8(3), 88-90.

⁹⁷ VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN. *Challenges*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, eds. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labor History*. New York, 2002, s. 17-22.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

byl muž-otec, jenž byl zpravidla hlavou rodiny, a pokud bylo jeho zaměstnání zároveň i hlavním zdrojem příjmů domácnosti, tak rozhodoval také o hospodaření s finančními prostředky rodiny, přičemž obnos na výdaje obvykle záležel jen na jeho dobré vůli, zde se zrcadlila jeho patriarchální role v rámci rodinných vztahů. Ženě přiděloval peníze v časovém intervalu jednoho až dvou týdnů (podle toho v jakém období pobíral mzdu). Do hospodaření s těmito finančními prostředky však muž ženě zpravidla nijak nezasahoval, s výjimkou větších finančních výdajů (nákup nových šatů, zásob potravin, nákup na svátky, vybavení domácnosti), kdy se objevovaly tendence k vzájemnému vyjednávání mezi oběma pohlavími. Při společném nákupu zboží byly též role muže a ženy genderově rozděleny: muž zboží vybíral, objednával a platil, žena se obvykle snažila snížit finanční náklady za zboží smlouváním o cenách. Muž-otec si také ponechával určitý finanční obnos na pokrytí osobních výdajů, jako byly finanční příspěvky dělnickým organizacím, jichž byl členem a také na vydání v hostincích. Také v případě bytových poměrů vyplivaly muži z jeho genderového postavení nemalé výhody, například měl zpravidla k dispozici vlastní postel, přičemž žena se zbytkem rodiny se musela tísnit na druhé či dokonce na slavnících. Dále měl vlastní místo u stolu a obvykle dostával lepší stravu s vyšším podílem masa a dalších bílkovin, než tomu bylo u jiných členů rodiny.⁹⁸

V této kapitole se dále hlouběji zaměřím na tři směry ve výzkumu genderu v dělnickém hnutí. Prvním fenoménem na poli genderu v rámci dělnické třídy, jemuž bych se rád hlouběji věnoval, je rozhodující role ženy jako jisté manažerky rodinného přežití. Za druhé se budu zabývat utvářením pozitivní třídní identity. Třetím směrem, kterým se budu v kapitole ubírat je analýza projevů feminity či maskulinity v rámci dělnické třídy.

⁹⁸ ROBEK, Antonín, Mirjam MORAVCOVÁ a Jarmila ŠTASTNÁ, ed. *Stará dělnická Praha: Život a kultura pražských dělníků 1848-1939*. Praha: Academia, 1981.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

2.2 *Žena manažerka a sousedské vztahy v rámci dělnického hnutí*

Dělnické ženy byly obvykle zaneprázdněny mnoha různými činnostmi, jež měly za cíl přinést do společné domácnosti mimořádné finanční prostředky. Tyto činnosti mohly nabývat mnoha podob od tradiční námezdní práce v podnicích, přes prodej obědů dělníkům bez rodinného zázemí, až po pronájem volných ubytovacích kapacit jejich domácností nájemníkům. Mimo to také dělnické ženy vypracovaly různé výměnné a půjčovací rituály, které sloužily pro obstarání nezbytných statků a služeb pro jejich rodiny.⁹⁹

Právě fenomén těchto rituálů souvisel se sousedstvím a sousedskými vztahy v rámci dělnického milieu. Sousedství je možné definovat jako sociální vztah, jehož hospodářský, etický a společenský význam působil jako regulující faktor společenského života.¹⁰⁰ Za první stupeň sousedských vztahů je možné považovat pozdrav, jenž měl určitá pravidla, která bylo záhodno dodržovat. Děti zdravily předem starší osoby, dospělí jeden druhého podle jejich společenského postavení. Pozdravení samotné bylo projevem sousedského, příbuzenského, zaměstnaneckého a korporálního vztahu. Zpravidla se z této příčiny zdravili dělníci, kteří se pokládali za sousedy v domě i v ulici, ale také samozřejmě příbuzní mezi sebou, dělníci na pracovišti, dělníci zaměstnavatele a členové dělnických spolků ostatní spolučleny.¹⁰¹

Pokud se podíváme na příklad žen, tak ty, pokud se neznaly z dětských let, se zpravidla oslovovaly příjmením s titulem paní, je zde tedy patrné *Verbürlichunger*, jelikož se jednalo o typické oslovení středostavovských vrstev společnosti. Objevuje se však i důvěrnější oslovení sousedko, u žen organizovaných v rámci hnutí spíše výjimečně také soudružko. Obdobná situace panovala i mužů-dělníků, běžné bylo vykání a oslovení s titulem pane. Od 90. let 19. století bylo běžné, že dělníci organizovaní v sociální demokracii si i v běžném sousedském vztahu tykali a oslovovali se soudruhu. Pozdrav

⁹⁹ YEO, Eileen. Gender in Labour and Working-Class History. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, ed. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York: Berghahn Books, 2002, s. 73-88.

¹⁰⁰ Československá vlastivěda III, Lidová kultura. Praha, 1968, s. 205-206.

¹⁰¹ ROBEK, Antonín, Mirjam MORAVCOVÁ a Jarmila ŠŤASTNÁ, ed. *Stará dělnická Praha: Život a kultura pražských dělníků 1848-1939*. Praha: Academia, 1981, s. 76.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

sloužil jako první stupeň navázání sociálního vztahu. Za druhý stupeň je možné považovat sociální interakci v rámci dělnického milieu. Jak jsem zmiňoval v úvodu této podkapitoly ženy-dělnice zpravidla disponovaly znalostí různých sociálních rituálů, které sloužily pro obstarání různorodých statků a služeb. Tyto rituály byly konstituovány z příčiny podoby dělnické rodiny, jež nebyla ze socio-ekonomických důvodů dostatečně vybavena domácí vybavením i nářadím (statky) a obvykle disponovala vícero nezletilými členy, pro něž bylo potřebné zajistit hlídání (služby). Solidárnost žen-dělnic s ostatními příslušnicemi společnosti byla zjevná, nejednalo se však pouze o projev třídní solidarity, nýbrž důležitým znakem bylo i pracovní vypětí dělnic, které mimo svá občanská povolání zpravidla v námezdním pracovním poměru vykonávaly i péči o své rodiny, což pro ně bylo velmi fyzicky i psychicky vyčerpávající: „*Po práci tovární žena nenachází odpočinku, neboť doma jí očekávají povinnosti, jež po příkladu bohatých žen nemůže si nechat vykonávat silami placenými. Pracovní den proletářské ženy nemá nikde mezi, časným jitem počínaje a nocí konče. Svým povinnostem proletářská žena musí dostáti na úkor svého zdraví a životních sil.*“¹⁰²

Fenomén výše zmíněných sociálních rituálů založených na habitu¹⁰³ ženského genderu byl v rámci dělnického prostředí natolik významný, že dokonce pronikl do krásné literatury s tematikou dělnického hnutí, jako tomu bylo například v Olbrachtově románu *Anna proletářka*: „*Ženy se zde znají do dna kuchyňských hrnců, do přihrádek peněženek a do poslední záplaty prádla. Zde to není jako u měšťáckých bytů na patentní klíčky, uzavřených a nedobytných jako ty jejich ohnivzdorné pokladny. Na žižkovských chodbách jsou dveře dokořán, aby mohla vycházet oblaka par z necek a hrnců, a nejsou-li, možno kdykoliv nahlédnout oknem, je-li sousedka doma, vzít za kliku, přát dobrého jitra, vypůjčit si struhadlo, trochu kmínu nebo zítřejšího večera pět korun.*“¹⁰⁴ I na základě výše citovaného krátkého úryvku se můžeme pokusit o stručnou diskurzivní analýzu tohoto

¹⁰² Ženská práce v kapitalismu. *Ženský list*. 1901, 1(2).

¹⁰³ Habitus: Soubor dispozic historických aktérů, které se utvářejí v procesu socializace, vede k určitému jednání a má třídní povahu. In: PULLMANN, Michal. Proměny třídních pozic v moderní společnosti: kulturní sociologie Pierra Bourdieua. In: ŠUBRT, Jirí, ed. *Historická sociologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 500-505.

¹⁰⁴ OLBRACHT, Ivan. *Anna proletářka*. Praha, 1950, s. 112.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

pozoruhodného fenoménu. Aby bylo výše popsané jednání proveditelné musely ženy dělnice (v našem případě historičtí aktéři) disponovat v rámci sociálního pole¹⁰⁵ sousedských vztahů několika kapitály.¹⁰⁶ V případě prvního z nich, tedy kapitálu ekonomického je na první pohled zřejmé, že ženy-dělnice nebyly schopny disponovat jeho větším objemem. Ekonomický kapitál je navíc v jejich případě úměrně napojen na kulturní kapitál, jenž má u nich ještě nižší hodnotu, protože zpravidla měly ukončené pouze základní vzdělání, odborné vyučení u nich bylo velmi vzácné, nemluvě o vyšším středoškolském vzdělání. Vysokoškolské vzdělání se u žen-dělnic nikdy nevyskytovalo, ostatně ve sledovaném období ho bylo schopno získat pouze několik žen z vyšších středních vrstev společnosti na filozofických a lékařských fakultách. Kapitál, o němž se mohly ženy-dělnice opřít byl ten sociální, jenž těm jedincům, kteří disponovali jeho větším objemem umožňoval zajištění nezbytných statků a služeb a posun směrem nahoru v rámci daného sociálního pole.

Výše zmíněný nízký kulturní kapitál žen-dělnic také částečně limitoval jejich funkci ženy-manažerky domácnosti. To platilo především v udržování různých pověr, zvláště v souvislosti s ochrannou zdraví a při léčbě různých onemocnění. V lidovém léčitelství se zvláště spoléhalo na přípravu odvarů a mastí z léčivých bylin, jež měly za cíl nahradit lékařskou péči (ve smyslu definice expertního vědění utvářeného ve službách státu a jeho biopolitických cílů), na niž nezbyvaly v rozpočtu domácnosti dostatečné finanční prostředky.¹⁰⁷ O tomto neblahém fenoménu se například ve svých memoárech zmiňuje jeden z pozdějších socialistických dělnických vůdců František Halas st., když vzpomínal na svého

¹⁰⁵ Sociální pole: Jedná se o soubor pravidel hry, možností profitu a specifických zájmů, jež vstupují do vztahu habitu. In: PULLMANN, Michal. Proměny třídních pozic v moderní společnosti: kulturní sociologie Pierra Bourdieua. In: ŠUBRT, Jiří, ed. *Historická sociologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 500-505.

¹⁰⁶ Kapitál: Zdroje, jimiž historičtí aktéři disponují v rámci určitého pole. Pierre Bourdieu rozlišuje tři základní druhy kapitálu: a) ekonomický kapitál = množství peněz a majetku aktérů, b) kulturní kapitál = určen dosaženou úrovní a typu vzdělání aktérů, c) sociální kapitál = vztahy o něž se mohou jednotliví aktéři opřít. Společný rysem všech druhů kapitálu je skutečnost, že k jejich nabytí je potřeba investovat. Společný rysem všech druhů kapitálu je skutečnost, že k jejich nabytí je potřeba investovat čas (kapitál je tedy akumulovaná práce). In: Tamtéž.

¹⁰⁷ Srov. ROBEK, Antonín, Mirjam MORAVCOVÁ a Jarmila ŠTASTNÁ, ed. *Stará dělnická Praha: Život a kultura pražských dělníků 1848-1939*. Praha: Academia, 1981, s. 80.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

otce, jenž trpěl častou nemocí dělníků – tuberkulózou, a na úsilí jeho matky o otcovu léčbu: „Někdo jí poradil dát nemocnému na prsa psí kůži, jiný doporučoval, aby tatínek užíval psí sádlo, ten zase radil tvarůžkovou polévku. Maminka se chytala všeho, zkoušela to i ono, ale nic nepomáhalo. Tvarůžková polévka by tatínka byla málem zabila.“¹⁰⁸

Na druhé straně se od počátku 90. let 19. století v dělnickém milieu objevovali první lékaři, kteří disponovali jednak expertním věděním, jednak měli zpravidla skutečný a nezištný zájem dělníkům pomoci. To jim umožňovalo získat v rámci společenství dostatečný symbolický kapitál,¹⁰⁹ který se snažili využít pro eliminaci těchto pověr na poli medicíny. Sociální demokracie dokázala nastalou situaci využít ve svůj prospěch v politickém diskurzu, získané expertní kruhy jí umožnily vytvořit tzv. zdravotní komise, jež reagovaly na mnohdy zcela otřesné hygienické podmínky v oblasti ubytování dělnictva a na nevyslyšené volání dělníků o řešení této problematiky. Sociální demokracie tak byla schopna v určitých oblastech s vysokým podílem dělníků na celkové skladbě obyvatelstva jako to bylo například v Karlíně, Nuslích nebo Libni vytvářet paralelní struktury k institucím státu či samosprávy: „Obecní komise zdravotní v tomto městě sice je ustanovena, avšak po celý čas skorem ani prstem nehnul, vzdor tomu, že by měla práce, až by jí přes hlavu přesahovala.... Za takových poměrů přistoupila organisace tamější k ráznému zakročení proti takovýmto šlendriánům, zdraví lidstva, hlavně dělného ohrožujícím a ve větší části podkopávajícím, a ustanovila svoji zdravotní komisi, která má za úkol bedlivě dbáti nad každou takovou nepřístojností, a tak pány na radnici ku konání jich povinností doháněti.“¹¹⁰

¹⁰⁸ HALAS, František. *Kemka: vzpomínky bývalého textilního dělníka*. Praha: Práce, 1950, s. 16.

¹⁰⁹ Symbolický kapitál: Pierre Bourdieu zavedl i čtvrtý specifický kapitál, který stojí stranou od ostatních třech základních kapitálů. Jedná se o zdroj v mocenském boji o uznání, status a prestiž. Kritérium tohoto zápasu jsou správné hodnoty, legitimní přístupy, distinktivní životní styl apod. In: PULLMANN, Michal. Proměny třídních pozic v moderní společnosti: kulturní sociologie Pierra Bourdieua. In: ŠUBRT, Jiří, ed. *Historická sociologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 500-505.

¹¹⁰ Poměry zdravotní a bytové v pražských předměstích. *Právo lidu: ústřední orgán československé strany sociálně-demokratické*. Praha, 1902, 11(120)

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

2.3 *Utváření konstrukce pozitivní třídní identity*

Dalším tématem, jímž bych se v této kapitole rád zabýval je utváření konstrukce pozitivní třídní identity se zřetelem na problematiku genderu v rámci dělnického hnutí. V dělnickém hnutí to byla především představa dobrého života, jež byla často, ačkoli nikoliv vždy, konstituována v termínech bezpečného a samostatného rodinného života. Ten mohl nastat jedině tehdy, pokud byly členové rodiny osvobozeni od vykořisťování ze strany zaměstnavatele anebo státních autorit. Uvnitř této představy dobrého života se skrývá genderový aspekt, kdy je maskulinita interpretována pomocí muže – živitele rodiny, jehož úkolem bylo zajistit dostatek finančních prostředků, které by jeho rodinu ochránily před existenční tísni. Právě s tímto jevem maskulinity je spojena funkce ženy – manažerky domácnosti, již sem se věnoval v předchozí podkapitole, která měla za úkol efektivní hospodaření se zpravidla nedostatečnými zdroji domácnosti.¹¹¹

Vraťme se ale zpět ke genderové roli muže ochránce a chlebodáře, jež byla utvářena v rámci různých odborových stávek za zvýšení mezd: „*Nesnesitelné již poměry pracovní, jakož i stále nezaměstnanost podnítily pražské kovodělnictvo k opětné akci obranné, již by upozornilo zodpovědné kruhy na jich povinnost.*”¹¹² Právě v těchto stávkách můžeme vyzorovat ústřední motiv, jenž spočíval v získání dostatečných finančních prostředků pro řádné fungování jeho rodiny. Tato tradiční role muže živitele rodiny však byla ohrožena námezdní prací žen-dělnic, které byly nuceny, obvykle z důvodu manželských nedostatečných příjmů, usilovat o místo na trhu práce. Obraz pracující ženy-dělnice kolidoval s genderovým obrazem muže ochránce a chlebodáře, jenž pro své řádné fungování vyžadoval ženu jejíž primární činností bude péče o rodinu a domácnost, nikoliv manuální práce v průmyslovém podniku. Námezdní práce žen navíc velmi vyhovovala zaměstnavatelům, kteří kdykoliv to bylo možné, logicky usilovali o maximální snížení mzdových nákladů, k čemuž využívali právě ženy, jež byly ochotné pracovat za nižší mzdy,

¹¹¹ YEO, Eileen. Gender in Labour and Working-Class History. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, ed. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York: Berghahn Books, 2002, s. 73-88.

¹¹² Varovný hlas. *Právo lidu: ústřední orgán československé strany sociálně-demokratické*. Praha, 1903, 12(19).

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

než tomu bylo u mužů. Role ženy-dělnice tedy byla velmi nevděčná, na straně jedné zpravidla dostávala velmi nízkou mzdu, čímž navíc obvykle snižovala mzdový základ mužů-dělníků, na druhé straně však byla odpovědná za přežití vlastní rodiny, což vyžadovalo její aktivní participaci na trhu práce: „*Proletářská žena musí své síly rozdělit na dvě, v domácnosti a v práci průmyslové, musí konat mnohé domácí práce, jichž jsou muži zproštěni, ..., a jak ona kapitalistická nenasytlost odměňuje onu úmornou práci žen? Hladovou mzdu hází k nohám těchto žen, mzdu, která nestačí k ukojení jen nejnütnějších potřeb životních,*¹¹³ a „*Žena octla se ve zcela jiném ovzduší a okruhu práce. Výdělek muže nestačil a ona, nechtíc hladovět, byla hnána do výdělečné práce tovární, byla nucena opustit domácnost, rodinu, děti.*“¹¹⁴ Na těchto dvou krátkých úryvcích ze sociálnědemokratických novin *Ženský list* můžeme pozorovat ještě třetí rovinu námezdního pracovního poměru žen, který výraznou měrou limitoval v předchozí podkapitole analyzovanou funkci *ženy-manažerky*. Tento pracovněprávní vztah mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem totiž nutil ženu-dělnici investovat čas do získání finančního kapitálu, přičemž už jí tak nezbyval dostatek času k získání sociálního kapitálu, jenž nezbytně potřebovala pro zvýšení své pozice v rámci sociálního pole.

¹¹³ Význam osmihodinné doby pracovní pro dělnice. *Ženský list*. 1901, 1(2).

¹¹⁴ Žena v boji sociálním. *Ženský list*. 1911, 10(16).

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

2.4 *Projevy maskulinity a feminity v dělnickém hnutí*

Maskulinita dělnické třídy byla pochopitelně vyjádřena na bázi dovedností na pracovišti, jež mohly nabývat mnoha rozličných podob od fyzické síly a schopností po kolektivní ovládnutí zaměstnání (mám na mysli vliv odborů na pracovní podmínky), což bylo především typické pro hornictvo, v jehož okruhu se tváří v tvář nebezpečí v dolech utvořilo velmi pevné společenství, jež mnohdy připomínalo spíše jakési bratrstvo: „*Bratři! Nahlédněme již jedenkrát, že chceme-li se míti lépe, musíme sami pracovati na zlepšení našem. Každý jednotlivec jest povinen pracovati s námi, anto jen tenkrátě můžeme něčeho sobě vymoci, až budeme všichni chtíti, až svoji vůli projevíme takovým způsobem, který by panstvo, žijící z našich mozolů v tom největším přepychu – muselo nabýti toho pevného přesvědčení, že se dále šiditi, zotročovati a okrádati nedáme. Dovedeme-li svou práci a důmyslem vyživovati celý svět, proč nedovedli bychom (bez pánů) vyživiti sami sebe a své*

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

*dítky?*¹¹⁵ Právě na příkladu horníků je také možné mluvit o vysoké míře homogenizace v rámci dělnického hnutí až nevídané. V jejich případě se na jedné straně jednalo o negativní pracovní zážitky jako například projevy exploatace ze strany zaměstnavatele: „*Kapitalisté zahájili a vypověděli nám boj, jež vésti chtějí do krajnosti a první oběť toho boje jest, že dosud vypovězeno z práce 15 dělníků, ponejvíce starších horníků a strojníků, kteří nyní sotva již jinde práci dostanou, dále vypovězeno na 70 rodin z bytů, které mají očekávání to nehorší, a v krátkém čase počne pak násilné vystěhování z bytů,*¹¹⁶ časté těžké úrazy nebo dokonce úmrtí kolegy při práci, jež zpřítomňovaly a vyhocovaly pocity závislosti a bezmoci. Na straně druhé, jak ostatně ukazuje i krátký příspěvek na minulé straně, vyskytovaly se zde i silné prožitky sounáležitosti a třídní identifikace, například v případě úspěšného vyjednávání s managementem podniku, při dělnických či hornických festivitech, diskuzích o přestávkách mezi prací apod. Konkrétní prožitek z některých z výše jmenovaných událostí mohl být sice omezen na relativně malou skupinu jedinců, např. skupinu horníků pracujících v určité části štoly, avšak běžnými metodami komunikace na pracovišti se zpráva z daného prožitku zpravidla rychle rozšířila k ostatním horníkům. Obvykle i sociálnědemokratický tisk využíval tyto konkrétní události pro potřeby zobecnění a instrumentalizace. I když byl prožitek podobného druhu často velmi konkrétní, a ne zcela přenositelný, lze předpokládat, že v určité formě byl schopen postihnout větší kolektiv v rámci dělnického hnutí, čímž představoval zásadní impulz k interpretaci vlastního postavení jako nejistého, rizikového a všeobecně nespravedlivého. Podstatné však bylo, že jedinec zde nacházel zřejmé východisko ze své situace kolektivní akcí s ostatními příslušníky jeho/její sociální třídy. Relativní atraktivnost společného odporu proti společenskému systému postaveném na reálné nespravedlnosti vůči jejich třídě byla pro mnohé členy hnutí velmi lákavá. Konkrétní problém byl nenadále postaven v obecné rovině *my nebo oni*, a i přes frekventovaná rizika vystávající z možné porážky se tyto pokusy opakovaly a rozšiřovaly se do dalších struktur

¹¹⁵ *Národní archiv Praha*, fond Politické a vzdělávací spolky v Čechách, inv. číslo 927, karton 4, arch. j. 48, Politická jednota dělnická Lidumil v Duchcově.

¹¹⁶ *Národní archiv Praha*, fond Politické a vzdělávací spolky v Čechách, inv. číslo 927, karton 4, arch. j. 51, Sdružené české spolky v Ervěnicích u Mostu.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

národního hospodářství.¹¹⁷ Dalším důležitým fenoménem spojeným s kolektivním prožitkem konkrétní události je utváření představy třídy v rámci dělnického milieu.

Nicméně byla zde i průmyslová odvětví v nichž byli dělníci natolik podřízení autoritám a odborové hnutí natolik slabé a dezorganizované, že zde byla možnost vyjádření maskulinity skrze kolektivní akce téměř vyloučena, pro sledované období jsou typickým příkladem zemědělství dělníci (a také drobní rolníci – domkaři) ve venkovských oblastech: „*V obcích našich se má zavést v plně formě jakýsi druh selské šlechty. Domkář má být jen občanem druhé třídy, dobrým jen k tomu, aby platil. Sedlák má býti v obci pánem obdařeným výsadami, chudý domkář má nadále hráti úlohu odstrkovaného vydědence.*“¹¹⁸ Na tomto místě bych si dovilil drobnou odbočku od problematiky genderu a čtenáře upozornil na zajímavý fenomén: Na stránkách *Práva lidu* a dalších socialistických periodik je patrná snaha sociální demokracie o rozšíření jejího koaličního potenciálu právě o zemědělské dělníky a drobné rolníky,¹¹⁹ za čímž stála snaha sociálních demokratů o zvýšení jejich symbolického kapitálu v politickém diskurzu. Avšak, na základě téměř nulové odezvy ze strany zemědělských dělníků a domkařů na nabídky socialistů se jeví, že kvalifikační systémy¹²⁰ těchto dvou sociálních tříd nenalezly společný zájem.

¹¹⁷ FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914.* Brno: CDK, 2010, s. 37-38.

¹¹⁸ Ve vleku agrárním proti domkařům. *Právo lidu: ústřední orgán československé strany sociálně-demokratické.* Praha, 1901, **10**(203).

¹¹⁹ In: HYBEŠ, Josef. *Rovnost – Výbor z článků a projevů.* Praha, 1956, s. 157. – „*Rolnictvo hyne vždy více, je postiženo daněmi a dluhy, a proto z řad jeho exekutor ani nevychází. ... Tak rozšiřuje a rozšiřovatí se bude bída a poroba dělnictva městského i na venkov mezi rolníky. A čím více tak řádití bude, budou páni buržoasové láteřiti: Nyní již ti zpropadení socialisté činí i to rolnictvo nespokojeným. Že je to práce jejich systému, který střední stavy soustavně o všechno připravuje, chtějí rouškou nadávek na socialisty zastříti. Nám socialistům je to jedno, ať si láteří na nás, jak chtějí, oni z nás nadělali proletáře, oni ničí malé živnostnictvo a malé rolnictvo a ti konečně podají nám své ruce ke svému i našemu osvobození, ke zespolečenštění práce veškeré.*“

¹²⁰ Pozn. autor. V Bourdieuově díle je kvalifikační systém definován jako strategie maximalizace užítku jednotlivých sociálních tříd. In: PULLMANN, Michal. *Proměny třídních pozic v moderní společnosti: kulturní sociologie Pierra Bourdieua.* In: ŠUBRT, Jiří, ed. *Historická sociologie.* Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 500-505.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Nyní bych se rád vrátil k tématu této kapitoly, tedy genderu v rámci dělnického hnutí. V některých případech je na poli dělnického hnutí pozorovatelný zajímavý jev, kdy byly různé druhy maskulinity spolu s jejich spřízněnými vzory feminity nuceny jednat pro ně nepřilíživým způsobem. Patrné je to například na vlivu středostavovských vrstev a socialistického hnutí na dělnické ženy, kdy se ještě do poloviny 90. let 19. století v českém dělnickém milieu objevovaly tendence k upoutání ženy v domácnosti, na druhé straně i zde byly patrné snahy o reflexi třídního vlivu na jednotlivce: „*Dělník poznal, že má právo na stejné žití s třídou, která vším možným obohacena jest, vším oplývá, ano mnoho z toho i zneužívá,*“¹²¹ také: „*V družném soužití ženy blíže se poznávají, styky jejich stávají se ryzějšími, v mravně čistém ovzduší jednoty zbavují se mnohých předsudků, jimiž trpí venku, vně jednoty, kde veřejní mínění měšťácké vnucuje jim často svoje hodnocení a dává jim dívat se na osoby a věci zkreslujícími brýlemi všeobecného, t. j. měšťáckého vzoru.*“¹²² Na základě post-strukturální analýzy jazyka je možné objevit různé diskurzivní strategie žen-dělnic, jak se snažily tomuto jevu čelit, včetně užití jazyka militantního mateřství,¹²³ jež způsoboval subverzi jejich „*tradiční role*“ v domácnosti a pomáhal jim uplatnit se ve veřejném diskurzu.¹²⁴

Na závěr kapitoly o genderu v druhé generaci českého dělnického hnutí bych rád podotknul, že debaty o genderu v okruhu sociální demokracie zpravidla sledovaly tradiční rámec ustanovený měšťanskou sociální třídou. Tento *modus operandi* platil i pro nejdůležitější sociálnědemokratické periodikum zabývající se problematikou ženské otázky *Ženský list*, jenž jsem v této kapitole užíval jako primární historický pramen. V tomto listu se obvykle problematika ženského genderu redukovala na požadavek obnovy tradiční funkce

¹²¹ Národní archiv Praha, fond Politické a vzdělávací spolky v Čechách, inv. číslo 927, karton 4, arch. j. 58, Dělnický vzdělávací spolek Osvěta.

¹²² MAJEROVÁ, Marie. Ženské odbory D. T. J. *Akademie: orgán socialistické mládeže*. Praha, 1912, 17(11), 451-454.

¹²³ Pozn. autor. *Jazyk militantního mateřství* chápán ve významu užití jazyka pro prosazení zájmů historického aktéra. Aktéři (ženy) obvykle argumentovali jejich nezbytností pro zachování lidstva v dalších generacích.

¹²⁴ Srov. YEO, Eileen. Gender in Labour and Working-Class History. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, ed. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York: Berghahn Books, 2002, s. 73-88.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

rodiny, která byla dle názoru autorů tohoto periodika narušena exploatací dělnictva ze strany kapitálu. Tento konzervativismus na poli genderu se však v případě Ženského listu v posledních předválečných letech začal poněkud snižovat, když se na jeho stranách objevily první průkopnické články pojednávající o problematice sexuality a přehodnocení tradičních genderových rolí.¹²⁵

Také představitelé české sociální demokracie, jak bylo zmíněno v přechozím odstavci, jednali v problematice genderových vztahů velmi obezřetně. V sociálnědemokratickém diskurzu se působení radikálního socialistického feminismu od autorek jako byly Clara Zetkin (1857–1933), Rosa Luxemburg (1871–1919), nebo legendární ruské feministky Alexandry Kollontaj (1872–1952) až na naprosté výjimky nikterak neprojevovalo. To mimo jiné dokládá i předválečná autorská činnost pozdější významné komunistické feministky Marie Majerové v teoretickém periodiku české sociálně demokratické strany *Akademie*, v němž se Majerová především zabývala vlivem *Dělnických tělovýchovných jednot* na výchovu dívek,¹²⁶ přičemž významně nevybočovala z konzervativního genderového diskurzu nastaveného *Ženským listem*. Genderové aspekty byly stranou zpravidla reflektovány na tradičním půdorysu rodiny a manželského vztahu, byť přinejmenším v diskurzivní rovině byla zmiňována jednak teze Friedricha Engelse o vykořisťování ženy v kapitalistickém hospodářském řádu, jednak historické a sociologické postuláty marxismu k ženské otázce ze slavného díla *Žena a socialismus* (*Die Frau und Sozialismus*) německého socialistického vůdce a zakladatele SPD Augusta Bebela.¹²⁷

¹²⁵ Srov. MAREŠ, Jan a Vít STROBACH. Třída dělníků i žen? Proměny v chápání genderových vztahů v českém dělnickém hnutí (1870-1914). *Střed*. 2012, 2, 34-68.

¹²⁶ MAJEROVÁ, Marie. Ženské odbory D. T. J. *Akademie: orgán socialistické mládeže*. Praha, 1912, 17(11), 451-454.

¹²⁷ FASORA, Lukáš. *Stáří k poradě, mládí k boji: radikalizace mladé generace českých socialistů 1900-1920*. Brno: CDK, 2015, s. 175-178.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

3 Konkurenční vztah? Náboženství a dělnické hnutí

V této kapitole se budu zabývat vztahy mezi dělnictvem organizovaným v socialistickém hnutí a katolickou církví, křesťansko-sociálními politickými stranami i odbory. S pomocí analýzy socialistických periodik, memoárové literatury dělnických vůdců a archivních materiálů bych rád zodpověděl otázku, kterou již zahrnuje název této kapitoly. Byl vztah organizovaného socialistického hnutí a katolíků vždy pouze konkurenční nebo se zde ze strany sociální demokracie objevovaly také tendence k nalezení širokého konsenzu napříč veškerým organizovaným dělnictvem?

Pro čtenáře se přesto může jevit poněkud zvláštním, proč se zde budu zabývat právě náboženstvím v dělnickém hnutí, když marxistická historiografie soustřeďovala téměř výlučně svůj zájem na radikálně-socialistické a sociálně demokratické dělnické hnutí. Čímž diskurzivně přejímala zřejmé sekulární stanovisko v pohledu na vývoj organizovaného dělnictva. V důsledku této perspektivy měli marxističtí historikové sklon k přehlížení nebo raději podceňování vlivu náboženství, potažmo katolické církve v moderní industriální společnosti. Mně se však pod vlivem anglosaské a německé sociálně-historické vědy jeví účinek náboženství v rozvinutých průmyslových společnostech, jako jedna ze základních identit jednotlivce. K dalším ústřední identitám dělníka poté stavím gender a masové kolektivní akce a festivity, v nichž se promítaly jeho/její představy o třídě.¹²⁸

¹²⁸ Srov. PASTURE, Patrick. The Role of Religion in Social and Labour History. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, ed. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York: Berghahn Books, 2002, s. 101-133.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

3.1 *Křesťansko-sociální hnutí, československá sociální demokracie a snahy o řešení sociální otázky*

Počátky křesťansko-sociálních hnutí můžeme najít v působení různých katolických apoštolských a mravních společenstev a také u katolických dělnických spolků, jež v českých zemích vznikaly po začátku rakouské ústavní éry, a to především v regionech s vyšší mírou religiozity, mám na mysli například východní Čechy, nebo agrární oblasti Moravy. Právě tyto katolické organizace razily cestu pozdějšímu rozvoji křesťanských sociálních hnutí, kdy katolická církev upravila svojí strategii směrem k dělnictvu. Samotná katolická sociální nauka je spojována především s papežskou encyklikou *Rerum novarum* vydanou papežem Lvem XIII. v roce 1891, v níž se katolická církev především zabývala právě dělnickou otázkou (v odborné literatuře bývá tato událost označována jako *obrat církve k lidu*). V této encyklice katolíci zaujali oficiální stanovisko k sociální oblasti, například začali podporovat práva dělníků na vytváření katolických politických stran, hnutí, svépomocných organizací (družstev) a odborů. Na druhé straně odmítali socialismus, jako ideologii, jež vede k třídní nenávisti a která usiluje o zrušení soukromého vlastnictví, což by dle katolické církve dělnictvo i celou společnost výrazně poškodilo.

Katolické dělnické hnutí i katoličtí sociálové také odmítali třídní boj, důraz naopak kladli na tzv. *organický charakter společnosti*, v které má každý jedinec své vlastní místo a poslání a v níž jsou ceněny veškeré společenské skupiny. Na rozdíl od tradicionalistického pohledu na společnost, na němž lpěli vysocí představitelé katolické církve, se v rámci křesťanského hnutí vytvořily i relativně liberální struktury. Například různé katolické dělnické organizace, z nichž byli jistě nejvlivnější *Mladí křesťanští dělníci*, založení belgickým knězem (pozdějším kardinálem) Josephem Cardijnem, kteří byli aktivní i v českých zemích, především na Moravě, kde byla vyšší míra religiozity, než tomu bylo v případě Čech.¹²⁹ Tyto katolicko-sociální organizace, které byly v českých zemích převážně tvořeny drobnými živnostníky, řemeslníky a částečně katolickým dělnictvem, zdůrazňovaly *lidskou hodnotu dělníka*. Dělníkům se nesnažily dodávat pouze hrdost a

¹²⁹ Pozn. autor. Myšleny průmyslově rozvinuté části Čech (západní, severozápadní, severní a střední Čechy), například v jižních a východních Čechách byla míra religiozity srovnatelná s Moravou.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

sebevědomí, jež měli plynout z jejich povolání, nýbrž také usilovaly o to, aby dělníci získali jisté třídní vědomí, které zahrnovalo i morální závazek veřejně se stavět za svá občanská i sociální práva.¹³⁰

Tato nauka však měla v průmyslově rozvinuté české společnosti výrazně defenzivní charakter, a především těžila z kritiky ekonomického i politického liberalismu a socialismu. Přesto je poměrně zajímavé, že mezi konkrétními sociálními požadavky v oblasti politických, hospodářských a pracovně-právních vztahů se křesťanští sociálové s pravicovými sociálními demokraty typu Františka Modráčka a Josefa Steinera, víceméně shodovali.¹³¹ To ostatně dokazují články Modráčka a dalších socialistických autorů ovlivněných Bebelovým reformismem a Bernsteinovým revizionismem, konkrétně odmítáním socialistické revoluce, důrazem na každodenní drobnou politickou práci a postupným zlepšováním sociálních podmínek dělnictva. Jak bylo zmíněno výše, rozdíly mezi těmito dvěma politickými směry nebyly příliš rozsáhlé: „*Dnes má volno každý hlásiti se ku směru revisionistickému jako pravověrnému. Revisionisté nejen nebyli vyloučeni ze stran socialistických, nýbrž nabyli v nich rozhodující převahy, kdežto směr marxistický tiše očekává svou likvidaci. Tento výsledek dlouholetých úporných bojů o teorii a taktiku dal za pravdu těm, kdož předvídali, že boje ty neuklidní ani řečnické tribuny, ani revuální kritiky, nýbrž proudící život politický a sociální, a činnost politická.*“¹³²

V čemž však katolicko-sociální proud za proudem socialistickým v politickém diskurzu výrazně zaostával byla jednak jeho neschopnost řešení problémů dělníků,¹³³ jednak pro městské dělnictvo, jež zpravidla disponovalo jistým kulturním kapitálem a bylo tak ovlivněno liberální vědeckou interpretací světa (především darwinismem) a socialistickou agitací, se postoj katolického tábora musel nutně jevit váhavým a dokonce často směřující proti společenskému pokroku, kupříkladu v otázce ženské emancipace: „*Klerikalismus jest*

¹³⁰ Tamtéž

¹³¹ FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. Brno: CDK, 2010, s. 310-311.

¹³² MODRÁČEK, František. Krise socialismu u nás. *Akademie: orgán socialistické mládeže*. Praha, 1912, **18**(1), 15-18.

¹³³ Pozn. autor. Výjimku však například tvořila například Vídeň včele s jejím křesťansko-sociálním primátorem Karlem Luegerem, který spolu s městskou radou vytvořil systém efektivní městské samosprávy, která vídeňským občanům přinášela relativně cenově dostupné služby i bydlení.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

*nebezpečím osvětě a pokroku. Ale klerikalismus ubijí v ženě vědomí a práva člověka, klerikalismus jest nebezpečným jejím snahám po lepším životě, jest též sociálním snahám největším nepřitelem.*¹³⁴ S tímto jevem byly také spojeny časté tenze mezi těmito dvěma politickými proudy, což je především patrné ze sociálně demokratického tisku i z literárně-agitační produkce dělnických vůdců, jako tomu bylo například u Bohumíra Šmerala, jenž ve své knize *Klerikálové a oprava manželského práva*¹³⁵ kriticky hodnotí působení katolické církve z důvodu jejího zasahování do výsostné sféry působnosti státu. V tomto konkrétním případě, jak napovídá název titulu v oblasti uzavírání manželských sňatků, které jsou v dikci katolické církve, dle autora využívány pro zachování katolického panství: „*Klerikálové považují zastaralé předpisy manželského práva v Rakousku za svou državu. Právě proto, že ustanovení tato jsou zbytkem klerikální nadvlády nad státem.*“¹³⁶

Šmeral na tomto místě vychází z konceptu modernity v jehož středu stojí silný sekulární stát vázaný na hodnoty osvícenství a ideje Francouzské revoluce, jež je možné definovat jako celkovou racionalizací společnosti,¹³⁷ z té příčiny hodnotí jednání katolíků jako proti-modernizační a ve svém textu používá výrazů jako *temný středověk* či *feudální šlechta*,¹³⁸ jež nabývají výrazně negativní konotace za účelem přesvědčení čtenáře-dělníka o sociálnědemokratickém modernizačním diskurzu a případně pokud se jednalo o člena katolicko-politické jednoty či jiných katolických organizací, tak bylo cílem jeho přechod do sociálnědemokratického milieu.

Ostatně i samotní vůdcové katolického dělnictva připouštěli, pokud do té doby v podstatě apolitický dělník, zdánlivě integrovaný do tradičního prostředí s převahou

¹³⁴ Klerikalismus a ženy. *Ženský list*. 1911, 10(31).

¹³⁵ Dostupné: *Národní archiv Praha*, fond Dr. Bohumír Šmeral, inv. číslo 608, karton 9, arch. j. 63, *Klerikálové a oprava manželského práva*.

¹³⁶ ŠMERAL, Bohumír. *Klerikálové a oprava manželského práva: sociálně demokratická odpověď na kněžské lži*. Praha: Dělnické knihtiskárny, 1906, s. 4.

¹³⁷ Srov. PASTURE, Patrick. The Role of Religion in Social and Labour History. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, ed. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York: Berghahn Books, 2002, s. 101-133.

¹³⁸ ŠMERAL, Bohumír. *Klerikálové a oprava manželského práva: sociálně demokratická odpověď na kněžské lži*. Praha: Dělnické knihtiskárny, 1906, s. 6.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

katolicko-konzervativního výkladu světa, navázal kontakt se sociálnědemokratickým diskurzem, bylo jeho pevné připoutání k socialistickému prostředí pouze otázkou času.¹³⁹

Napětí se vyskytovalo i mezi sociálnědemokratickými a křesťanskými dělníky v oblasti zakládání křesťansko-sociálních katolických odborů, které vznikaly jako nepřímá reakce právě na expanzi sociálnědemokratického odborového hnutí, jež přitahovalo dělnictvo do svých řad a tím oslabovalo celý katolický tábor. Na druhé straně i u katolíků se objevuje určitý modernizační diskurz, jenž reagoval na rozsáhlé společenské změny spojené s nástupem industrializace, občanské společnosti a také naléhavostí řešení sociální otázky. Od 90. let 19. století se tak v českém milieu začíná více prosazovat katolický realisticko-reformní politický proud. Jeho protagonisté byli schopni reflektovat dosavadní neefektivitu katolické politiky, která se zaměřovala na odmítnutí kapitalistického ekonomického a sociálního systému, nenabízela však přijatelnou alternativu pro občany ovlivněné vědeckým diskurzem chápání světa, pokud pomineme návrhy konzervativních katolických kruhů na návrat společnosti a hospodářství před revoluční roky 1848/1849 do období feudalismu. Naopak katoličtí reformisté vycházeli z postulátu papežské encykliky *Rerum novarum* (podrobněji jsem se jí zabýval v úvodu této podkapitoly) a požadovali postupnou transformaci stávajícího společenského systému, tak aby více korespondoval s potřebami a požadavky katolického hnutí. Proto jako nutné shledávali zásahy katolických politických stran do státní sociální politiky, transformaci činností charitativní povahy, a právě požadavek v konstituování vlastního odborového hnutí.¹⁴⁰

Avšak výrazně limitujícím činitelem ve snahách realisticko-reformního proudu bylo silné katolické konzervativní křídlo, jež se v české křesťansko-sociální straně utvořilo kolem bývalého tiskařského dělníka a pozdějšího redaktora katolických *Dělnických novin* Tomáše Josefa Jirouška a doktora teologie Rudolfa Horského. Konzervativci sice nebyli schopni reformní úsilí zcela zastavit, přesto díky faktickému ovládnutí nejvýznamnějších katolicko-

¹³⁹ FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914.* Brno: CDK, 2010, s. 313.

¹⁴⁰ MAREK, Pavel. *Čeští křesťanští sociálové: příspěvek k problematice programových a organizačních základů českého politického katolicismu v letech 1894–1938.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011, s. 190.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

sociálních periodik jako byly výše zmíněné *Dělnické noviny* nebo *Ženské listy*,¹⁴¹ v kterých jako šéfredaktorka působila Jirouškova sestra Marie Hasmanová, přes níž měl Jiroušek dle svých vlastních slov na redakci časopisu úplný metodický i ideologický vliv, byli schopni výrazně zpomalit reformní úsilí pokrokářů, především v jejich orientaci na sociální otázku dělnictva. Ze strany katolických konzervativců se také ozývala silná kritika realisticko-reformního proudu a jeho úsilí o demokratizaci křesťansko-sociálního hnutí.¹⁴²

Právě i z příčiny vlivu katolického konzervativního křídla na křesťansko-sociální stranu, nemůžeme u katolického odborového hnutí hovořit o úspěšném proniknutí mezi klíčové skupiny dělnictva. To dokládá i velikost členské základny křesťansko-sociálního odborového hnutí, u něhož se údaje o počtu členstva před rokem 1914 pohybují v rozmezí 25 až 52 tisíce aktivních členů, pro srovnání národně sociální *Česká obec dělnická* čítala v roce 1913 přibližně 77 tisíc aktivních členů a sociálnědemokratické *Československé odborové sdružení*, působící od roku 1896 nezávisle na vídeňské sociálnědemokratické odborové centrále, mohlo v tomto roce počítat s téměř 103 tisíci aktivními členy. K českým sociálnědemokratickým příslušníkům odborového hnutí je však třeba navíc připočítat ještě přibližně 65 tisíc českých aktivních členů z řad dělnictva organizovaných v rámci celorakouské socialistické odborové centrály, tedy v *Říšské odborové komisi ve Vídni*. Také politický vliv československé sociální demokracie na české dělnictvo před rokem 1914 byl zřetelně vyšší, než tomu bylo u křesťansko-sociální strany, což ostatně dokazují výsledky

¹⁴¹ Pozn. autor. – Jedná se o katolické *Ženské listy*, nikoliv sociálnědemokratický měsíčník a pozdější čtrnáctideník *Ženský list*, jenž mi v mé práci slouží jako jeden z hlavních pramenů.

¹⁴² In: JIROUŠEK, Tomáš Josef. *Dějiny sociálního hnutí v zemích koruny české*. Praha: Vlast, 1909, s. 32. – „*A v čem spatřována spása? V práci? Ve zlepšení názorů hnutím daným? Ani v prvním, ani v druhém. Místo práce usilováno o třídní se mladé jako truc starým: Vedle orgánů starých zakládány orgány nové, tak povstal Křesťanský demokrat, založený P. Emilem Dlouhým Pokorným, později Nové proudy atd. A ani ve spolcích vzdělávacích a politických nezůstalo hnutí při starém křesťansko-sociálním rázu. Spolky vzdělávací zakládány s přívěskem lidový, a při nových spolcích politických přidáno i slovo demokratický atd. Zkrátka chaos proti dřívější ustálené klidné práci pozorovati bylo rok od roku. A co bylo pořádáno porad a co resolucí, plánů a názorů vyšlo z nich! Mnohý se domníval, že čím více bude resolucí a všelijak do strakata zabarvených programů, tím dříve že budeme u svých toužebných a žádoucích cílů. S překážkami, ovšem jako při každé novotě, málo kdo počítal. Pomysl zaměňován často za skutečnost, a tak chybováno hned v začátcích i mladých křesťanských sociálů, za jaké se sami vedle své lidovosti a demokratičnosti vydávali.*“

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

parlamentních voleb z let 1907 a 1911, kdy křesťanští sociálové v Čechách nezískali ani jednu čtvrtinu hlasů odevzdaných pro sociální demokraty. Pouze na Moravě získali křesťanští sociálové společně s národními katolíky přibližně o desetinu více hlasů než socialisté, ale většina z nich pocházela spíše od rolnických než dělnických voličů.¹⁴³

Nicméně si však sociální demokracie uvědomovala potencionální ohrožení svého dominantního postavení ze strany křesťansko-sociálních odborů v dělnickém a odborovém hnutí, proto například při bližším prozkoumání narazíme v socialistických periodikách zaměřených na běžné dělnictvo jako je *Právo lidu* nebo *Ženský list* na velké množství protináboženských článků, dokonce v prvním z jmenovaných periodik vycházela pravidelná tzv. *anti-klerikální* rubrika. Naopak v odborněji zaměřeném socialistickém měsíčníku *Akademie* tvořily protinábožensky zaměřené články spíše okrajové téma.

V přechozím odstavci zmíněný pocit potencionálního ohrožení sociálnědemokratických zájmů ze strany křesťanských sociálů kulminoval v lednu 1902, kdy se v Týništi nad Orlicí konal ustanovující sjezd *Všeodborového sdružení křesťanského dělnictva pro Království české*, který konstituoval odborovou organizaci pro Čechy.¹⁴⁴ Velmi zajímavá byla reakce socialistů na tuto událost, jak se ostatně můžeme dočíst na stránkách *Práva lidu* z 24. ledna 1902,¹⁴⁵ v níž se sociální demokraté poměrně radikálně vymezují proti změně kurzu v křesťansko-sociálním hnutí. Přičemž v článku poukazují na skutečnost, že katolíci (respektive socialisté používají označení s pejorativním zabarvením *klerikálové*) snahou o vlastní odbory pouze rozbijí jednotu dělnictva a limitují tak jeho revoluční potenciál, čímž vlastně slouží zájmům zaměstnavatelů: „*Klerikálové začali proto zakládat křesťansko-sociální organizace mezi dělnictvem, aby dokázali, že mají také porozumění pro sociální snahy dělnictva. Organizace tyto neměly ovšem dopomáhat dělnictvu ku zlepšení jeho postavení, nýbrž podlamovat bojovnou jeho energii a sloužit spíše*

¹⁴³ KOŘALKA, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914*. Praha: Argo, 1996, s. 264.

¹⁴⁴ MAREK, Pavel. *Čeští křesťanští sociálové: příspěvek k problematice programových a organizačních základů českého politického katolicismu v letech 1894–1938*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011, s. 190-191.

¹⁴⁵ Křesťansko-sociální odborové hnutí. *Právo lidu: ústřední orgán československé strany sociálně-demokratické*. Praha, 1902, **11**(23).

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

*zaměstnavatelům než dělníkům.*¹⁴⁶ Možná však ještě zajímavější je závěr tohoto článku, v němž socialisté jsou schopni v jazykové rovině rozlišovat mezi významy slov *křesťanský sociál* a *klerikál*, vidíme zde tak tvorbu určitého metajazyka, jež automaticky připisuje pozitivní charakteristiky slovu *křesťanský sociál*, a naopak slovo *klerikál* nabývá v textu vždy negativní konotaci. Dokonce označení *křesťanský sociál* pro sociálního demokrata znamená potencionálního spojence, kdy je v článku utvářena představa o třídě, jejíž zastřešujícím znakem je jednotící ekonomická idea stojící nad ostatními ideologickými či náboženskými mentalitami.¹⁴⁷ Naopak označení *klerikál* nabývá v meta-narativní formě podoby nesmiřitelného protivníka, na něhož je socialisty (podobně tomu bylo v knize Bohumíra Šmerala) nahlíženo z perspektivy modernizace (socialisté sami sebe považovali za její produkt), jejíž postuláty však podle nich katolíci nenaplňovali: „*Budou-li křesťanští sociálové solidárně postupovat s bojujícími sociálními demokraty, pak se záhy sami vymaní z vlivu klerikálů, povedou-li však klerikálové dělníky své proti sociálním demokratům, pak je nebudou prostě následovat. Hospodářské zájmy zatlačují dnes i u dělnictva všechno do pozadí a klerikálové se marně namáhají ukájeti je směnkami, jež jim mají být vyplaceny až na onom světě. ... Nyní zase pracně hledají příležitosti, aby se mohli nějaké funkce domoci, ale nikdo jim dnes už nevěří. Čím více bude postupovat socializování společnosti, tím více bude vyzvedávána úplná zbytečnost kléru.*“¹⁴⁸ Podobným způsobem sociální demokraté postupovali i v mnohých protináboženských přednáškách, jak se můžeme dočíst z programu přednášek *Občanského politického klubu Rovnost pro Královské Vinohrady a okolí*,¹⁴⁹ v kterém pisatel na základě představ o dělnické třídě vyzýval dělníky dosud neorganizované v sociálnědemokratickém hnutí k aktivní účasti na tomto druhu referátů.

Z odlišného axiomu však přistupoval ke pojmu „klerikalismu“ významný sociální demokrat a stranický odborník v otázce náboženství František Václav Krejčí, který

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ Pozn. autor: Autor článku *Křesťansko-sociální odborové hnutí* pojímá třídu strukturalisticky, byl pravděpodobně ovlivněn marxismem, kdy jako základ třídy (struktury) je pro něj hospodářská základna, ostatní mentality a kulturní vzory jedince či společenství jsou pro něj nadstavbou.

¹⁴⁸ Křesťansko-sociální odborové hnutí. *Právo lidu: ústřední orgán československé strany sociálně-demokratické*. Praha, 1902, 11(23).

¹⁴⁹ *Národní archiv Praha*, fond Politické a vzdělávací spolky v Čechách, inv. číslo 927, karton 6, arch. j. 83, Občanský politický klub Rovnost pro Královské Vinohrady a okolí.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

v pojmech *katolictví* a *klerikalismu* spatřoval vzájemnou shodu,¹⁵⁰ protože dle Krejčího se „klerikalismus“ vyvinul uvnitř římskokatolické církve v návaznosti na její masovou podstatu, která *a priori* znemožňuje vlastní výklad víry jako takové, jelikož ze svého samotného existencionálního hlediska musí římskokatolická církev vyžadovat jednotnou interpretaci víry založenou na institucionálním základě, pouze tak mohla přetrvat po generace. „Klerikalismus“ se tedy (na základě myšlenkového světa Františka V. Krejčího) vyvinul v druhé polovině 19. století jako katolický obranný mechanismus čelící výkladům světa, které odporovaly římskokatolické dogmatice. Podobně jako další sociální demokraté spatřoval také Krejčí v jednání *klerikálů* proti-modernizační jev v rámci občanské společnosti: „*Klerikalismus je reprezentantem náboženství vůči státu a jiným mocnostem sociálním, on je bojovníkem za jeho ideje proti ideám vědy a pokroku. Jediným velkým strážcem a nositelem náboženského názoru světa je u nás katolická církev.*“¹⁵¹

¹⁵⁰ In: KREJČÍ, František Václav. *Náboženství a moderní ideál člověka*. Praha: Dělnická knihtiskárna, 1905, s. 42. – „*Klerikalismus od náboženství nelze tak příliš odlučovat, poněvadž jedno i druhé jsou dvě různé stránky jedné a téže věci: náboženství stránka vniterná, klerikalismus stránka vnější. Obě jsou si navzájem tak nezbytné, jako duše a tělo, jedno nemůže existovat bez druhého.*“

¹⁵¹ Tamtéž, s. 47.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Občanský politický klub
„ROVNOST“
pro Král. Vinohrady a okolí

pořádá v nastávajícím období cyklus přednášek, jež se vzhledem k důležitým případům doby nynější projednávají souvisle a zevrubně

Jádro dnešního klerikalismu.

Pořad přednášek jest následující:

Dne 7. prosince: *Vznik představ náboženských.* Referent soudr. Boh. Šmeral.
Dne 14. prosince: *Vznik a vývoj křesťanství.* Referent soudr. F. V. Krejčí.
Dne 28. prosince: *Věda a náboženství.* Referent soudr. Josef Skalák.
Dne 11. ledna 1902: *Křesťanství a socialismus.* Referent soudr. Antonín Němec.
Dne 25. ledna 1902: *Klerikalismus v teorii a praxi.* Referent soudr. Karel Vaněk.
Dne 1. února 1902: *Klerikalismus v rakouském zákonodárství.* Referent soudr. dr. Soukup.

Všecky tyto přednášky konají se vždy v sobotu večer přesně o 8. hodině v hostinci »Křavíně« na Král. Vinohradech, Korunní třída.

Soudruzi! Vyburcujte všechny vlažné a polovičaté k boji proti klerikalismu, agitujte horlivě ku návštěvě těchto zajímavých přednášek!

Reklama knihovny v Praze. 1902. Václav.

(In: *Národní archiv Praha*, fond Politické a vzdělávací spolky v Čechách, inv. číslo 927, karton 6, arch. j. 83, Občanský politický klub Rovnost pro Královské Vinohrady a okolí.)

Vztah sociálnědemokratického a křesťansko-sociálního hnutí je však dle mého mínění nejzřetelnější ve vypjatých kolektivních akcích, jako jsou manifestace nebo stávky v průmyslových podnicích, jako například u té, k níž došlo v roce 1899 v Brně a v níž dělníci požadovali zkrácení pracovní doby. Tato stávka jednak velmi názorně ukazuje bezradnost

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

čelních představitelů *Křesťansko-sociální strany na Moravě a ve Slezsku*¹⁵² v podmínkách střetu křesťansko-sociálních a sociálnědemokratických odborových organizací, kdy se velmi zúžil prostor pro dojednání smíru a co je možná vůbec nejdůležitější, katolíci byli ve vyjednávání ztlačeni limitováni axiomem s nímž stranu a odbory zakládali, tím mám na mysli řešení sporů se zaměstnavateli pokud možno vyjednáváním, nikoliv nátlakovými kolektivními akcemi.¹⁵³ Ostatně stanovisko katolických sociálů přijaté na Litomyšlském stranickém sjezdu (konaném ve dnech 8. - 9. září 1894) ve stávkách spatřovalo zcela krajní možnost řešení sporů mezi dělníky a jejich zaměstnavateli.¹⁵⁴ Jednak, jak se můžeme dočíst na stránkách socialistického periodika *Akademie*, v této stávce bylo poprvé dělnictvo považováno státními úřady za partnera ve vyjednávání, nikoliv jak bylo do té doby obvyklé za narušitele veřejného pořádku: „*Tentokráte konečně dospělo se k tomu názoru, že dělnictvo je v boji s podnikateli stranou, a ne vzbouřenci a rušiteli práva. Proti minulosti pokrok.*“¹⁵⁵ Dále je pozoruhodné, že stávka, ačkoliv byla poražena,¹⁵⁶ byla sociálními demokraty vyložena jako velmi úspěšná, a v článku je víceméně hodnocena jako vítězství stávkujících: „*Byl to jeden z největších bojů průmyslového dělnictva v Rakousku. ... A trvání stávky, vytrvalost zúčastněných, ona obdivuhodná disciplína obrovských mas dělnictva podaly jen nový důkaz tohoto faktu.*“¹⁵⁷

¹⁵² In: MAREK, Pavel. *Čeští křesťanští sociálové: příspěvek k problematice programových a organizačních základů českého politického katolicismu v letech 1894–1938.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. – V českých zemích existovaly dvě na sobě formálně nezávislé křesťansko-sociální politické strany, pro Čechy byla utvořena Křesťansko-sociální strana v Čechách a pro Moravu se konstitovala Křesťansko-sociální strana na Moravě a ve Slezsku.

¹⁵³ FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914.* Brno: CDK, 2010, s. 312.

¹⁵⁴ In: JIROUŠEK, Tomáš Josef. *Dějiny sociálního hnutí v zemích koruny české.* Praha: Vlast, 1909, s. 29. – „*O stávkách referoval Václav Wainar, mistr kovářský z Mýta u Zbivoje. Na konec řeči tohoto referenta přijata pak resoluce, v níž stávky prohlášeny jsou za nebezpečné zlo, kterému však v některých okolnostech vyhnouti nelze, a podány proto návrhy, kdy a jak se má stávka vésti.*“

¹⁵⁵ Brněnská stávka. *Akademie: orgán socialistické mládeže.* Praha, 1899, 3(10), 483-485.

¹⁵⁶ Srov. FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914.* Brno: CDK, 2010, s. 313.

¹⁵⁷ Brněnská stávka. *Akademie: orgán socialistické mládeže.* Praha, 1899, 3(10), 483-485.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

3.2 *Rozmanité identity a změny třídní perspektivy v návaznosti na náboženství*

Pozornost západoevropské a středoevropské historiografie dělnického hnutí se stočila k výzkumu rozmanitých identit dělnictva (pluralismu uvnitř dělnické třídy) koncem 80. let 20. století v návaznosti na rostoucí zájem historiků sociálních dějin o dějiny každodennosti dělnického hnutí. Za průkopníky tohoto přístupu můžeme považovat britské marxistické historiky E. P. Thompsona¹⁵⁸ a Erica Hobsbawma, avšak důležitější pro rozšíření výše zmíněného přístupu bylo odmítnutí marxismu jako základního instrumentu vědecké analýzy v rámci historické vědy, přičemž důležitou úlohu sehrály i politické události související s pádem komunismu ve střední a východní Evropě a následný vzestup neoliberálního politického diskurzu, jenž silně ovlivnil také samotné společenské vědy, a to především v postkomunistických státech střední Evropy.

Ve světle současného výzkumu se tak zdá, že v minulosti *jednota dělnické třídy* pouze nesloužila jako silná metafora dělnickým vůdcům samotným, nýbrž také historikům dělnického hnutí. V dnešní historické vědě se, částečně z příčiny klesající důležitosti průmyslových dělníků a rostoucí diferenciaci mezi zaměstnanci od 80. let, idea homogenní dělnické třídy s jedním velkým společným zájmem (tedy odstraněním kapitalismu, stávajícího společenského a hospodářského řádu a nahrazení ho socialismem) jeví jako překonaná. To je také v současné historické vědě reflektováno ve výzkumu minulosti jako historické kategorie. Postmoderní pohled na svět, obzvláště po *konci ideologie* a v předchozím odstavci zmíněném pádu komunismu, znevěrohodnil obraz stejnorodých ideologických hnutí, namísto toho kladl důraz na studium odlišnosti, pluralismu a rozmanitých identit.¹⁵⁹

Já osobně, jako historik sociálních dějin považuji za jednu z nejdůležitějších identit historického aktéra (v mém výzkumu tedy dělníka/dělnice) právě náboženství. Přestože, jak

¹⁵⁸ Pozn. autor. Rozsáhlému přínosu E. P. Thompsona se podrobněji věnuji v úvodní podkapitole: *Poválečný výzkum o dělnickém hnutí v západoevropské a středoevropské historiografii od konce 2. světové války do šedesátých let 20. století*

¹⁵⁹ PASTURE, Patrick. The Role of Religion in Social and Labour History. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, ed. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York: Berghahn Books, 2002, s. 101-133.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

si pozorný čtenář mé práce jistě povšiml, se v mém bádání především zabývám socialistickým dělnickým hnutím, v němž se, abych si pro jednou vypůjčil slova sociálních demokratů konce dlouhého 19. století, latentně objevovaly silné *anti-klerikální* postoje a v mnoha případech i ostentativní vystoupení z katolické církve u jednotlivých čelních představitelů hnutí, tak i v tomto alespoň na venek agnosticky jevícím se společenství byl vliv náboženství neustále přítomen. Což je, jak jsem upozorňoval v předchozí podkapitole, například patrné v rozsáhlém počtu protináboženských polemických článků na stránkách nejvýznamnějšího socialistického periodického tisku a také v mnohé memoárové literatuře dělnických vůdců, v níž retrospektivně popisují vliv víry a náboženství ve svých životech či životech jejich blízkých. Obzvláště zajímavé se v tomto kontextu jeví sledování odlišností mezi průběhem tradičních liturgií v institucionalizovaných církvích a lidových náboženských festivít či rituálů v rámci okruhu dělnictva. Tyto lidové náboženské festivity a rituály byly zpravidla ovlivněny několika na sobě zdánlivě nezávislými faktory, prvním z nich je samozřejmě logicky samotná církev, k dalším faktorům bych poté zařadil vliv socialistického hnutí a genderových vztahů.

Pozoruhodné je především v pramenech sledovat, jak se měnila podoba tradičních liturgických obřadů v návaznosti na expandující vliv socialismu na dělnictvo. Nejvýraznější je tento fenomén v měnící se podobě pohřbu dělníků organizovaných v sociálnědemokratickém dělnickém hnutí, kde jsou v průběhu 80. a 90. let 19. století postupně náboženské katolické symboly nahrazovány třídními znaky, až jsou postupně do přelomu 19. a 20. století z dělnických pohřbů takřka zcela vytěsněny, s jedinou výjimkou v případě katolického kněze, jenž stále samotný obřad vykonával. Podobu takového pohřbu ve svých vzpomínkách zaznamenal i jeden z pozdějších dělnických socialistických vůdců František Halas st.: *„Pohřbu se zúčastnila celá husovická skupina textilních dělníků s praporem a mnoho jiných sociálně demokratických dělníků a dělnic. Na rakvi byly rudé stuhy. Dostavili se i sociálně demokratičtí předáci Roman Band'ouch a František Sotolář. Na pohřbu došlo k malé demonstraci. Když páter Tenora odříkával církevní modlitby, nikdo ze socanů nezvedl široký socanský klobouk, který se tehdy nosil.“*¹⁶⁰ Na tomto krátkém úryvku ze vzpomínek Františka Halase můžeme velmi dobře pozorovat, jak se změnil

¹⁶⁰ HALAS, František. *Kemka: vzpomínky bývalého textilního dělníka*. Praha: Práce, 1950.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

habitus historických aktérů, když ve schématu jejich vnímání přestal být kněz jako představitel tradiční autority pro dělníky podstatný, čímž byl symbolický kapitál římskokatolické církve v rámci socialistického dělnického hnutí výrazně marginalizován. Úryvek též naznačuje, že socialističtí dělníci i představitelé katolické církve disponovali odlišnými druhy kapitálů, což determinovalo jejich relativní vzdálenost v rámci sociálního pole. Přičemž sociální demokraté se mohli především opřít o vlastnictví sociálního kapitálu, naopak v případě katolíků byla dispozice sociálním kapitálem velmi omezená, na druhé straně, jak tomu je ostatně v našem případě, nižší klérus zpravidla oplýval určitým kulturním kapitálem a disponoval vyšší měrou kapitálu ekonomického, jenž mohl získat za vykonání liturgických obřadů. Často získával tento kapitál od dělnických vrstev společnosti, v některých případech, avšak jednání některých z jeho příslušníků spíše připomínalo exploataci dělníků,¹⁶¹ což zvyšovalo napětí mezi socialistickým a katolicko-sociálním táborem.

Na konci této kapitoly bych rád poznamenal, že v případě studia náboženské identity dělníků je dle mého názoru také velmi poutavé sledovat samotné relace jednotlivých identit jimiž historičtí aktéři disponovali. Tyto identity jsem již jmenoval v úvodní části mé práce, mám především na mysli identity třídní, národnostní, genderové a samozřejmě náboženské. Právě genderová role, kterou jsem se zabýval v předchozí samostatné kapitole, je relevantní i ve zkoumání náboženských mentalit a prožitků spojených s vírou u obou pohlaví v rámci dělnického hnutí. Bohužel však, pramenná základna, byť jinak velmi bohatá na témata, jimiž se práci zabývám, mi v tomto případě neumožňuje bližší výzkum. Na základě studia sekundární literatury¹⁶² a několika mála historických pramenů, jež mám jako historik k této

¹⁶¹ In: Tamtéž, s. 20. – „*Po obřadě dávala maminka knězi sedm zlatek, víc neměla. My děti jsme se jí držely za sukně, třáslý se strachem z kněze a plakaly. Mnozí cizí účastníci pohřbu rovněž nařikali nad naší bídou. Jen zábrdovský farář Polda neměl kouska citu v těle a chtěl svých devět zlatých. Nezajímalo ho naše chudoba, nevyšimal si hladových sirotků, nic ho nedojímalo, chtěl jen své peníze, svého boha! A od té doby nenávidím kněze. Na tom pohřbu jsem pochopil, proč v sociálně demokratickém časopise Rašple malovali vždy katolické kněze jako bečky sádla.*“

¹⁶² Pozn. autor – Velmi zajímavé pojednání o vztahu genderu a náboženství, potažmo víry obsahuje odborný článek *Role náboženství v sociálních dějinách a dějinách dělnického hnutí* od dr. Pastura: PASTURE, Patrick. *The Role of Religion in Social and Labour History*. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

problematicke dispozici, je však možné vyvodit závěr o relativním sociokulturním liberalismu v chápání světa a jednotlivých relací mezi lidmi v rámci dělnického hnutí. Například na stránkách sociálnědemokratických periodik lze nalézt několik zajímavých novinových článků, v kterých samotné ženy hodnotily jejich vztah s katolickou církví, byť samozřejmě ze socialistického axiomu, jenž pojímal náboženství jako anti-modernizační fenomén, a naopak se snažily vyzdvihovat ženskou emancipaci.¹⁶³ Organizované ženy-socialistky tak na základě tohoto postulátu pojednávaly o nezbytnosti zvýšení kulturního kapitálu ženského pohlaví, který by pomohl změnit jejich habitus a v rámci sociálního pole by je posunul blíže zájmům sociálních demokratů: „Žena musí vzít do ruky časopis i knihu, musí navštěvovat přednášky a v zájmu vlastním i svých dětí všemi silami ku dosažení vítězství nad tmáří napomáhat.“¹⁶⁴ Mnohé ze socialistických autorek měly dokonce ambice stavět ženy do antagonistické pozice vůči katolické církvi, přičemž byl zvlášť zdůrazňován fenomén společenské modernizace, který byl dle žen-socialistek katolickou církví významnou měrou limitován: „Může být ještě více ponižujících názorů na ženu než klerikální? Když si žena promyslí, jak klerikalismus pohlíží na slabší pokolení, může děle býti jeho fedrovatelkou, šířitelkou a podporovatelkou? Nikdy ne, ona mu musí vypovědětí nejostřejší boj. Ona musí být zastánkyní pravdy proti pověře a lži.“¹⁶⁵

V zakončení kapitoly *Konkurenční vztah? Náboženství a dělnické hnutí* je možné na základě mého předešlého výzkumu relací náboženství a dělnictva zodpovědět otázku, kterou jsem si položil na začátku této kapitoly: Byl vztah organizovaného socialistického hnutí a katolíků vždy pouze konkurenční nebo se zde ze strany sociální demokracie objevovaly také tendence k nalezení širokého konsenzu napříč veškerým organizovaným dělnictvem? Na předchozích stranách výše jmenované kapitoly bylo prokázáno, že sociální demokracie sice

LINDEN, ed. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York: Berghahn Books, 2002, s. 101-133.

¹⁶³ Pozn. autor – Jak jsem poukázal v předchozí kapitole, v každodenním životě byla emancipace žen v sociálně demokratickém prostředí velmi omezená. Žena-dělnice totiž mimo svých „tradičních“ povinností o děti a domácnost se musela také zapojit do námezdní práce, aby pomohla své rodině získat dostatečný finanční kapitál pro udržení její pozice v rámci sociálního pole.

¹⁶⁴ Žena a klerikalismus. *Právo lidu: Ústřední orgán československé strany sociálně-demokratické*. 1902, 11(96).

¹⁶⁵ Klerikalismus a ženy. *Ženský list*. 1911, 10(31).

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

spatřovala v katolicko-sociálním hnutí svého konkurenta v rámci dělnického hnutí, a vztahy s katolíky se snažila spíše vyostřovat, než aby hledala společný konsenzus. To je například patrné v knize *Náboženství a moderní ideál člověka* od již v práci zmíněného sociálního demokrata Františka Václava Krejčího, který sice uznával důležitost křesťanství v minulosti, kde sloužilo jako nezbytný instrument k vysvětlení světa. Avšak na počátku 20. století, kdy svoji knihu sepsal, považoval náboženství za proti-modernizační prvek, který nebyl schopen reagovat na změnu společnosti po revoluci 1848/1849, v návaznosti na „krizi náboženství v moderním věku“ dokonce predikoval brzký konec náboženství jako institucionální formy víry.¹⁶⁶

Na druhé straně náboženství z dělnického hnutí zcela nevytizelo, ačkoliv se jeho podoba výrazně proměnila, tím mám na mysli, že s rozšířením masového socialistického hnutí se institucionální forma pod díky římskokatolické církve z dělnického milieu postupem doby vytratila, a naopak u věřících sociálnědemokratických dělníků a dělnic převládla rodinná, neinstitucionální forma religiozity bez potřeby aktivní účasti na bohoslužbách a církevních slavnostech. V návaznosti na tento jev se v pamětech a knihách od sociálnědemokratických dělnických vůdců objevovaly i požadavky na svobodné zvolení si církve, jež by aktérovi v nejvyšší možné míře naplňovala jeho postuláty na podobu liturgie, a naopak se v nich vyskytovala kritika neempirického přijetí římskokatolické církve skrze křest novorozence.¹⁶⁷

V úplném závěru této kapitoly bych však také rád poznamenal, že snaha o nalezení širokého vše zastřešujícího konsenzu nebyla přítomna ani v katolicko-sociálním táboře. Tento poznatek můžeme například najít v knize *Dějiny sociálního hnutí v zemích koruny české* od v kapitole výše jmenovaného konzervativního člena katolických sociálů Tomáše

¹⁶⁶ In: KREJČÍ, František Václav. *Náboženství a moderní ideál člověka*. Praha: Dělnická knihtiskárna, 1905, s. 14. – „*Další úvahy přesvědčí nás o tom, že náboženství jest zvláštní, určité snahy nesoucí pokus, vysvětliti si záhadu světa a smysl života, pokus však, jenž mohl býti podnikán ve stupních a formách kultury, jež dávno jsme již zanechali za sebou. ... Postavíme-li proti náboženství myšlenky, touhy a ideály dnešního člověka, nemůžeme, ... dojíti k jinému závěru než k tomu: že náboženství ve svém pravém a dokonalém smyslu odporuje vždy více životu, mravním názorům a ideálům dnešního i příštího člověka a že proto současná krize náboženská neznamena počátek nového nějaké náboženství, nýbrž konec náboženství vůbec.*“

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 19-20.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Josefa Jirouška, jenž byl proslulý svými protisocialistickými a antisemitskými postoji, které se často objevovaly i v jeho textech.¹⁶⁸

Nejzřetelněji byly Jirouškovy protisocialistické postoje vystihnuty v jeho agitačním spise nesoucí poměrně výstižný název: *Hříchy sociálních demokratů při řešení otázky dělnické v Rakousku*,¹⁶⁹ v němž jeho autor tvrdil, že sociální demokracie nebyla způsobilá k řešení problematiky sociální otázky dělnictva. Přičemž poněkud překvapivě jako člen křesťansko-sociální strany (politická strana charakteristická odmítáním třídního boje a důrazem na „politiku drobných krůčků“) kritizoval pojetí reformistické politiky sociálních demokratů, jež měla ve skutečnosti silné parlamentaristické a demokratické základy. Právě v nichž však Jiroušek jako katolický konzervativce s nepochybnými autoritářskými sklony osobnosti¹⁷⁰ spatřoval slabost sociální demokracie: „*Sociální demokracie svými tajuplnými a záhadnými resolucemi a programy, mimochodem řečeno nikdy nesplnitelnými, udržují dělnictvo i ostatní třídy v nejistotě a tmách, ačkoliv na osvětu a svobodomyslnost časem si také potrpí. Sociálnědemokratické sjezdy jsou fabriky na dělání sociální tmy, ... Dělnictvo na tyto sjezdy po krejcarech sbírá, nic však z nich nemá, než trochu hluku a planého mluvení pánů delegátů.*“¹⁷¹ Na tomto krátkém úryvku můžeme velmi dobře pozorovat Jirouškův myšlenkový svět silně ovlivněný anti-modernizačním diskurzem, v jehož dikci není autor schopen reflektovat důležitost kulturního kapitálu nabývaného skrze demokratickou diskuzi v rámci sociálnědemokratických struktur. V agitačním spise Tomáše Josefa Jirouška je také patrná jistá nekonceptnost v jeho postulátech, když na jiném místě textu poněkud zapomněl

¹⁶⁸ In: JIROUŠEK, Tomáš Josef. *Dějiny sociálního hnutí v zemích koruny české*. Praha: Vlast, 1909, s. 26. - „*Slavné dny po katolické dělnictvo, tak nadepsán je článek v moravsko-ostrovských Zájmech dělnictva, který věnován je prvnímu vystoupení dr. Rudolfa Horského ve dnech 24., 25. a 26. února r. 1895 na schůzích ve Vítkovicích, v Moravské a Polské Ostravě. Tam střetl se dr. R. Horský na řečništi se sociálním demokratem Wagnerem, který přišel proti doktorovi teologie obhajovat požidovštělou sociální demokracii a její názory.*“

¹⁶⁹ JIROUŠEK, Tomáš Josef. *Hříchy sociálních demokratů při řešení otázky dělnické v Rakousku*. Praha: Vlast, 1896.

¹⁷⁰ Pozn. autor, definice dle Frankfurtské školy, Theodor W. Adorno – autoritářská osobnost je submisivní vůči autoritě, ale silně nepřátelská k lidem s nižším či odlišným postavením, než má v rámci sociálního pole ona sama. Tento druh osobnosti není schopen reflektovat dvojznačnosti či nesrovnalosti a má černobílé chápání světa.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 5.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

na svou kritiku reformistických tendencí v sociálnědemokratické politice, a naopak zdůrazňoval skutečnost, že socialističtí vůdci využívají jejich sociální kapitál v rámci dělnického milieu k podněcování stávek a občanských nepokojů.¹⁷² V určitých pasážích jeho textu jsou také obsažena i Jirouškova antisemitská stanoviska: „Nýbrž až někdy, až bude snad ten sociálně demokratický stát a v něm žid dr. Adler ministrprezidentem, žid Ellbogen ministrem veřejných prací, žid Inquer prezidentem říšské rady nebo státního kongresu (jako je již dnes na předsednických křeslech ve schůzích sociálních demokratů často vidíme)“¹⁷³ Při aplikaci post-strukturální teorie orientalismu Edwarda Saida¹⁷⁴ na Jirouškovy aspekty se jeví, že autor spojoval antisemitismus se socialismem do jednoho proudu, v kterém spatřoval cosi nepůvodního až orientálního, co dle jeho mínění nepatří do evropské křesťanské civilizace, a co bude do budoucna nutno změnit či dokonce vytěsnit ze západní společnosti.

¹⁷² Tamtéž, s. 17.

¹⁷³ Tamtéž, s. 27.

¹⁷⁴ SAID, Edward. *Orientalism*. Pantheon Books, 1978.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

4 Představy o třídě na příkladech stávek, pouličních nepokojů a oslav svátku práce

V této závěrečné kapitole se budu zabývat utvářením představ a pocitu sounáležitosti mezi jedincem (dělníkem/dělnicí) a větším společenstvím, které je v mé práci reprezentované dělnickým hnutím. Na základě historické analýzy sociálnědemokratických periodik a pamětí dělnických socialistických vůdců budu usilovat o potvrzení či vyvrácení mé teze, že představa o třídě, jako pevně spjatém společenství lidí, byla utvářena na základě článků, politických prohlášení a projevů dělnických vůdců k masám do té doby nijak neorganizovaného dělnictva. Chtěl bych tak prokázat, že dělnická třída nevznikla pouze na základě hospodářských faktorů a determinant, tak jak se ostatně domnívali marxističtí historikové, nýbrž že zde existovaly i objektivní kulturně-historičtí činitelé, jež byli nezbytní pro vytvoření pevně spjatého dělnického hnutí.

Historická látka, na které se budu snažit mé poznatky potvrdit, je především zaměřena na prožitky jednotlivých historických aktérů i také samotných novinových zpráv z dělnických stávek, manifestací, pouličních nepokojů a oslav *Prvního Máje*, svátku práce. Tyto témata jsem se rozhodl zvolit z té příčiny, že se zpravidla jednalo o masové události, v nichž se často vyskytovalo i několik tisíc historických aktérů. Samozřejmě svou nezanedbatelnou roli zde hrál i relativně rozsáhlý soubor pramenů, které se mi k těmto tématům podařilo nashromáždit, a jež jsou pro historika nezbytné pro zpracování samotné historické látky.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

4.1 *Stávky, pouliční nepokoje a dělnické manifestace jako fenomény představ o třídě*

Stávku můžeme považovat za typický fenomén dělnického hnutí, zvláště ve srovnání s jinými emancipačními hnutími. Samotná schopnost dělníka/dělnice provést stávku není přirozeně daná, nýbrž jedinec k ní musí získat nezbytné kompetence v průběhu historického vývoje. Dělnické hnutí nabývalo požadované kompetence především díky postupné intenzifikaci vzájemných komunikačních vazeb v rámci sociálního pole. Zmíněné intenzifikace mohlo být dosaženo různými způsoby: Tím nejběžnějším způsobem byly samozřejmě samotné styky mezi dělníky/dělnicemi na pracovišti, kde si mezi sebou mohli sdělit své názory na jejich postavení ve vztahu zaměstnanec/zaměstnavatel a porovnat ho se situací v jiných podnicích. Pokud se jejich situace jevila jako špatná či dokonce jako dále neúnosná, byli dělníci zpravidla schopni vyhlásit stávkovou pohotovost a případně podniknout také další kroky vedoucí ke kolektivní akci. Pokud byla stávka úspěšná a dělníci dosáhli některých ze svých požadavků, nebo pokud stávka nabyla masových rozměrů, tak se obvykle v socialistickém periodickém tisku objevovaly projevy solidarity a sympatií se stávkujícími dělníky či horníky a autoři těchto článků měli zpravidla též tendence utvářet představy o mezinárodnosti a síle dělnické třídy: „*Přítomná stávka v Anglii svým významem vysoko převyšuje význam hospodářského boje, ... zde nejedná se v žádném případě o přiznání dělníkům zvýšené mzdy, o povznesení hospodářské úrovně dělníků, nýbrž spíše o politický boj mocenský prvního řádu. ... Z těchto bojů jedno zřetelně vyniká: Onen moment, který v nesrovnalostech národů býval rozhodující, moment národní, jenž počíná úplně mizet, v Německu vstupuje hornictvo do toho samého zápasu jako v Anglii.*”¹⁷⁵

K dalším způsobům možné intenzifikace vazeb mezi dělníky patřilo získávání vyššího kulturního kapitálu, kterého však bylo u dělníků dosahováno odlišným způsobem než v případě měšťanských vrstev společnosti, jež disponovaly větším množstvím finančního kapitálu a mohly si tak dovolit financovat svým potomkům formální školní vzdělání. Dělníci se většinou museli spokojit s přednáškami jednotlivých dělnických spolků

¹⁷⁵ Pozoruhodná řeč representanta rakouského velkokapitalismu. *Svornost: orgán České sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku pro severovýchodní Moravu a Slezsko*. Moravská Ostrava, 1912, 2(12). In: *Národní archiv Praha*, fond Politické a vzdělávací spolky v Čechách, inv. číslo 927, karton 6, arch. j. 96, Politický spolek Spravedlnost pro Moravu a Slezsko.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

nebo se spolehnout na domácí sebevzdělávání v rámci rodinných vazeb. V neposlední řadě hrály významnou roli i vlivy stojící mimo dělníkovo pracoviště, dle mého mínění, byla nejvýznamnějším z těchto vlivů podoba dělnického bydlení, které pokud nedosahovalo běžného standartu, mohlo sloužit jako určitá záminka pro stávkou.¹⁷⁶ Vzorovým příkladem nevyhovujícího dělnického bydlení byl například činžovní pavlačový dům Perutzovy přádelny, obyvateli domu byl podle příjmení tehdejšího majitele familiárně nazýván „Perucák.“ Pro čtenářovu představu, byt tvořila jediná místnost o rozloze pouhých 24 m², bez sociálního zařízení, které bylo společné pro celou pavlač. Místnost tedy sloužila zároveň jako obývací pokoj, kuchyň a ložnice, v níž se tísnila celá dělnická rodina s několika dětmi.¹⁷⁷

Bývalý Perutzův pavlačový dům s nádvořním křídlem z r. 1890. Libeň, ul. Na žertvách (dř. Smetanova) čp. 283. Foto z r. 1974.

(In: ROBEK, Antonín, Mirjam MORAVCOVÁ a Jarmila ŠŤASTNÁ, ed. *Stará dělnická Praha: Život a kultura pražských dělníků 1848-1939*. Praha: Academia, 1981, s. 160.)

¹⁷⁶ Pozn. autor. V Předlitavsku například také existovalo hnutí za stávkou nájemníků.

¹⁷⁷ ROBEK, Antonín, Mirjam MORAVCOVÁ a Jarmila ŠŤASTNÁ, ed. *Stará dělnická Praha: Život a kultura pražských dělníků 1848-1939*. Praha: Academia, 1981, s. 159-160.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Na rozdíl od anglosaského modelu bylo pro české země, potažmo pro celé Předlitavsko typické, že tvrdé restrikce ze strany bezpečnostních složek i justice probíhající až do počátku 90. let 19. století měly jednak za účel snížit stávkový potenciál dělnictva a také co bylo nejdůležitější, měly zamezit procesu *učení se stávkovat*, tzn. zabránit politické homogenizaci dělnického hnutí.¹⁷⁸ Zmíněná perzekuce dělnického hnutí ze strany státních složek však pouze zpomalila nástup masového socialistického hnutí, jež se konstitovalo (spolu s pádem vlády ministerského předsedy Eduarda Taaffeho) na počátku 90. let 19. století. V tomto období se také do určité míry musel nezbytně změnit *modus operandi* policie a dalších bezpečnostních a správních složek státu, jejichž prvořadým cílem se stalo udržení stávek v areálech výrobních podniků a zamezení jejich průniku do veřejného prostoru. Konflikt se tak pokud možno měl omezit do relace zaměstnanci vs. zaměstnavatel, čímž bylo zpravidla zamezeno rušení veřejného pořádku v městských aglomeracích. Pokud se však konflikt rozšířil mimo hranice továrny zpravidla nastaly masové občanské nepokoje doprovázené útoky na vybavení výrobních podniků, případně na soukromé nemovitosti zaměstnavatelů. Postupně se mohly objevit i útoky na symboly kapitalistického hospodářského a společenského řádu, jež se mohou z dnešního pohledu jevit jako nepřiliš racionální, avšak dělnictvo tímto poněkud expresivním způsobem vyjadřovalo nespokojenost se svým sociálním postavením: „*Po výzvě pojdme na fabriku, bylo to asi v půl šesté, šel zástup Dolní ulicí k továrně Bumbalově. Potom vnikli (dělníci – pozn. autor) do továrny. Přadča a Bartošča řádili mezi knihami a rozházeli je po celém sále. ... Dílo zkázy trvalo plných dvacet minut. Vojsko se zpozdlilo, ... a to už potom továrna byla úplně demolována.*“¹⁷⁹

Na průběhu stávky, pokud trvala delší časový úsek, je zajímavé pozorovat vzájemnou solidaritu stávkujících dělníků, která souvisela s představou třídy. V pamětech textilního dělníka Antonína Kabelky¹⁸⁰ se můžeme dočíst o způsobu institucionálního a finančního zabezpečení stávkujících pomocí sociálnědemokratických stávkových výborů, které měly za

¹⁷⁸ FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. Brno: CDK, 2010, s. 373.

¹⁷⁹ BÍLKOVÁ, Pavla a Milan MYŠKA, ed. *Tak žili a bojovali: hlasy pamětníků o vývoji dělnického hnutí na Ostravsku*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1959, s. 31.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 36-37.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

úkol zajistit dostatečné množství finančních prostředků pro stávkující dělníky, kteří logicky nedostávali po dobu stávky mzdy od svých zaměstnavatelů. Tyto stávkové fondy měly, jak se můžeme dočíst v pamětech sociálnědemokratického dělnického vůdce a pozdějšího poslance říšské rady Josefa Steinera i výrazný emancipační charakter, protože umožňovaly aktérům získat relativní nezávislost na ekonomickém kapitálu zaměstnavatele a tím podnítit zvýšení jejich kapitálu symbolického, tolik nezbytného pro dosažení rovného jednání ve vztahu zaměstnanci-zaměstnavatel.¹⁸¹

Podobně na organizovanou stávku vzpomíná ve svých pamětech i další z textilních dělníků a pozdější dělnický vůdce František Halas st., který kromě výše zmíněného institucionálního finančního zabezpečení stávkujících zaznamenal i svou úlohu ve stávkových hlídkách, které měly za cíl postihovat dělníky ignorující stávkovou pohotovost tzv. stávkokaze: „*Musil jsem být v pohotovosti od časného rána do pozdního večera, a to buď v Dělnickém domě nebo u továrny, kde jsme honili stávkokaze, na něž jsem měl nejvíc spadeno. ... Stávkokaze do práce sice vodili četníci, ale přesto měli ze mne měli strach.*“¹⁸² V těchto případech bylo užíváno ze strany policie také poměrně neobvyklého paragrafu trestního zákona o *úmyslném narušení plynulosti dopravy*, jež pořádkové a bezpečnostní orgány uplatňovaly právě na stávkové hlídky stojící na prostranstvích před výrobním podnikem, v němž vyhlásil sociálnědemokratický výbor stávkovou pohotovost či přímo stávku.¹⁸³

V Kabelkových pamětech je však také popsána jiná stávka z roku 1890, jež nebyla organizovaná jako ty předešlé. Právě v ní se objevovaly na předchozí straně zmíněné projevy pouličního násilí a rabování obchodů ze strany frustrovaných dělníků. Tyto „divoké stávky“ byly ze strany mnohých sociálnědemokratických dělnických vůdců poměrně tvrdě odsuzovány, přičemž obvykle zmiňovali nízký kulturní kapitál, s nímž aktéři do tohoto typu stávky vstupovali. Právě nedostatečná výše kulturního kapitálu jednak obvykle předznamenávala konjunkturální spirálu nárůstu násilných projevů u stávkujících dělníků,

¹⁸¹ STEINER, Josef. *Utrpení sociální demokracie československé a postup strany v Rakousku*. Praha: Tiskové družstvo Československé strany sociálně-demokratické, 1902, s. 115.

¹⁸² HALAS, František. *Kemka: vzpomínky bývalého textilního dělníka*. Praha: Práce, 1950, s. 79.

¹⁸³ Srov. FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. Brno: CDK, 2010, s. 374.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

což bylo pro pravicové sociální demokraty typu Františka Modráčka nebo Josefa Steinera, pro něž byla i důsledně organizovaná stávka krajním řešením sporů v relaci zaměstnanci-zaměstnavatel,¹⁸⁴ těžko akceptovatelné, jednak „divoké stávky“ doslova vysávaly omezený ekonomický kapitál, jenž měla sociální demokracie k dispozici ve svých stávkových fondech. Ve vzpomínkách výše jmenovaného Josefa Steinera se můžeme dokonce dočíst, že pokud se má již ke stávce přistoupit, tak pouze ke stávce organizované sociální demokracií v období silné hospodářské konjunktury, tak aby se podařilo dosáhnout za pomoci investice ekonomického kapitálu ze stávkových fondů maximálního možného přijetí požadavků aktérů na straně zaměstnavatele.¹⁸⁵

K dalším nevýhodám „divokých stávek“ patřilo, že tento typ stávky byl obvykle rychle ukončen represivními složkami státu, především bylo nasazováno četnictvo, pokud situaci nezvládlo uklidnit, byla na místo poslána armáda.¹⁸⁶ K nejčastěji využívaným paragrafům trestního zákona v případě zásahu policie, četnictva nebo armády, státní zastupitelství a soudy využívaly následující zákonná ustanovení:¹⁸⁷ rušení veřejného

¹⁸⁴ In: STEINER, Josef. *Utrpení sociální demokracie československé a postup strany v Rakousku*. Praha: Tiskové družstvo Československé strany sociálně-demokratické, 1902, s. 110. – „Straně sociálně demokratické jsou stávky tak nepřijemny jako jiným třídám společenským. ... Většina stávek povstává teprve tehdy, když i nejoprávněnější požadavek dělníků byl odmítnut, když se s dělnictvem vůbec nechťelo ani vyjednávat.“

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 120.

¹⁸⁶ In: HALAS, František. *Kemka: vzpomínky bývalého textilního dělníka*. Praha: Práce, 1950, s. 44. – „U posádkové nemocnice čekal na nás silný kordon policie, později přijela i eskadrona dragounů. ... Policisté začali nyní zatýkat každého, kdo se jim dostal do rukou.“

¹⁸⁷ Pozn. autor. – Na příkladu vzpomínek jednoho z dělnických vůdců Františka Halase st. se však ukazuje, že represe ze strany státních orgánů se po roce 1890 výrazně snížila, byla tak nesrovnatelná s průkopnickým obdobím dělnického hnutí. In: Tamtéž, s. 40 a 50. – „Vzpomínám si, jak jsme tenkrát zase jednou ohlásili stávku. Na dvůr továrny se dostavilo asi dvacet strážníků, kteří nás vyzvali, abychom buď opustili továrnu, nebo šli pracovat. ... Vystoupil jsem na bednu a před zástupem dělníků jsem se zeptal policajtů: Co vy tu vlastně chcete mezi námi? Jste snad také vazači? U kterého předáka vážete? Ozvala se se salva smíchu a pomohlo to. Policajti se zastyděli a vytratil se z továrního dvoru. ... Mně byl vyměřen trest deseti dnů vězení. Trest jsem musil nastoupit ihned. A přece jsem měl radost, protože jsme nad policií zvítězili my. ... Malý trest byl ve skutečnosti naším vítězstvím.“

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

pořádku, veřejné pobuřování, rušení domovního klidu, kladení odporu při zatýkání, poškozování cizí věci a obtěžování (pracujících dělníků-stávkokazů).

Na příkladu organizovaných demonstrací pod záštitou sociální demokracie, jako byla například ta ze 28. listopadu 1905 za všeobecné volební právo do říšské rady, se však potvrzuje, že tímto způsobem bylo možné do ulic dostat neporovnatelně větší množství dělníků (než tomu bylo u živelných stávek a manifestací) a na určitý čas si přivlastnit symbolický veřejný prostor, který do té doby náležel měšťanské sociální vrstvě společnosti: „*Na ulicích pražských bylo viděti zástupy organisovaného dělnictva, jež ubíralo se na shromaždiště, odkud nastoupen pochod před Staroměstskou radnici. ... V tento památný den poprvé zavlály rudé prapory na historickém náměstí staroměstském.*”¹⁸⁸ V případě organizovaných dělnických manifestací a stávek byl také sociálnědemokratickým tiskem často zdůrazňován jejich poklidný a všeobecně nenásilný charakter, přičemž v případě habitu socialistických řečníků na těchto manifestacích byl zpravidla vyzdvihován jejich vysoký symbolický kapitál, jenž byl konsekvencí plynoucí z představ třídy a dělnické sounáležitost.¹⁸⁹ V podobném duchu je hodnocen habitus socialistických řečníků také v některých pamětech sociálnědemokratických dělnických vůdců, v nichž byla mimo jiného zmiňována i výše kapitálu kulturního, díky němuž mohl aktér aktivně vstupovat do veřejného diskurzu a na příkladu dělnických manifestací a stávek byl schopen zaujmout mimo předpokládané pozice agitátora také postavení pedagoga v rámci dělnického milieu a tím si dále zvýšit svojí pozici v rámci sociálního pole.¹⁹⁰

¹⁸⁸ 28. listopad 1905. *Ženský list*. Praha, 1905, 5(25).

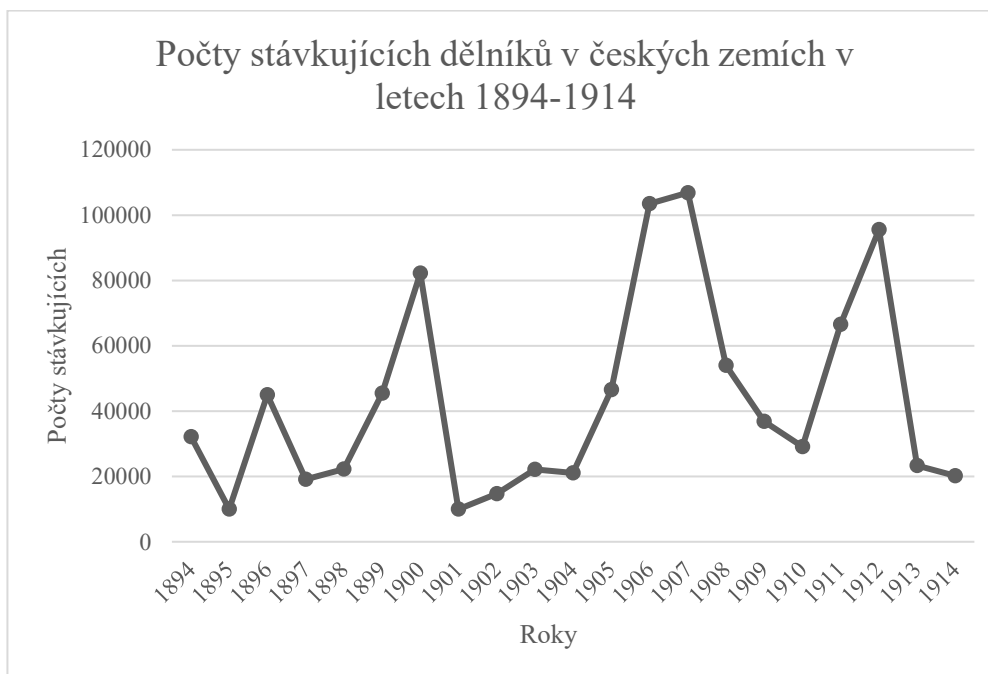
¹⁸⁹ In: Lid promluvil. *Právo lidu: ústřední orgán československé strany sociálně-demokratické*. Praha, 1903, 12(39). – „*A byla to manifestace velkolepá, imponující stejně obrovskými rozměry, jako důstojným svým klidem. ... Důrazné projevy řečníků byly bouřlivými projevy souhlasu shromážděného dělnictva provázeny.*“

¹⁹⁰ Pozn. autor. Patrný je tento fenomén například ve vzpomínkách Josefa Steinera. In: STEINER, Josef. *Utrpení sociální demokracie československé a postup strany v Rakousku*. Praha: Tiskové družstvo Československé strany sociálně-demokratické, 1902, s. 113. – „*Tu vstupuje sociální demokrat, agitátor, rádce, učitel denně na tribunu před tisícovými shromáždění, povzbuzuje, potěšuje, radí a shání pomoc.*“

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

(In: ŠOLLE, Zdeněk. *Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině 19. století*. Praha: ČSAV, 1960, s. 356.)

(In: ŠOLLE, Zdeněk. *Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině 19. století*. Praha: ČSAV, 1960, s. 356.)

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Při kvantitativní analýze statistických dat vývoje počtu stávek i stávkujících se ukazuje významný nárůst stávkové aktivity v průběhu sociálnědemokratické politické kampaně za všeobecné volební právo do vídeňské říšské rady. Stát na tyto sociálnědemokratické postuláty byl schopen zaujmout stanovisko v podobě schválení tzv. *volebních reform ministerského předsedy Maxe Becka* (26. ledna 1907, kontrasygnovány císařem Františkem Josefem I.), které ustanovily všeobecné volební právo pro muže starší čtyřiaadvaceti let věku. Tyto reformy byly schopny na určitou dobu částečně snížit stávkový potenciál dělnického hnutí, avšak s nástupem hospodářské deprese na počátku prvního desetiletí 20. století se počet stávek i počty stávkujících dělníků začaly opět zvyšovat na předešlou úroveň, přičemž tento vývoj vrcholil v roce 1912. V následujícím roce 1913, kdy se podařilo obnovit pozvolnou hospodářskou konjunkturu můžeme pozorovat opětovný pokles počtu stávek i stávkujících dělníků. Tento jev byl poté ještě zdůrazněn obnovenou represí dělnického hnutí ze strany státních institucí po vypuknutí První světové války (28. července 1914), kdy se po zavedení armádního dohledu nad národním hospodářstvím stala příprava i konání dělnických stávek nelegální. Tyto fenomény byly následně postihovány nejprve podle trestního zákoníku, později byly dokonce státními úřady řešeny v rámci vojenského práva.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

(*Národní archiv Praha, fond Marie Zápotocká, inv. číslo 1073, karton 5, fotografie manifestace za všeobecné hlasovací právo na Kladně z roku 1892.*)

4.2 Dělnické oslavy svátku práce

Počátky oslav svátku dělnického hnutí *Prvního Máje* souvisely s kampaní americké odborové centrály (*American Labor-Union Association*) za osmihodinovou pracovní dobu v roce 1886. Datum prvního května bylo zvoleno z té příčiny, že se jednalo o obvyklý den „den změny“ (*Moving-day*), při kterém docházelo k opětovnému uzavírání pracovních smluv. Záměrem odborové centrály bylo, aby k prvnímu květnu 1886 nebyly uzavírány smlouvy na více jak osm hodin práce denně. Na podporu této kampaně vystoupilo v Chicagu na čtyřicet tisíc dělníků, jež však byli ze strany bezpečnostních složek napadeni, přičemž policie užila proti protestujícím dělníkům i střelné zbraně a několik z nich tak zranila a některé dokonce usmrtila. Po těchto událostech došlo k eskalaci násilí, především ze strany

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

policie a anarchistů, čímž byl narušen do té doby poměrně poklidný průběh dělnických manifestací. K samotnému vyvrcholení násilí došlo při manifestaci ze 4. května 1886, při které z řad protestujících dělníků dopadlo doprostřed policejního kordonu nástražné výbušné zařízení, jež smrtelně zranilo několik zasahujících policistů. Tento násilný akt následně rozpoutal divokou přestřelku mezi oběma znesvářenými tábory, jejíž tragickým následkem byla smrt čtyř dělníků a více jak stovka zraněných osob na obou stranách. Po těchto tragických událostech se navíc v americkém konzervativním tisku rozběhla štvavá kampaň, jež svalovala vinu pouze na protestující dělníky, a která měla za cíl zdiskreditovat zcela legitimní požadavky odborových předáků na osmihodinovou pracovní dobu v průmyslových odvětvích národního hospodářství.¹⁹¹

Události chicagských manifestací dělnictva za osmihodinovou pracovní dobu, však i přes snahu amerického konzervativního tisku nezůstaly zapomenuty a dostaly se o tři roky později na pořad jednání *Mezinárodního dělnického kongresu v Paříži*, na kterém mezi čtyřmi sta delegáty z jednadvaceti zemí nechyběla ani rakouská sociálnědemokratická delegace vedená dr. Viktorem Adlerem, jejíž členem byl i jeden z čelných představitelů průkopnické generace a všeobecně uznávaná postava českého dělnického hnutí Josef Hybeš. Na tomto kongresu byl mimo jiné přijat politický program *Prvního Máje 1890*, jenž v sobě zahrnoval i postulát na osmihodinovou pracovní dobu, byl také zdůrazněn mezinárodní charakter *Prvního máje*, jako svátku všeho dělnictva.¹⁹²

Na základě analýzy mnoha článků ze sociálnědemokratických periodik a vzpomínek jednotlivých dělníků se zdá nepochybné, že oslavy politického svátku *Prvního Máje* napomáhaly u dělnictva vytvářet představy o třídě, na jejímž základě byli dělníky interpretovány sociálnědemokratické manifestace pomocí diskurzu homogenního těla a fenoménu společenské modernizace, již přinese společné úsilí dělnictva organizovaného v rámci sociálnědemokratické strany: „*Zdárnou májovou oslavou načerpali jsme zase nových sil k další práci a bojům za svobodu a pokrok všeho pokolení lidského. Sociální demokracie stává se vždy určitěji jediným útočištěm všech těch opravdu pokrokových a svobodomyšlných lidí, kteří se vážně domáhají vyšší kulturní úrovně lidu dělného, aby tím*

¹⁹¹ FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. Brno: CDK, 2010, s. 348.

¹⁹² Tamtéž, s. 348-349.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

*urovnali cestu člověčenstvu k nejvyšší dokonalosti a ušlechtilosti.*¹⁹³ V sociálnědemokratických novinových článcích a memoárové literatuře se k tématu svátku práce podobně jako u stávek a dělnických manifestací objevovaly též snahy o ovládnutí symbolického veřejného prostoru dělníky a o vytěsnění měšťanstva.¹⁹⁴

Ve vzpomínkách již v práci zmíněného dělnického vůdce a pozdějšího komunistického politika a senátora Karla Kreibicha se můžeme dočíst o utváření představ o dělnické třídě a hnutí na základě četby článků o oslavách *Prvního máje*, které pravidelně vycházely v sociálnědemokratických periodikách: „*Netrpělivě jsme vždy očekávali noviny se zprávami o průběhu 1. máje na jiných místech a v jiných zemích. Nikdy jsme si tak neuvědomovali sounáležitost drobných lidí v malém cvikovském hnízdě našeho těsného domova s celým širým světem a jeho pracujícím lidem tak jako na 1. máje.*“¹⁹⁵ Na tomto krátkém úryvku z Kreibichových pamětí můžeme také velmi dobře pozorovat konstituování obrazu *my a oni*, přičemž *my* se skládalo z dalších jednotlivců-dělníků, jež sice Kreibich a další obyvatelé Cvikova¹⁹⁶ nemohli znát osobně, ale z té příčiny, že vykonávali oslavu identické festivity, tak v jejich představách s nimi tvořili jeden celek neboli jednu třídu.

V podobném duchu na oslavy *Prvního Máje* vzpomínal i další z dělnických vůdců, v mé práci již na několika místech zmíněný František Halas st., který ve svých memoárech zaznamenal průběh velkých prvomájových manifestací brněnského dělnictva roku 1899. Svátek práce roku 1899 byl specifický tím, že požadavky dělnictva nezůstaly u obvyklé proklamativní roviny, jako bylo například osvobození všech pracujících, nebo v blízké budoucnosti nastolení socialismu, nýbrž u této události můžeme pozorovat konkrétní požadavky dělníků, kteří se domáhali: „*Zkrácení pracovní z 11 hodin na 10 a 1/2 hodiny s čtvrt hodinovou přestávkou v době snídaně, zvýšení mezd o 15 % pro veškeré dělnictvo, v sobotu práci jen dopoledne, volno na svátek 1. máje, práci přes čas a o svátcích*

¹⁹³ Oslava májová. *Právo lidu: ústřední orgán československé strany sociálně-demokratické*. Praha, 1902, 11(120).

¹⁹⁴ MYSLÍK, Jan. První květen 1902. *Ženský list*. Praha, 1902, 2(9).

¹⁹⁵ KREIBICH, Karel. *Těsný domov – širý svět*. Liberec: Severočeské nakladatelství, 1968, s. 44.

¹⁹⁶ Pozn. autor. Město Cvikov (něm. *Zwickau in Böhmen*) se nachází na Českolipsku zhruba 6 km severovýchodně od Nového Boru. V období Kreibichova dětství se většina jeho obyvatel hlásila k německé obcovací řeči (něm. *die Umgangssprache*).

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

s příplatkem 25 %.¹⁹⁷ Na těchto požadavcích můžeme pozorovat rostoucí sebevědomí dělnického hnutí, které v této době již odmítalo být tím slabším ve vztahu práce a kapitálu, což v Halasových vzpomínkách odráží i mohutnost dělnické manifestace, jíž se zúčastnilo na čtrnáct tisíc dělníků¹⁹⁸ z brněnských podniků textilního průmyslu.

Nově nabyté sebevědomí dělnického hnutí se také odráželo na ambicióznějších požadavcích rakouské sociálnědemokratické strany, když se její čelní představitelé včele s dr. Viktorem Adlerem rozhodli spojit prvomájové oslavy a manifestace s požadavkem na zavedení všeobecného volebního práva pro muže. Přesto se i na tomto požadavku projevila pověstná opatrnost rakouské sociální demokracie, jelikož identické volební právo nepožadovala i pro druhé pohlaví (ze strany sociálnědemokratických žen se v tisku objevila i na svou dobu relativně ostrá kritika tohoto nepřihlednutí socialistických představitelů k jejich požadavkům¹⁹⁹). Tím vedení celorakouské sociálně demokratické strany naplno nevyužilo potenciál, jenž se mu otevíral spolu s rozšířením představ o třídě mezi ženami-dělnicemi ve velkých průmyslových centrech předlitavské části monarchie.²⁰⁰

¹⁹⁷ HALAS, František. *Kemka: vzpomínky bývalého textilního dělníka*. Praha: Práce, 1950, s. 42-43.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 42.

¹⁹⁹ In: Hlasovací právo a ženy. *Ženský list*. Praha, 1906, 6(18), s. 2-3. – „*I v řadách mužů-proletářů a dělníků jest často předsudek tento zakořeněn* (pozn. autor – předsudek o nevhodnosti všeobecného hlasovacího práva i pro něžné pohlaví). *Skutečných důvodů proti spravedlivému požadavku všeobecného práva hlasovacího i pro ženy zde nestává. ... Co si ženy nevydobydou samy, žádná strana jim nedá, ony musí bojovat a manifestovati všude za požadavek všeobecného, přímého a tajného práva hlasovacího. Máme již toho vylučování z politického života dosti. ... Budiž proto naším heslem na všech sociálně demokratických schůzích: Sem se všeobecným hlasovacím právem i pro ženy!*“

²⁰⁰ Pozn. autor. In: PROKŠ, Petr, ed.: *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. Praha: Historický ústav, 1999, s. 66-67. – V politické rezoluci přijaté na VII. sjezdu *Československé sociálně demokratické strany dělnické* v Praze na Vinohradech, konaného ve dnech 22. – 25. prosince 1906 se však v jednom z bodů požadavek všeobecného volebního práva pro ženy objevil: „*Jelikož v osnově nového zákona volebního je pomínuto právo žen, jimž takto upřeno politické právo hlasovací vůbec, žádáme jménem sociálně demokratických žen, aby strana a případně zvolení poslanci se vším úsilím právo to pro ženy žádali a všechno vykonali, abychom ho dosáhli. Všeobecné právo hlasovací bude jen tehdy všeobecným, až vztahovati se bude též na ženy, až i ony budou míti vliv na utváření zákonů, které až do dnes byly konány bez nich proti nim.*“

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Po přijetí ústavního zákona o *všeobecném volebním právu do říšské rady pro muže starší čtyřadvaceti let* v roce 1907 musela sociální demokracie hledat nové téma pro rakouský *První Máj*. Toto téma našla v požadavku na uzákonění osmihodinové maximální pracovní doby, jež agitovala na stránkách svého sociálnědemokratického tisku: „*Proto vzhůru, vy dělnice, ženy a dívky, k májové oslavě. Demontrace za osmihodinnou dobu pracovní pro vás jest výkřikem pro požadavek nejen potřebný, ale spravedlivý. Plným právem žádáte osvobození své a proto heslo: Sem s osmihodinnou dobu pracovní, nechť ozývá se na 1. května mohutněji než kdy jindy.*“²⁰¹ Na mnoha prvomájových agitačních letáčích můžeme také najít tehdejší volební heslo sociální demokracie: *8 hodin práce, 8 hodin vzdělávání a 8 hodin odpočinku,*²⁰² v návaznosti na výše zmíněné heslo je zde patrné úsilí sociálnědemokratické strany o vliv na specifický kulturní kapitál, kterého se dle jejich úmyslů mělo dělnictvu dostávat v rámci stranických struktur. Dalším významným fenoménem v rámci sociálnědemokratického prostředí byl i vliv strany na trávení volného času dělníků, který měl v ideálních případech probíhat kolektivně, přičemž organizované oslavy *Prvního Máje* měly sloužit jako jakýsi předobraz ideálního trávení volného času dělnictva.

V případě osmihodinové maximální pracovní doby bylo v sociálnědemokratickém milieu bedlivě sledován i vývoj sociálního pracovněprávního zákonodárství v ostatních západoevropských a středoevropských zemích, jako byla Belgie, Nizozemsko, nebo Švédsko, v nichž došlo již v průběhu 90. let 19. století k přijetí zákonů upravujících maximální pracovní dobu právě na osm hodin.²⁰³

Pro čtenářovu bližší představu o běžné délce pracovní doby dělníka v předlitavské části monarchie ke konci dlouhého 19. století přidávám následující tabulku. Tabulka byla sestavena na základě dat vyplívajících z šetření *Svazu rakouských dřevodělníků* (Verband der österreichischen Holzarbeiter) na vzorku 37 733 osob pracujících v 2 949 výrobních podnicích.

²⁰¹ Dost je osm hodin práce. *Ženský list*. Praha, 1904, 4(9).

²⁰² *Národní archiv Praha*, fond František Cajthaml-Liberté, inv. číslo 609, karton 9, arch. j. 49.

²⁰³ FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. Brno: CDK, 2010, s. 351.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Délka pracovní doby	Procento dělníků
9 hodin a méně	18, 8 %
9 a ½ hodiny	9,5 %
10 hodin	47 %
10 a ½ hodiny	4, 2 %
11 hodin	15, 5 %
12 hodin a více	4, 7 %

(In: KŘEPELÁKOVÁ, Vlastimila. *Struktura a sociální postavení dělnické třídy v Čechách 1906-1914*. Praha: Univerzita Karlova, 1974, s. 90)

Na závěr této poslední kapitoly bych rád poznamenal, že *První Máj* na konci dlouhého 19. století již nepatřil pouze dělníkům organizovaným v sociálnědemokratické straně a odborech. Tento svátek práce tak začali i přes určitou nelibost stranického vedení, slavit i dělníci sdružení v křesťansko-sociální straně, avšak zpravidla bez přerušení práce v továrních provozech. Zvláště konkurenční bylo také pojetí svátku u národních sociálů, což u sociálních demokratů, jak se můžeme například dočíst v otevřeném dopise dělnického sociálnědemokratického vůdce Františka Cajthamla-Liberté předsedovi národních sociálů Václavu Klofáčovi, často vyvolávalo nevoli: „*Jen proto vystoupil jsem proti vám, že strana vaše, i s vámi, jest poškozovatelkou dělnictva a proletariátu vůbec a že dělnickou není a nikdy nebude. Necítě se mezi vámi jako mezi svými, vystoupil jsem jednoduše proti balamucení lidu, odkrýváje víc a více špatností, jichž jste se na dělnictvu dopouštěl.*“²⁰⁴ Svátek práce *První Máj* však i přes konkurenci ze strany katolického a národně-sociálního dělnictva zůstal především doménou sociální demokracie a dělníků v jejích strukturách organizovaných. Tento svátek dělnictva tak získal důležitý kulturní rozměr, který na základě tzv. soudružské pospolitosti, soudružské kultury a společných hodnot utvářel představy dělníků o jejich třídě.

²⁰⁴ *Národní archiv Praha*, fond František Cajthaml-Liberté, inv. číslo 609, karton 16, arch. j. 85, otevřený dopis Františka Cajthamla-Liberté Václavu Klofáčovi.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

(Národní archiv Praha, fond Marie Zápotocká, inv. číslo 1073, karton 5, fotografie dělnických oslav Prvního Máje 1890.)

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

5 Závěr

Ve své diplomové práci *Od radikalismu k reformismu* jsem se zabýval utvářením představ o dělnické třídě v rámci druhé generace českého dělnického hnutí. V rozsáhlé úvodní kapitole jsem především na základě anglosaské literatury usiloval o postihnout základních vývojových tendencí v oblasti studia dělnictva se zřetelem na zdůraznění nejvýznamnějších historiků, jež se tématem dělnictva a vývoje dělnického hnutí ve své profesní dráze zabývali. Výběr témat a historiků byl zvolen s ohledem na můj vlastní zájem o kulturní dějiny dělnické třídy a s aspektem na vliv poststrukturalismu na soudobou historiografii, přesto jsem se snažil neopomenout i významné strukturalistické představitele, především z německé tzv. *Bielefeldské školy*.

V této kapitole jsem také vymezil své metodologické inspirace, přičemž mé uvažování o dělnictvu jako takovém ovlivnil zejména britský kulturalistický historik Edward Palmer Thompson a americký orientalista Benedict Anderson s jeho tezí o konstituci *představ společnosti* na základě četby ideologicky a teritoriálně vymezeného obsahu v periodickém tisku. Pojmový aparát jsem čerpal především z díla významného francouzského etnologa a sociologa Pierra Bourdieua. Mezi další významné metodologické podměty, jež měly vliv na podobu mé diplomové práce, bych rád zařadil i anglosaské *gender history* v mé práci zastoupené především historičkami Joan Scottovou, Eileen Yeovou a Laurou Lee Downsonovou. Z české historiografie dělnického hnutí byly pro můj vlastní výzkum nepostradatelným pomocníkem především skvělé práce *Dělník a měšťan* a *Stáří k poradě, mládí k boji* od brněnského historika sociálních dějin Lukáše Fasory. Jako doplňkový zdroj odborných informací zejména o kultuře a různých festivitech dělnictva mi sloužila velmi povedená práce *Stará dělnická Praha* od autorského kolektivu pod vedením pražského etnologa Antonína Robka.

V následující kapitole jsem se zabýval fenoménem genderu v dělnickém hnutí. Zde se mi podařilo prokázat systém duální exploatace žen, jednak ze strany hospodářských struktur, jednak ze strany tradičního patriarchálního systému hodnot, jenž byl v českém milieu především znázorněn pozicí dělnické ženy v rámci rodiny, která byla determinována společenskými stereotypy. Díky těmto stereotypům společnost od žen vyžadovala dané vzorce chování (např. poslušnost, pokoru, zdrženlivost v jejich osobních ambicích a

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

požadavcích). Dále jsem se zaměřil i na další roly ženy-dělnice, která spočívala v zajištění nezbytných statků a služeb pro řádnou funkci její rodiny. Úspěch či neúspěch ženy jako historického aktéra v této genderové roli závisel na výši jejího sociálního kapitálu, který jí jako jediný umožňoval případný posun v rámci sociálního pole. Na druhé straně bylo na tomto místě též prokázáno, že zpravidla nízká míra kulturního kapitálu mohla ženy-dělnice v úspěšné roli *manažerky domácnosti* výrazně omezit.

V mé práci jsem také zaměřil na rozpad tradiční genderové role muže jako ochránce a chlebováře. Tato tradiční mužská role byla částečně devalvována námezdní prací žen-dělnic, které svou prací zvyšovaly tlak na pokles mezd, čímž výrazně limitovaly úsilí mužů o zajištění dostatečných finančních prostředků pro chod jejich rodin. Genderová role ženy-dělnice tak byla opravdu nezáviděníhodná, na jedné straně svou prací snižovala mužidělníkovi mzdový základ, na druhé straně byla zodpovědná za řádné fungování své rodiny, která vyžadovala její aktivní participaci na trhu práce k získání dostatečných finančních prostředků nezbytných pro její přežití. Navíc třetí rovinnou bylo, že tento pracovněprávní vztah mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem nutil ženu-dělnici investovat čas do získání finančního kapitálu, přičemž už jí tak nezbyl dostatek času k získání dostatečného sociálního kapitálu, jenž nezbytně potřebovala pro zvýšení své pozice v rámci sociálního pole.

V rámci třetí kapitoly mé práce jsem se zabýval vlivem náboženství na dělnictvo a dělnické hnutí jako takové, přičemž jako základní otázku, kterou jsem si při psaní této kapitoly položil bylo, zda byl vztah organizovaného dělnického sociálnědemokratického hnutí a katolicko-sociálního hnutí vždy jen konkurenční, nebo se zde objevovaly také tendence k nalezení širšího konsenzu mezi těmito dvěma dělnickými tábory. Dalším tématem, jež jsem v této kapitole dále rozvíjel byla podoba katolicko-sociálního tábora ve srovnání s politickými postuláty sociální demokracie, přičemž se mi podařilo prokázat, že mezi konkrétními požadavky v oblasti politických, hospodářských a pracovně-právních vztahů se politické programy pravicové části české sociální demokracie (reprezentované především Františkem Modráčkem a Josefem Steinerem) s křesťansko-sociální stranou významně překrývaly, než aby u nich bylo možné nalézt významnější rozdíly. Na druhé straně v reál politice katolicko-sociální politický proud za proudem socialistickým výrazně

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

zaostával a nebyl tak schopen efektivně řešit každodenní problémy dělnictva, což nikoliv nevýznamnou měrou nahrávalo v politicko-sociální oblasti agitaci sociálních demokratů.

Přesto, jak bylo v mé práci prezentováno na analýze článků ze sociálnědemokratických periodik, si socialisté uvědomovali potencionální ohrožení jejich politických zájmů ze strany křesťansko-sociálních struktur, z té příčiny v mnoha jejich periodikách vznikaly úzce specializované tzv. proti-klerikální rubriky, jež měly za cíl snížení symbolického kapitálu křesťansko-sociálního politického proudu. Avšak, přes výše popsanou snahu oficiálních sociálnědemokratických struktur vliv náboženství z dělnického milieu zcela nevymizel, a naopak se dále udržoval, byť v upravené neinstitucionální formě různých lidových náboženských festivit a rituálů. Tento fenomén jsem se snažil ve své práci dokázat na postupně se měnící podobě dělnických pohřbů, na kterých byly pozvolna vytěšňované náboženské symboly nahrazovány symboly třídními, ačkoli v nich katolická liturgie zůstávala stále přítomna v osobě duchovního. Odpovědí na mou výše položenou otázku, ke které jsem došel ve třetí kapitole, je, že sociální demokratický tábor v křesťanských sociálech sice spatřoval svého konkurenta a zpravidla o zřetelný zastřešující konsenzus neusiloval, což však platilo i obráceně. Na druhé straně, jak bylo zmíněno výše však náboženství zůstávalo i v sociálnědemokraticky orientovaném dělnictvu stále přítomno.

V závěrečné čtvrté kapitole jsem se zabýval utvářením představ sounáležitosti mezi jednotlivcem a dělnickým hnutím na základě kolektivního prožitku z dělnických stávek, manifestací a oslav *Prvního Máje*. Ve výzkumu stávek a dělnických manifestací bylo v práci prokázáno, že pro samotné jejich uspořádání byla nezbytná intenzifikace sociálních vazeb mezi dělníky, k níž mohlo dojít několika způsoby, přičemž nejběžnější z nich byl samotný sociální kontakt mezi dělníky na pracovišti. K dalším způsobům patřilo získání vyššího kulturního kapitálu skrze přednášky jednotlivých dělnických spolků, v jejichž strukturách si dělníci mohli uvědomovat problémy ostatních členů a tím ve svých myslích utvářet představy společenství. V neposlední řadě zde hrály významnou roli i faktory nacházející se mimo pracoviště a dělnické sociální organizace, jako byla například nedostatečná kvalita dělnického bydlení.

V druhé části závěrečné kapitoly jsem se věnoval dělnické festivitě *Prvnímu Máji*. Na tomto politickém svátku bylo zajímavé, že prvomájové dělnické manifestace byly samotnými dělníky interpretovány pomocí diskurzu homogenního těla a fenoménu

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

společenské modernizace, čímž byly utvářeny představy třídy a obraz *my* = dělnictvo a *oni* = měšťanské vrstvy společnosti. Svátek práce byl také spojen s různými požadavky v sociální a pracovněprávní oblasti jako bylo zavedení maximální osmihodinové pracovní doby nebo zvýšení mezd. Důležitým požadavkem, který byl nakonec přes úsilí sociálních demokracie a liberálních politických stran prosazen, bylo uzákonění všeobecného volebního práva pro muže starších čtyřadvaceti let. *První Máj*, jako svátek dělnictva měl v neposlední řadě i důležitý kulturní rozměr, na jehož základě byly utvářeny představy dělníků o jejich třídě.

Na úplný závěr mé práce *Od radikalismu k reformismu, utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí* bych rád vyjádřil přání, aby čtenáři přinesla má práce množství nových zjištění a informací a případně také nezbytnou inspiraci pro jeho vlastní bádání o dělnictvu a dělnickém hnutí.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

6 Seznam použité odborné literatury

ANDERSON, Benedict. *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu.* Praha: Karolinum, 2008.

BENEŠ, Jakub. Socialist Popular Literature and the Czech-German Split in Austrian Social Democracy 1890-1914. *Slavic Review.* 2013, 72(2), s. 327-351.

BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání.* Praha: Karolinum, 1998.

DOWNSOVÁ, Laura Lee. Od dějin žen k dějinám genderovým. In: BERGER, Stefan, Heiko FELDNER a Kevin PASSMORE, ed. *Jak se píšou dějin: Teorie a praxe.* Brno: CDK, 2016, s. 347-378.

ELEY, Geoff. Marxistická historiografie. In: BERGER, Stefan, Heiko FELDNER a Kevin PASSMORE, ed. *Jak se píšou dějin: Teorie a praxe.* Brno: CDK, 2016, s. 79-102.

FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914.* Brno: CDK, 2010.

FASORA, Lukáš. *Stáří k poradě, mládí k boji: radikalizace mladé generace českých socialistů 1900-1920.* Brno: CDK, 2015.

HAIMSON, Leopold a Charles TILLY (eds.). *Strikes, wars, and revolutions in international perspective: Strike waves in the the late nineteenth and early twentieth century.* Cambridge – New York, 2002.

HOBSBAWM, Eric J. Labour History and Ideology. In: HOBSBAWM, Eric J., ed. *Worlds of Labour: Further Studies in the History of Labour.* London, 1984, s. 1-14.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

HOLUBEC, Stanislav. *Lidé periferie: sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době.* Plzeň: Vydavatelství Západočeské univerzity, 2010.

KOŘALKA, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914.* Praha: Argo, 1996.

KŘEPELÁKOVÁ, Vlastimila. *Struktura a sociální postavení dělnické třídy v Čechách 1906-1914.* Praha: Univerzita Karlova, 1974.

KUČERA, Rudolf. *Život na přídel: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914-1918.* Praha: NLN, 2013.

MAREŠ, Jan a Vít STROBACH. Třída dělníků i žen? Proměny v chápání genderových vztahů v českém dělnickém hnutí (1870-1914). *Střed.* 2012, **2**, 34-68.

PASTURE, Patrick. The Role of Religion in Social and Labour History. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, ed. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History.* New York: Berghahn Books, 2002, s. 101-133.

PULLMANN, Michal a Jakub RÁKOSNÍK. "Dělnická třída" v moderní sociální historiografii. *Dějiny, teorie, kritika.* Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2007, č. 2, s. 271-288.

PULLMANN, Michal. Proměny třídních pozic v moderní společnosti: kulturní sociologie Pierra Bourdieua. In: ŠUBRT, Jiří (ed.). *Historická sociologie.* Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 500-505.

RÁKOSNÍK, Jakub. Třídní boj v marxistické historiografii. In: JIROUŠEK, Bohumil (ed.). *Proměny diskurzu české marxistické historiografie: Kapitoly z historiografie 20. století.* České Budějovice: Historia culturae, 2008, s. 287-301

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

ROBEK, Antonín, Mirjam MORAVCOVÁ a Jarmila ŠŤASTNÁ (eds.). *Stará dělnická Praha: Život a kultura pražských dělníků 1848-1939*. Praha: Academia, 1981.

SOMMER, Vítězslav. Tři fáze stranického dějepisectví v padesátých a šedesátých letech. In: JIROUŠEK, Bohumil, ed. *Proměny diskurzu české marxistické historiografie: Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice: Historia culturae, 2008, s. 271-286.

STORCHOVÁ, Lucie. Konceptualizace genderu v Historische Anthropologie. In: STORCHOVÁ, Lucie, ed. *Conditio humana - konstanta (č) i historická proměnná?: Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2007, s. 59-81.

THOMPSON, Edward Palmer. *The Making of English Working Class*. Harmondsworth: Penguin Books, 1978.

YEO, Eileen. Gender in Labour and Working-Class History. In: VOSS, Lex Heerma van a Marcel van der LINDEN, ed. *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York: Berghahn Books, 2002, s. 73-88.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

7 Seznam pramenů

7.1 Archivní materiály

Národní archiv Praha, fond Bohumír Šmeral, inv. číslo 608.

Národní archiv Praha, fond Federace českých anarchistů, inv. číslo 1020.

Národní archiv Praha, fond František Cajthaml-Liberté, inv. číslo 609.

Národní archiv Praha, fond Marie Zápotocká, inv. číslo 1073.

Národní archiv Praha, fond Politické a vzdělávací spolky v Čechách, inv. číslo 927.

7.2 Periodický tisk

Akademie: orgán socialistické mládeže. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví, nakladatelství a antikvariát, 1897-1914, 1-17.

Právo lidu: ústřední orgán československé strany sociálně-demokratické, 1893-1914, 1-23.

Svornost: orgán České sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku pro severovýchodní Moravu a Slezsko. Moravská Ostrava, 1912, 2(12).

Ženský list: časopis pracující třídy ženského pohlaví. 1901-1914, 1-13.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

7.3 *Vzpomínková literatura*

BÍLKOVÁ, Pavla a Milan MYŠKA (eds.), *Tak žili a bojovali: Hlasy pamětníků o vývoji dělnického hnutí na Ostravsku.* Ostrava: Krajské nakladatelství 1959.

FRANĚK, Otakar (ed.). *Josef Hybeš ve vzpomínkách současníků.* Brno: Krajské nakladatelství, 1962.

HABRMAN, Gustav. *Z mého života: vzpomínky.* Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1924.

HALAS, František, st. *Kemka: vzpomínky bývalého textilního dělníka.* Praha: Práce, 1950.

KREIBICH, Karel. *Těsný domov – širý svět.* Liberec: Severočeské nakladatelství, 1968.

Naše dětská a učňovská léta: sborník vzpomínek. Praha: Práce, 1965.

STEINER, Josef. *Utrpení sociální demokracie československé a postup strany v Rakousku.* Praha: Tiskové družstvo Československé strany sociálně-demokratické, 1902.

7.4 *Ostatní prameny*

JIROUŠEK, Tomáš Josef. *Dějiny sociálního hnutí v zemích koruny české.* Praha: Vlast, 1909.

JIROUŠEK, Tomáš Josef. *Hříchy sociálních demokratů při řešení otázky dělnické v Rakousku.* Praha: Vlast, 1896.

Tomáš Uher, *Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.*

KREJČÍ, František Václav. *Náboženství a moderní ideál člověka.* Praha: Dělnická knihtiskárna, 1905.

PROKŠ, Petr, ed.: *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948.* Praha: Historický ústav, 1999.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

8 Přílohy

8.1 Stanovy dělnických politických spolků

Dělnická beseda v Žižkově

(*Národní archiv Praha*, fond Politické a vzdělávací spolky v Čechách, inv. číslo 927, karta 3, arch. j. 36, Dělnické vzdělávací besedy v Žižkově)

Čl. 1. Jméno a sídlo spolku

Spolek nese jméno: Dělnická vzdělávací beseda v Žižkově a má své sídlo též v Žižkově

Čl. 2. Účel spolku:

- a) Pěstovati duševní i hmotné zájmy svých členů;
- b) šířiti vědomí života společenského, občanského a odborného;
- c) pořádati přednášky o vědeckých předmětech, vzdělávání vůbec, dále spolkové rozhovory s vyloučením politiky;
- d) založení knihovny spolkové s bezplatným propůjčováním členům a odbíráním časopisů členům prospěšným;
- e) pěstování zábav a zpěvu, dramatického umění a tělocviku;
- f) pořádáním výletů a vycházek vědeckých;
- g) pořádáním sjezdů vzdělávacích spolků

Čl. 3. Prostředky k dosažení účele spolku

- a) zápisným a z členských příspěvků;
- b) čistými výnosy z uspořádaných zábav a výletů;
- c) z darů a odkazů.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Čl. 4. Práva a povinnosti členů

Členem spolku může se státi každý bezúhonný občan a občanka, když překročí 16. rok věku svého.

Čl. 5.

Členstvo přijímá výbor spolku, když se byl hlásící ústně neb písemně u výboru ohlásil, zápisné a jeden měsíční příspěvek zapravil, lhůta přijmutí jest 8 dnů, do kteréhož času má každý člen právo proti přijmutí hlásícího se výboru písemně protestovati. Pakli v protestu nejsou jasné důvody, jest přijat hlásící se za člena.

Čl. 6.

Členstvo se dělí na členy: a) činné; b) přispívající

Členem činným jest, kdo zaplatí 20 kr. zápisného a uvolí se ku placení 10 kr. měsíčního příspěvku

Členem přispívajícím jest ten, kdo zaplatí 30 kr. zápisného a uvolí se platit měsíční příspěvek 20 kr. Příspěvky platí se předem.

Čl. 7.

Každý člen má stejné právo na výhody ze spolku plynoucího, dále má právo býti přítomen všech spolkových schůzí a přednášek, rozhovorů, zábav, výletů, vycházek a valných hromad, má právo při valných hromadách rokovati; právo hlasovati, voliti a volenou býti mají jen členové činní.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Čl. 8.

Každý člen bez rozdílu jest povinen šetřiti ustanovení stanov spolkových, jakož i usnesení valných hromad a výboru, čest spolku vždy hájiti, a výbor dle sil svých podporovati, jakož i jednáním svým dobrou pověst spolku šetřiti

Čl. 9 Členem spolku přestává býti:

- a) kdo 3 měsíce příspěvky dluhuje, aniž by se u výboru omluvil;
- b) kdo vystoupení své ústně nebo písemně oznámí;
- c) kdo byl na návrh výboru smírčím soudem vyloučen.

Návrh na vyloučení člena může výbor stavět tehdy:

- a) když dotyčný členům jednáním svým morálně neb hmotně poškozuje;
- b) když vůči usnesení výboru neb valné hromady jedná;
- c) když sprostým trestným činem čest svoji a tím i čest spolku poškodí; proti rozhodnutí smírčího soudu možno se odvolati k valné hromadě

Čl. 10. Valná hromada.

Spolek spravuje:

- a) valná hromada;
- b) výbor.

Řádná valná hromada odbývá se jednou do roka a sice v měsíci lednu; mimořádná se svolá, kdy toho výbor potřebu uzná neb žádá-li to jedna třetina členů. Volby konají se hlasovacími lístky.

Čl. 11.

Valnou hromadu svolává výbor. Řádná valná hromada volí předsedu, 12 členů výboru, dva náhradníky a tři revisory účtů, schvaluje a posuzuje činnost odstupujícího výboru, usnází se o výši zápisného a příspěvků, dále o návrzích

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

smírčího soudu, jakož i o změně stanov nebo o rozejtí se spolku, schvaluje domácí knihovni a jednacím řádům.

Ve valné hromadě zvláště se tím účelem svolané, zvolí se delegáti na sjezdy spolků vzdělávacích, kteří zároveň s předsedou spolek zastupují po případě s náměstkem předsedy.

Valná hromada jest pravomocná usnášeti se je-li přítomna nejméně jedna třetina členů, jinak odbývá se o hodinu později při každém počtu členů a rozhodnou se nadpoloviční většinou přítomných členů, kde jiná většina nebyla ustanovena.

Při rovnosti hlasů považuje se návrh za propadlý; při volbě nastane užší volba. Ku změně stanov třeba většiny dvoutřetinové přítomných členů.

Však ku rozejtí se spolku třeba přítomnosti dvou třetin všech členů spolku, ale prosté většiny hlasů. Mimořádná valná hromada usnává se jen na tom, co na program byla dáno. Valnou hromadu oznámí výbor členstvu 8 dní napřed na tabuli ve spolkové místnosti a v dělnických časopisech výborem vytknutých.

Č. 12. Výbor.

Výbor sestává z předsedy, který valnou hromadou přímo zvolen byl, z místopředsedy, jednatele, pokladníka a účetního knihovníka, správce domu a šesti členů výboru, a ustavuje se nejdále 6 dní po svém zvolení.

Čl. 13.

Výbor jest schopen k usnášení, je-li přítomno 6 členů výboru, předsedu v to nečítaje a rozhoduje nadpoloviční většinou hlasů, při rovnosti hlasů podaný návrh propadá.

Výbor schází se ke schůzím jednou za týden. Každý člen výboru, který třikrát za sebou bez omluvení se nedostaví, přestává býti členem výboru a povolá se na jeho místo náhradník, který při volbě nejvíce hlasů obdržel; když je stejný počet hlasů mezi náhradníky, rozhoduje los.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Čl. 14.

Výbor přísluší správa všech záležitostí spolkových, které nejsou výhradně valné hromadě vyhrazeny.

Jemu přísluší:

- a) Přijímati a návrhy na vyloučení členů činiti;
- b) opatřovati knihy a časopisy;
- c) svolávati všechny schůze;
- d) pořádati přednášky, rozhovory, zábavy, výlety a vycházky;
- e) pořádati sjezdy spolků vzdělávacích.

Spolkovým schůzím předsedati a je zahájiti může též mimo předsedy každý jiný člen výboru.

Čl. 15.

Předseda neb jeho náměstek zastupuje spolek vůči úřadům a třetím, osobám, povolává náhradníky, když některý člen výboru jest vyloučen neb funkce se zdá, podpisuje veškeré listiny a spisy s jednatelem, v nepřítomnosti předsedy zastupuje spolek místopředseda.

Čl. 16.

Jednatel obstarává veškeré písemnosti ze spolku vycházející, jakož i protokol výborových schůzí a valných hromad, obstarává vyhlášky spolkové činnosti a jiné, které však musí vždy býti opatřeny podpisem předsedy a spolkovým razítkem, spolkové vyhlášky musejí býti na přístupném místě vyvěšeny a v časopisech k tomu určeným vyhlášeny.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Čl. 19. Smírčí soud.

Všeliké spory ze svazku spolkové vzniklé rozhoduje smírčí soud, do něhož každá z obou sporných stran 3 členy a těchto ž volí sobě sedmého co předsedu; kdyby tito členové smírčího soudu nemohli při volbě předsedy se shodnouti, rozhodne se losem.

Čl. 20. Rozpuštění spolku

V případě rozejtí se nebo rozpuštění spolku odevzdá se veškeré spolkové jmění Dělnické Akademii v opatrování; kdyby do pěti roků v místě se utvořil spolek jiný sledující stejné intence, budiž toto jmění jemu odevzdáno; v případě opačném připadá toto jmění Dělnické Akademii k volnému použití.

V Žižkově, dne 29. června 1897

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Pokrok v Plzni

(*Národní archiv Praha*, fond Politické a vzdělávací spolky v Čechách, inv. číslo 927, karton 5, arch. j. 69, Pokrok v Plzni)

Čl. 1. Spolek nese jméno:

Politický spolek „Pokrok“ v Plzni.

Čl. 2. Sídlo a jeho působnost

Sídlem jeho jest Plzeň a působnost jeho se vztahuje na okresy: Plzeň, Stříbro, Planá, Blatná, Strakonice, Sušice, Přeštice, Domažlice, Písek, Klatovy, Kralovice, Tachov, Horšův Týn, Prachatice, Krumlov, Hořovice, Podbořany a Žlutice.

Čl. 3. Účel spolku jest:

- a) buditi a síliti vědomí v zájmech dělnických
- b) hájiti a šířiti politické vzdělání
- c) domáhati se zákonnými prostředky svobody politické, jakož i všech občanských práv, dělnictvu náležejících

Čl. 4. Účelu tohoto domáhá se spolek:

- a) odbýváním veřejných schůzí, poradami, rozhovory, přednáškami, kteréžto mohou býti rázu politického, národohospodářského, obecného, náboženského, přírodovědeckého, jako i o hmotných zájmech dělnických a odbývati se mohou kdekoli v obvodech výše jmenovaných okresů,
- b) pořádáním plesů, zábav, výletu v Plzni, neb mimo ní,
- c) vydáváním časopisů, brožur a jiných tiskopisů,
- d) půjčováním knih členům spolku, vykládáním jich v místnosti spolkové,
- e) řádnými i mimořádnými příspěvky, milodary a čistými výnosy ze zábav.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Čl. 5. Spolek ustaví se:

Po schválení stanov a po přihlášení se 15 členů, jakož i na dále přijímati bude členy, kteří na základě zákona spolčovacího § 30 ku spolkům politickým oprávněni jsou přistoupiti a přihlásí se buď ústně, neb písemně u představenstva spolku.

Výbor zapíše jméno hlásivšího se do knihy a každý člen má do 16 dnů v zapečetěném listě své námitky proti přijetí jeho činiti.

Po uplynutí této lhůty rozhodne výbor, vzav v úvahu podané námitky o přijetí hlásivšího.

Hlasování děje se zvednutím ruky a rozhodne absolutní většina. Při rovnosti hlasů rozhodne předseda.

Čl. 6. Členové spolku jsou:

- a) skuteční. Tím státi se může, kdo řádně odvedl spolku zápisné 20 kr. a přispívá 15 kr. měsíčně,
- b) přispívajícím jest ten, kdo předem (měsíčně) složí 1 zl. r. m. r co roční příspěvek

Čl. 7. Každý člen má právo:

- a) navštěvovati a používati vzdělávacích prostředků v místnostech spolkových vynaložených a pro tuto vyhrazených, jakož i ku vlastnímu vzdělání použití knihovny spolkové mimo spolkovou místnost,
- b) zúčastniti se valných hromad, rokovati, hlasovati, voliti. Volení býti mají právo jen členové činní, skuteční,
- c) uváděti ku schůzím spolkový hosty, jež však musí u pořadatelů ohlásiti. Hosté nemohou se zúčastniti rokování ani hlasování,
- d) podávati výboru přání, stížnosti a dotazy,
- e) veškeré schůze svolávají se veřejnými a ohlášením na prkně spolkovém.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Čl. 8. Povinnosti členů.

Každý člen spolku jest povinen šetřiti přesně stanovy, jakož i všech usnesení spolkových, příspěvky členské řádně odváděti a dobrou pověst spolku hájiti a šířiti.

Čl. 9. Členem spolku přestává býti:

- a) kdo výboru své vystoupení oznámí,
- b) kdo své příspěvky po 3 měsíce nezaplatí, aniž by se u výboru omluvil,
- c) kdo by k návrhu výboru smírčím soudem ze spolku vyloučen.

Čl. 10. Záležitosti spolkové řídí:

- a) valná hromada
- b) mimořádná valná hromada
- c) výbor.

Čl. 11. Valná hromada:

Valná hromada jest kompetentní, je-li přítomna jedna třetina všech členů, v Plzni bydlících, a rozhoduje nadpoloviční většinou, kde jiná většina není podmíněná. Řádná valná hromada svolává se jednou v roce, a to v březnu. Mimořádná valná hromada se svolá, když výbor se na tom usnesl, neb když toho čtvrtina všech činných členů žádá a usnáší se o tom, co bylo na denní pořádek dáno.

Valné hromadě přísluší:

- a) voliti předsedu, 6 členů výboru, 2 náhradníky a 2 revisory účtů. Volby ty dějí se lístky,
- b) schvalovati činnost výboru a posuzovati ji,
- c) usnáseti se o změně stanov a rozejítí se spolku.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Svolání valné hromady musí býti předem 14 dní ohlášeno na spolkovém prkně a novinami. Nesejde-li se dostatečný počet členů, odbývá se tato o hodinu později za každého počtu členstva.

Čl. 12. Výbor

Sestává ze sedmi členů, počítajíc v to i předsedu a dvou náhradníků, jest volený v řádné valné hromadě na dobu jednoho roku. Výbor ustaví se do tří dnů po valné hromadě a zvolí se svého středu místopředsedu, jednatele, pokladníka, účetního a knihovníka.

Výbor jest kompetentní usnášeti se, je-li přítomno nejméně 5 členů, počítaje v to i předsedajícího a rozhoduje nadpoloviční většinou hlasů. Při rovnosti hlasů rozhoduje hlas předsedy. Výboru přísluší správa všech záležitostí spolkových, pokud nejsou valné hromadě vyhrazeny. Jemu přísluší spravovati jmění spolkové, svolávati schůze veřejné, pořádati přednášky, výlety a zábavy. On jest oprávněn ku schůzím povolávati znalce, a sice od odboru, nejvíce dva, kteří však mají jen hlas poradní. Ku zábavám neb výletům může povolati znalce také, kteří pod dozorem výboru dotyčný podnik ve skutek uvedou. Hlasování ve výboru děje se aklamací a rozhoduje absolutní většina.

Čl. 13. Revisoři.

Vedle výboru bdí nad jměním spolkovým dva revisoři účtů, kteří nesmějí náležeti výboru. Oni mají právo, kdy toho potřebu uznají, prozkoumati knihu účetní i pokladnu spolkovou.

Shledali-li by stav jmění nesprávným, jest jim povinen výbor dáti řádné vysvětlení a ku žádosti jich svolati valnou hromadu.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Čl. 14. Spolek zastupuje předseda

Naproti úřadům a třetím osobám. On svolává schůze výboru a povolává náhradníky postupem volené, když některý člen výboru se vzdal, ne když není výbor ku usnášení kompletní.

Předseda předsedá všem schůzím spolkovým a podpisuje listiny, které od spolku vycházejí, s jednatelem neb jedním členem výboru.

Zaneprázdněn je-li předseda, zastupuje jej ve všem místopředseda. Jednatel obstarává veškeré protokoly a schůzích spolkových. Pokladník a účetní spravuje finanční část spolkové činnosti, dle výboru jim daných instrukcí.

Čl. 15. Jednací řeč jest česká.

Čl. 16. Změna stanov

Ku změně stanov neb rozejití spolku jest třeba poloviny činných členů, v Plzni bydlících, a rozhoduje se většinou dvoutřetinovou.

V případě rozejití se neb rozpuštění spolku převezme naposled stávající předseda neb náměstek jmění spolkové a odevzdá je některému spolku dělnickému se sídlem v Plzni v opatrování do té doby, dokud by 15 bývalých členů, legitimovavších se, po ustavení nového spolku s toutéž tendencí jako spolek rozešlý, nový spolek ustavili. Tomuto nově zřízenému spolku musí se jmění vydati.

Čl. 17. Smírčí soud

Veškeré spory, vzniklé ze života spolkového, rovnají se smírčím soudem, do něhož volí každá ze sporných stran po dvou členech, a tito, by se na předsedovi neshodli, jmenuje jej předseda spolku.

Těchto pět rozhodne právoplatně nadpoloviční většinou o sporné záležitosti.

Z rozhodnutí smírčího soudu není žádné odvolání.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Politický spolek sociálních demokratů v Rakovníku

(*Národní archiv Praha*, fond Politické a vzdělávací spolky v Čechách, inv. číslo 927, karta 5, arch. j. 75, Politický spolek sociálních demokratů v Rakovníku)

§ 1

Účelem spolku jest šířiti a pěstovati vědomosti o právech a povinnostech občanských, působiti k tomu, aby členové práva tato řádně vykonávali a povinnostem těmto svědomitě dostáli; domáhati se přiměřeného zastoupení v zastupitelstvu obecním, na sněmu zemském, v říšské radě a jiných zákonem ustanoveným institucích (řídě se při tom zákonnými předpisy). Tohoto účelu se spolek domáhá:

1. Uspořádáním politických, hospodářských a vědeckých přednášek a rozhovorů na veřejných schůzích lidu a spolkových v obvodu působnosti spolku dle platných zákonů svolaných.
2. Odebíráním časopisů a knih, jak pro spolek, tak i pro členy spolku, jimž se dle ustanovení výboru buď za poplatek neb zdarma dodávají
3. Pořádáním slavností a zábav.

§ 2

Spolek sídlí v Rakovníku a rozšiřuje svoji činnost na celý politický okres Rakovníký, Kralovický a Lounský.

§ 3

Členem spolku může se státi každý, kdo dle těchto stanov chovati se chce, nejsa vyloučen ustanovením § 30 zákona spolkového z politických spolků. Přístup členů do spolku koná se přihláškou u výboru spolkového, jenž o přijímání rozhoduje, bez odvolání.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

§ 4

Každý člen povinen jest:

- a) Valnou hromadou ustanovené příspěvky měsíční zaplatiti
- b) Dle stanov spolku přísně se řídit a všech správních nařízení výboru spolkového, jakož i usnesení dbáti.

§ 5

Každý člen oprávněn jest:

- a) Veškerých schůzí spolkem pořádaných a v nich pořádaných přednášek a rozhovorů se zúčastniti;
- b) Do valných schůzí spolkových přicházeti, návrhy, přání a stížnosti podávati, rokovati, hlasovati, voliti a voleni býti;
- c) Všech vzdělávacích prostředků a výhod spolku používati.

§ 6

Valná hromada skládá se ze všech k hlasování oprávněných členů spolku. By se platně odbyvala, vyžaduje se přítomnost nejméně třetiny veškerých členův. Odložila-li by se však valná hromada pro malý počet přítomných členův, tedy není takto odročená valná hromada na žádný určitý počet členů vázána.

§ 7

Valná hromada:

- a) Přijímá zprávu o činnosti spolkové, zkoumá celoroční účet třemi ze svého středu volenými revisory a uděluje výboru absolutorium;
- b) Volí výbor
- c) Rozhoduje o všech stížnostech a o vyloučení členů;
- d) Ustanovuje výši příspěvků měsíčních;

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

§ 8

Řádná valná hromada děje se na konec každého roku kalendářového. Dle potřeby lze výboru spolkovému mimořádnou valnou hromadu svolati. Výbor spolku jest povinen na písemný návrh nejméně třetiny členů za udání příčin nejdéle za tři neděle mimořádnou valnou svolati.

§ 9

Valná hromada usnází se většinou absolutní. K usnesení o změně stanov vyžadují se však dvě třetiny veškerých hlasů členů spolkových

§ 10

Každý měsíc odbývá se nejméně jedna schůze spolková ku dosažení v § 1 uvedeného účelu, jenž za přítomnosti osminy členů se usnází. Usnesení konají se většinou absolutní a sice ve všech záležitostech, které výslovně valné hromadě či výboru se nevyhradily.

§ 11

Zpráva spolku skládá se z předsedy, dvou místopředsedů, jednoho pokladníka, jednatele a čtyř členů výboru.

§ 12

Členové výboru spolkového volí se valnou hromadou absolutní většinou hlasů na jeden rok a sice: předseda a oba jeho náměstkové každý zvlášť, ostatní členové výboru spolu.

§ 13

Výbor volí ze svého středu pokladníka, jenž příspěvky členů přijímá, příjmy a výdaje zapisuje a každoročně účet skládá.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

§ 14

Výboru spolkovému náleží:

- a) Zpráva jmění spolkového;
- b) Přijímání členů;
- c) Svolávání a uspořádání všech hromad, přednášek, slavností a zábav, jejich ohlášení vyvěšením v místnosti spolkové a novinami.

§ 15

Spolek zastupuje zevně předseda, za jeho zaneprázdnění jeho náměstkové. Veřejné schůze lidu spolkem svolané a schůze spolkové (dle § 10) může zahajovati a řídit kterýkoliv člen výboru. Předseda otvírá veškeré přípisy a podpisuje veškeré od spolku vycházející spisy a vyhlášky spolu s jednatelem. Písemnosti v záležitostech peněžních buď mimo to pokladníkem podepsány.

§ 16

Výbor spolkový usnáší se za přítomnosti pěti členů a usnesení děje se absolutní většinou hlasů; za rovnosti hlasů pokládá se předmět za odmítnutý.

§ 17

Člen, který po tři měsíce své příspěvky neplatí, považuje se ze vystouplého. Vyloučení ze spolku děje se, když člen odpírá dle ustanovení stanov a usnesení spolku se řídití a zájmy spolku porušuje; v tomto případě jest výboru na vyloučení se usnésti a toto v nejbližší valné hromady předložiti a ospravedlniti.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

§ 18

Spolek se ustává, jakmile dvanáct členů přístup ohlásilo.

§ 19

Na rozpuštění spolku lze pouze valné hromadě, ve které nejméně tři čtvrtiny členů přítomny jsou, dvoutřetinovou většinou se usnésti. V případě rozpuštění případně jmění spolkové některému dělnickému spolku v okrese, kterýž první valná hromada ustanoví.

§ 20

O sporech mezi členy spolkovými z poměru spolkového rozhodne smírčí soud bez odvolání. K ustanovení rozhodčího soudu jmenuje každá strana tři členy, kteří si potom sedmého, co předsedu zvolí. Nemůže-li se těchto šest soudců o sedmém shodnouti, rozhodne los. Za rovnosti hlasů jest předsedovi rozhodovati.

V Rakovníku, dne 8. listopadu 1897.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

8.2 *Bytové poměry dělnictva*

(*Národní archiv Praha*, fond Dr. Bohumír Šmeral, inv. číslo 608, karton 7, arch. j. 43, zprávy okresních nemocenských pokladen)

Představenstvo okresní nemocenské pokladny ve Pforzheimu 8. dubna 1902 se usneslo pořádat anketu o bytových poměrech dělníků-nemocných. Poměry bytové mají velkou důležitost po délku/průběh nemoci, kontrolaři snadno to provedou. Bylo prohlédnuto 850 bytů nemocných, 552 ve městě, ostatní na venkově, zjištěny také příjmy nemocných, aby se vyšetřilo, jaké procento dávají na byt.

Ceny bytu ve městě za jeden pokoj 8–12 M. Nový stavební řád předepisuje 3 m vysoké, ale staré domy jsou i méně než 2 ½ m. Na venkově také velmi často blízkost stájí a hnojiště. Pracuje se tam i spí, vaří, více rodin pohromadě, domácí práce, jaké osvětlení? Je ve světnici nemocných dobytek, venku kozy, svině, drůbež, ve městě psi a kočky? Ve více než čtvrtině bytů, na venkově více než polovině nebyla na jednoho minimální míra 10 m³ vzduchu, také ohledně velikosti a počtu dveří a oken velké nedostatky. Část bytů vlhká. Mnohde se neotvírají okna a nečistě následkem nedostatku poučení. V 62 případech spali nemocní s dorostlými, 77 s dětmi na téže posteli. S plicně nemocnými spalo 16 dorostlých a 20 dětí. V některých případech i s nakažlivě nemocnými se spalo. Mnohde ve světnici nemocných nelze topiti. 91 nemocných leželo v bytu o 3 světnicích a více. 457 o dvou světnicích a kuchyní, 137 o jedné světnici s kuchyní, 102 jen jedné světnici. Ve 4 případech nalezení bez oken v jizbě, ty dopravit do nemocnice. Nedostatek umrlčích síní způsobil, že mnohde mrtví se zdravými a nemocnými delší dobu pohromadě až do pohřbení. Bydlení více rodin, rodiče a provdané děti právě v nemoci dvojnásob nebezpečné. Ve Pforzheimu jen 46 % jedna místnost, na venkově 30 %, ve 2, 34 % dokonce 3 rodiny pohromadě. Pokladna 1903 svůj pokus opakovala.

Tomáš Uher, Od radikalismu k reformismu. Utváření představ o třídě ve druhé generaci představitelů českého dělnického hnutí, 1890-1914.

Bytová anketa provedená na jaře r. 1903. Kolik domů o kolika bytech. Špatná stavba. Zanedbání domů. Poměry na záchodě. Při spaní. Vlhkost, špatné podlahy, nedostatečný počet postelí. Temno v pokoji, kuchyni. Stínky, zápach, kouř, nebezpečí ohně. Je dost záchodů? V Mnichově používalo ve 140 případech záchod 11-15 lidí, ve 30 případech 16-20 lidí, v devíti 21-25, v jednom 26-28 lidí. Byly záchody mnohdy bez vzduchu a světla, často ve špatném stavu. Záchod špatný a zápachy. Kudy se do něj jde, ze světnice, chodby, dveře. Je v cizím bytě, jiném poschodí nebo dokonce v jiném domě. Divan a dětské vozíky čítají za postele. V kolika případech používají neprovdané osoby různého pohlaví téže místnosti ke spaní. Často udáno z příčiny zasnoubení. Těž na jedné posteli? V kolika případech osoby mužského pohlaví ke své posteli jen skrz ženskou a naopak (nepřihlíží se k členům téže rodiny). Spíží někde na chodbě, v předsíni bez oken. Nejmenší míra 10 cm³. Nejvíce dětí u rodin s 2 místnostmi, nejvíce podnájemníků u dělnických rodin se 3 místnostmi.